ЛОВЕЧЪ
и
ЛОВЧАНСКО

ГЕОГРАФСКО,
ИСТОРИЧЕСКО И КУЛТУРНО ОПИСАНИЕ

КНИГА III.

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1931.

ЛОВЕЧЪ
И ЛОВЧАНСКО

ГЕОГРАФСКО, ИСТОРИЧЕСКО
И КУЛТУРНО ОПИСАНИЕ

КНИГА III.

СОФИЯ ∗ ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА А. Д. ∗ 1931

КНИГА III. НА СЪЧИНЕНИЕТО „ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО“ Е РЕДАКТИРАНА ОТЪ ПРОФ. А. ИШИРКОВЪ И ИЗДАДЕНА ОТЪ „ФОНДЪ ЗА НАПИСВАНЕ И ИЗДАВАНЕ НА СЪЧИНЕНИЕТО ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО“. ТЯ СЕ ПОСВЕЩАВА НА БЛАЖЕНАТА ПАМЕТЬ НА ЛОВЧАНСКИТѢ БУДИТЕЛИ И ПРОСВѢТИТЕЛИ

Образъ 1. Мирю Павловъ и Никола Ковачевъ.

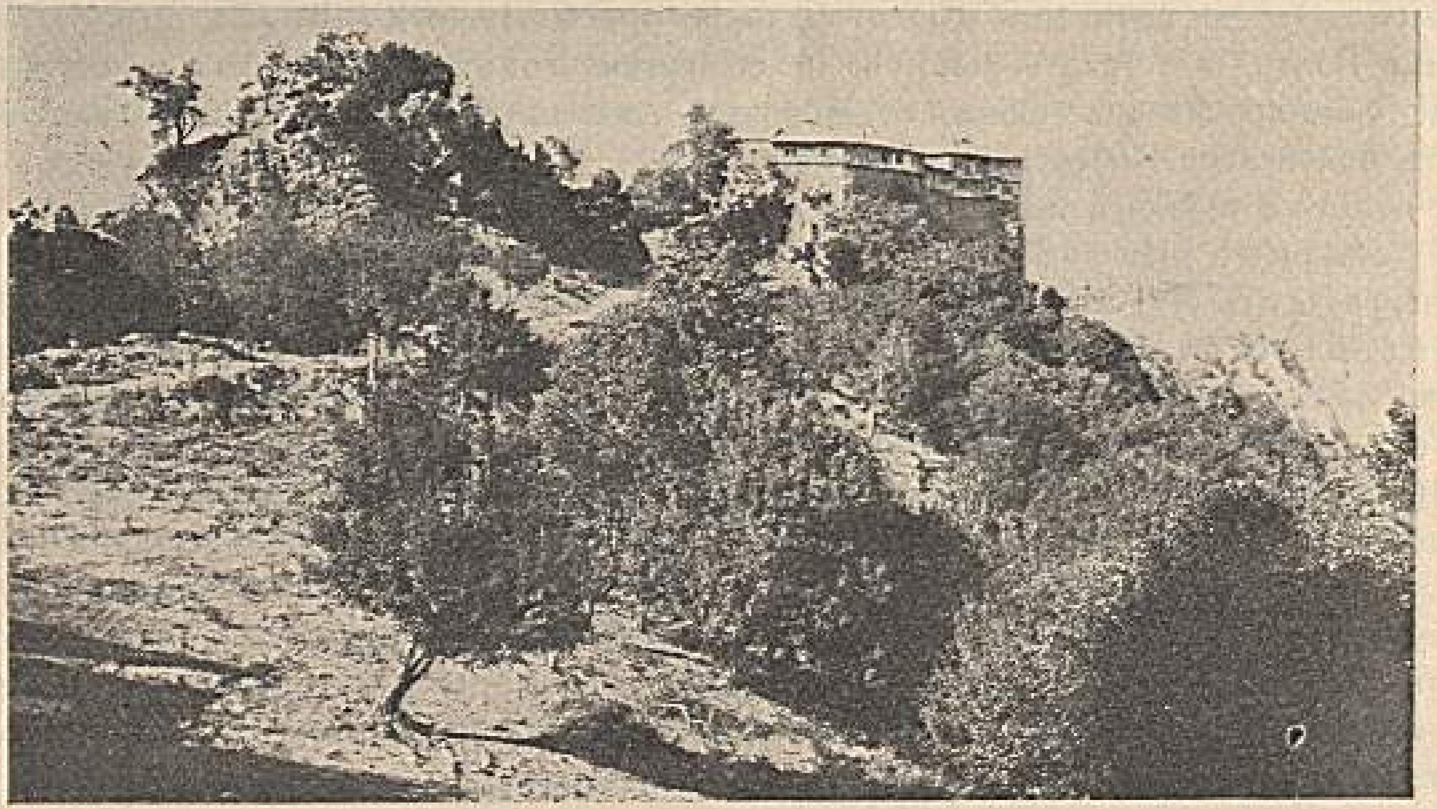

Образъ 2. Гложенскиятъ монастиръ Св. Георги.

ЕЛЕНИЗЪМЪТЪ ВЪ ЛОВЧАНСКА ЕПАРХИЯ ПРЕЗЪ ВРЕМЕ НА ТУРСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО.

Ловчанската епархия обема приблизително околиитѣ: Ловчанска, Троянска, Тетевенска, Орханийска и Пирдопска. По мѣстоположение тя е планинска область, съ сравнително чисто българско население. Тия два факта сѫ отъ голѣмо значение. Тѣ ни обясняватъ, защо еленизъмътъ презъ време на турското владичество не можа да пусне корени тукъ.

Презъ XVI и XVII вѣкове ние, общо взето, не можемъ се похвали съ нѣкакъвъ напредъкъ. Епархията не прави изключение отъ останалитѣ области (включително гръцкитѣ) на православния изтокъ, гдето националното чувство и грамотностьта сѫ въ голѣмъ упадъкъ. За насъ, обаче, е важно обстоятелството, че грамотностьта въ епархията, до колкото я има презъ тази епоха, е българска. Тя се поддържа отъ самитѣ българи, изъ срѣдата на които излизатъ духовници, граматици и зографи. Въ епархията има нѣколко центрове, които се издигатъ като книжовни и просвѣтни гнѣзда на българщината. Тѣ сѫ: Ловечъ, Троянскиятъ монастиръ, Тетевенъ, Етрополскиятъ монастиръ „Св. Троица“ и Пирдопъ.

Презъ XVIII в. се почва гръцкото възраждане. Гърцитѣ били поставени при много по-благоприятни условия за развитие отколкото ние. Българитѣ, далечъ отъ търговски пѫтища и центрове, изолирани отъ свѣта, водятъ единъ животъ на лична несигурность, особно презъ епохата на кърджалиитѣ[1]).

---

[1]) До колко е билъ несигуренъ животътъ и преди появата на кърджалиитѣ, се види отъ факта, отбелязанъ въ хрониката на Троян. монастиръ, че, въ 1785 год., турци нападнали монастиря, убили игумена и единъ иеродяконъ, а другитѣ монаси се разбѣгали изъ гората.

Умствената закъснѣлость у насъ се шири презъ цѣлия XVIII в. Съ появата на отца Паисия и неговата история не се измѣня ходътъ на нѣщата: известенъ културно-просвѣтенъ подемъ се забелязва, въ нашитѣ земи, едва 70—80 години отъ появата на Паисиевата история.

Да се върнемъ на епархията и нейнитѣ културно-просвѣтни центрове.

Първитѣ ловчански рѫкописи, които имаме отъ епохата на робството, датиратъ отъ XVI вѣкъ. Къмъ срѣдата на вѣка тукъ се подвизава граматикъ Петъръ, отъ когото имаме запазени преписитѣ на четири четвероевангелия, направени въ монастира Ястребъ[1]. Има и други по-стари или по-нови рѫкописи, за които съ положителность можемъ каза, че сѫ ловчански. Между тѣхъ има единъ особенъ видъ ирмологии, които сѫ характерни за епархията (за тѣхъ ще говоримъ по-после). Това показва, че ловчанци високо ценѣли рѫкописитѣ, които били въ тѣсна връзка съ религията, пазили ги, купували такива и, разбира се, чели ги, за да се усъвършенствуватъ въ религиозно-нравствено отношение[2]. Отъ друга страна, се вижда, че грамотностьта, до колкото я има, е напълно славянска. Всички до сега намѣрени рѫкописи въ ловчанско, отъ епохата XV—XVIII вѣкъ, сѫ славянски. Сѫщото е и съ надписитѣ — смочанскиятъ (XVII в.), както и този въ двора на църквата „Св. Богородица“ (XVIII в.) — сѫ писани на хубавъ български езикъ. Ловечъ е далъ презъ тази епоха не само граматици, но и зографи. Известна е вече иконата на „Св. Троица“, въ образитѣ на три крилати ангела, работена презъ 1593 год. отъ ловчанеца Недѣлко[3].

Сведения за килийнитѣ училища отъ епохата XV—XVIII в. нѣмаме; но като сѫдимъ по това, що имаме презъ XIX в., смѣло можемъ да приемемъ, че килията е била българска. Монастирскитѣ таксидиоти, които сѫ играли такава важна роля, сѫ представители тукъ на български монастири[4].

Отъ значение е обстоятелството, че въ Ловечъ, презъ дадената епоха, гърци не сѫ живѣли, освенъ докторитѣ (хекимитѣ)[5].

Значението на Троянския монастиръ въ културно-просвѣтно отношение не е проучено и преценено както трѣбва. За сега ще се ограничимъ съ това, което е писалъ иером. К. Дановъ за него.

„Цельта на основателя е била: като се основе тукъ, въ Троянската пустиня, която въ негово време е била необитаема, обаче заобиколена съ българско население отъ всѣкѫде, да може да поддържа вѣрата и благочестието и да крепи народностьта и ободрява духа на околното население на балканскитѣ

Иером. К. Дановъ. История на Троянския ставр. монастиръ, стр. 13 — 14. Рилскиятъ монастиръ пъкъ бивалъ опленяванъ три пѫти отъ разбойници презъ XVIII в. К. Иречекъ. Княжество България, II, стр. 642.

[1] За граматикъ Петъръ вж. Ст. Станимировъ. Изъ черковната история на Ловечъ. „Ловечъ и Ловчанско“, II, стр. 10—12. За монастиря Ястребъ вж. „Ловечъ и Ловчанско“, II, 91—95.

[2] Ст. Станимировъ, тамъ, стр. 12.

[3] Пази се въ ловчанската митрополия.

[4] За килията и таксидиотитѣ вж. Н. Ив. Ванковъ. Материали по историята на учебното дѣло въ България. Училищенъ прегледъ, г. VIII, стр. 721—724.

[5] А. Ишорковъ. Населението на градъ Ловечъ. „Ловечъ и Ловчанско“, II, стр. 129.

градове и села, защото началобитието на монастиря е положено въ ония времена, когато султанитѣ сѫ заповѣдвали да се потурчватъ всичкитѣ християни въ империята. Братята отъ монастиря сѫ посѣяли просвѣщението отъ Балкана до Дунава. Отъ крайдунавскитѣ села и градове благочестиви християни на тълпи се стичали на поклонение, предвождани отъ монаси. Братята сѫ служили като свещеници, учители, проповѣдници и изповѣдници между централното население отъ Дунава до Балкана. Множество свещеници и учители сѫ получили първоначалното си образование въ монастиря, а други се завръщали въ роднитѣ си села и градове, гдето пръскали лѫчитѣ на просвѣщението. Мнозина отъ братята сѫ учителствували по разни села и градове. И въ материално отношение братството е принесло своята лепта за народното просвѣщение, въ парични подаръци, въздигане църкви и други благотворителни и богоугодни заведения, поддържане бедни ученици, което става и днесъ“[1].

Тетевенъ презъ време на робството е било село подъ имената: Тетовлане, Тетювене, Тетевене. До градеца се издига монастирътъ „Пророкъ Св. Илия“, който, по всичко изглежда, е игралъ за градеца тази роля, каквато сѫ играли Троянскиятъ за Троянъ и Ястребъ за Ловечъ. Освенъ поклоничеството, което ставало презъ всѣко време въ монастиря, тукъ на патронния праздникъ „Св. Илия“ е ставалъ голѣмъ панаиръ. Въ монастиря се подвизаватъ и монаси-граматици. Въ 1600 год. иеромонахъ Василий преписва единъ трѣбникъ (сега въ синодалната библиотека); въ 1705 год. се подвизава пъкъ граматикъ Стаю[2]. Въ Тетевенската музейна сбирка се пази едно рѫкописно сборниче съ приписка за скѫпотията въ Тетевенъ презъ 1773 год. Въ сѫщата музейна сбирка се пазятъ и металическитѣ обложки на корицитѣ на едно евангелие, изработени, споредъ надписа въ самото евангелие, въ 1675 год.[3]. Въ монастиря имало и духовно училище за подготвяне свещеници.

Право бележи Д. Д. Стойчевъ, въ посочената своя книга, че, ако кърджалиитѣ не бѣха опожарили града въ 1801 год., тукъ щѣха да се запазятъ много ценни документи за историята на нашата литература.

Благодарение на това, че Тетевенъ билъ населенъ само съ българи, че се е ползувалъ съ известни привилегии, че е закѫтанъ въ политѣ на Балкана, тукъ турскиятъ режимъ не се чувствувалъ здраво: управлявали сѫ фактически мѣстнитѣ първенци. Това ни дава да разберемъ, защо Софроний Врачански, презъ време на Пазвантовитѣ размирици — презъ 1799 г. — търси спасение въ Тетевенъ на два пѫти[4].

Презъ мартъ 1801 год. кърджалиитѣ нападатъ на Тетевенъ и нахлуватъ

---

[1] Иером. К. Дановъ, сѫщата книга, стр. 41—42. За Троянския монастиръ вж. А. Ишорковъ. Троянския монастиръ „Св. Богородица“. Сп. Български туристъ г. XVI, кн. 3, стр. 34—37. Първъ е описалъ монастиря Каницъ въ Donau Bulgarien und der Balkan, т. II.

[2] повезаˣ азъ гра͞мтикъ стаїѡ ѿ се͞л тѣтове͞и. Б. Цоневъ. Описъ на рѫкописитѣ въ Народната библиотека, 1910 г., стр. 63.

[3] За книжовнитѣ и художествени тетевенски паметници вж. Д. Д. Стойчевъ. Тетевенъ, минало и днесъ, 1924 год., стр. 8 и след.

[4] Софроний Врачански. Избрани сѫчинения. София, 1925. Министерско издание. Стр. 30 и 33.

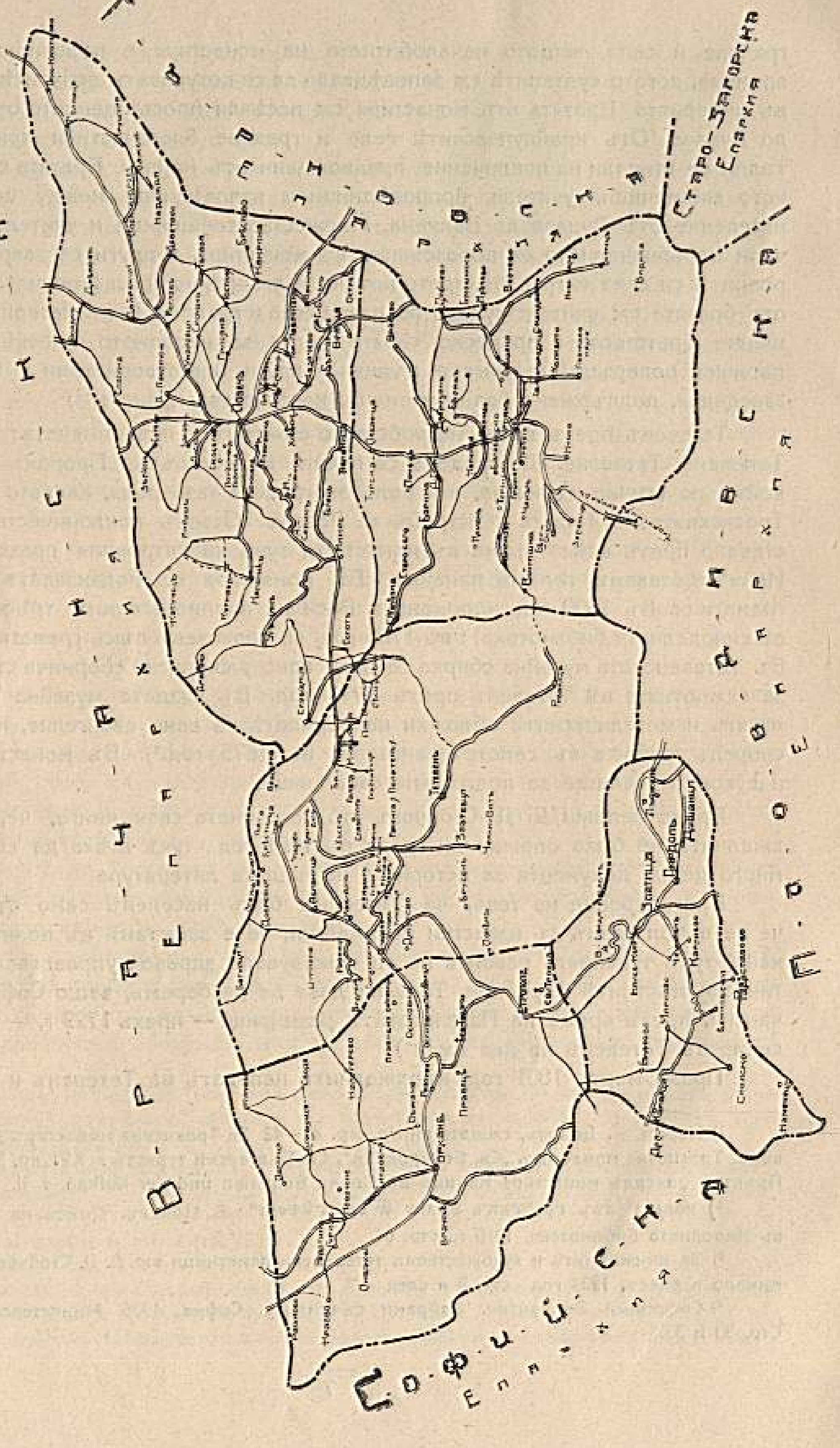

Карта на Ловешка епархия

Мѣрка 1:115,000

въ града, кждето грабятъ, убиватъ и най-после опожаряватъ кжщитѣ му. Следъ това населението на градеца се пръсва. Една часть, предполага се, се поселва къмъ Кула и Зайчаръ, друга — въ южна Русия. Съ сигурность се знае, че мнозинството отъ изселницитѣ се поселватъ въ Влашко: въ Слатина, Крайова, Александрия, Питещи, Каракалъ, Турну-Могурели и др. Тетевенци нахлуватъ особно много въ Орѣхово, та тамошнитѣ турци търговци поискали тѣхното изгонване отъ града[1]).

По това време се издига тетевенецътъ **Атанасъ Николовъ Нековичъ**[2]) като „български депутатъ", който отива въ Русия да търси нейната подкрепа. Сжщия виждаме по-късно зачисленъ къмъ руската главна квартира презъ войната отъ 1806—12 год.

Презъ първитѣ три десетилѣтия на XIX вѣкъ Тетевенъ се възобновява и процъвтява. Презъ 60-тѣ години вече има добре наредено училище, къмъ което има заслуги високопросвѣтениятъ благодетель **Михаилъ Кифаловъ**.

Макаръ отдалечени отъ централни пжтища, тетевенци не били съ консервативенъ духъ. Това най-добре разбралъ Иларионъ Ловчански презъ 1869 год. Патриотичното държане на тетевенци го накарва да вземе решение, окончателно да скжса съ патриаршията[3]).

Въ района на Тетевенъ се намира Гложенскиятъ монастиръ „Св. Георги", за миналото на който почти нищо не се знае. Има нѣкои данни, обаче, които говорятъ, че той е билъ хранилище на българската книга презъ робството. Въ ловчанската митрополитска библиотека се пази единъ ржкописенъ апостолъ, писанъ въ 1689 год. неизвестно отъ кого и кжде. Книгата купилъ Тодоръ Стоевъ отъ Тетевенъ и я приложилъ въ храма на „славния великомжченикъ Георгия". Апостолътъ е писанъ въ Тетевенъ или етрополска „Св. Троица", а приложенъ въ Гложенския монастиръ: дарительтъ е тетевенецъ, а Гложенскиятъ монастиръ е въ района на Тетевенъ.

Етрополскиятъ монастиръ „Св. Троица" играе за етрополско такава роля, каквато играе презъ дадената епоха „Ястребъ" за ловчанско, троянскиятъ монастиръ за троянско. Подобно на последнитѣ, които отстоятъ по на нѣколко километри отъ Ловечъ и Троянъ, „Св. Троица" се намира не далечъ отъ Етрополе. Кога е основанъ монастирътъ, точно не знаемъ; но отъ даннитѣ, съ които разполагаме, сждимъ, че той е билъ важенъ книжовенъ центъръ презъ епохата на турското владичество, защото въ него сж работили редъ граматици. „Въ края на XVI. и началото на XVII. в. в. въ монастиря сж действували писци отъ влахо-българската школа, които се занимавали съ преписване църковни книги, пръснати изъ близката околность и далечни краища. Отъ тѣзи църковни книги нѣколко екземпляра сега се намиратъ въ библиотекитѣ на Св. Синодъ въ София и на Зографския монастиръ въ Атонъ[4]).

---

[1]) За изселването на тетевенцитѣ ни дава сведения Милю П. Табаковъ. Вж. неговитѣ записки за миналото на Тетевенъ. Орѣхово. 1928 г. I-ва книжка, стр. 10—12.

[2]) В. Н. Златарски. Първитѣ „български депутати" въ Русия. Българска истор библиотека, г. I, кн. III, стр. 109—129.

[3]) За това вж. Тома Василевъ. Иларионъ Ловчански, сп. Духовна култура, г. I, кн. I и II, стр. 109—114.

[4]) Ал. Тацовъ. Етрополски монастиръ „Св. Троица", Етрополе, 1915 год., стр. 15.

Въ ловчанската митрополия се пази единъ Петогласникъ, писанъ, навѣрно, за етрополския храмъ „Архистратигъ Михаилъ“. Книгата е писана отъ иеромонахъ Данаилъ въ 1632 год.[1]).

Преписвани сѫ книги и въ самото Етрополе. Въ 1658 год. изписва едно четвероевангелие 'Іѡ́анъ і҆рей въ бгохрани́мое село 'Єтрополи[2]).

Административенъ центъръ въ Златишко поле въ турско време, както и следъ освобождението е билъ гр. Златица. Този градъ е известенъ най-вече отъ Владиславовия походъ (1443 г.);[3]) игралъ е известна роля и въ срѣдновѣкова България. Въ турско време както градътъ, тъй и много села наоколо били колонизирани съ многобройно турско население. Докато Златица е била турска, въ Пирдопъ имало малко турци. Пирдопчани при това сѫ били хора съ подвиженъ духъ[4]). Този духъ билъ крепенъ отъ стари български предания и пѣсни, най-вече за Момчилъ-юнакъ, за когото преданието разказва, че билъ отъ с. Лѫжане, че живѣелъ въ Пирдопъ, ходилъ съ войски дори до Цариградъ и че падналъ въ бой съ турцитѣ при Одринъ[5]).

Особни старини въ Пирдопъ нѣма. Църквата датира отъ 1819 година. За насъ е важно обстоятелството, че въ пирдопско по-раншнитѣ вѣкове отъ турското владичество предаватъ на XIX-ия вѣкъ народната традиция и славянската писменость.

Въ началото на XIX в. въ Пирдопъ (село богохрани́мое нарицаемый Пірдопъ или още село Протопопинци) се подвизава единъ самобитенъ граматикъ — даскалъ Тодоръ, който е известенъ най-вече съ една приписка, направена къмъ единъ новъ дамаскинъ, въ която е описалъ бурнитѣ събития отъ началото на XIX вѣкъ. Отъ даскалъ Тодора имаме преписани нѣколко книги. Той за Пирдопъ е това, което — презъ сѫщата епоха — е свещеникъ Павелъ за Ловечъ.

Въ Пирдопъ презъ първата половина на XIX вѣкъ се чете и пише само на славянски. На това будно българско село въ епархията, както ще видимъ, хвърлилъ око епископъ Диониси, за да замѣни неговитѣ славянски книги съ гръцки.

Каква роля играятъ фанариотитѣ владици въ епархията по отношение на българизма?

Даннитѣ за фанариотитѣ сѫ оскѫдни; ние нѣмаме даже единъ списъкъ на имената имъ. Сѐ пакъ и отъ това, съ което разполагаме, можемъ да си съставимъ една приблизителна картина за епохата.

---

[1]) Ср. Извѣстия на истор. дружество, кн. IV, стр. 211—212.

[2]) Б. Цоневъ. Описъ и пр., 1910, стр. 64.

[3]) За Владиславовия походъ 1443 година вижъ статията на А. Ишырковъ: Де е станала златишката битка въ 1443 година (Списание на Бълг. академия на наукитѣ, кн. XXIV (13), 1922, стр. 1—11 Р.

[4]) „Чужденецътъ тукъ е изненаданъ отъ живота по тържищата и улицитѣ, отъ множеството пропѫтували търговци и голѣмата вълнена индустрия. Тукашнитѣ гайтани, аби и шаеци отиватъ дори до Босна, Сърбия и Македония“. К. Иречекъ. Княжество България, т. II, стр. 303.

[5]) Тамъ, стр. 304. П. Мутафчиевъ мисли, че преданието за Момчила тукъ е късмешна работа. Вж. П. Мутафчиевъ. Стари градища и друмове изъ долинитѣ на Стрѣма и Тополница, София, 1915, стр. 34, заб. 2.

Кога е унищожена независимостьта на ловчанската митрополия следъ падането на България, ние не знаемъ. Знае се, че на търновския митрополитъ презъ XVII в. сѫ подчинени ловчанскиятъ, червенскиятъ и преславскиятъ епископи.

Първото име на ловчански епископъ гръкъ срѣщаме въ 1558 год. Отъ тогава до разрешението на църковния въпросъ можемъ да дадемъ следния, непъленъ за сега, списъкъ на ловчански епископи:

Еремия (? — 1558 — ?), Лаврентий (? — 1618 — ?), Кирилъ (? — 1629 — ?), Натанаилъ (? — 1635 — ?), Симеонъ (? — 1639 — ?), Кирилъ (? — 1643, 1644 — ?), Яковъ (? — 1653 — ?), Езекиилъ (? — 1668, 1671 — ?), Иоаники (? — 1686 — ?), Иоакимъ (? — 1698 — ?), Антимъ I (? — 1785 — ?), Антимъ II (? — 1827), Диониси (1827—1845), Милети I (1845—1850), Милети II (1850—1852) и Илarionъ (1852—1872)[1]).

Обр. 3. Етрополскиятъ монастиръ Св. Троица.

Идея за дейностьта на фанариотитѣ владици въ епархията, до времето на гръцкото национално възраждане, можемъ да получимъ по аналогия съ другитѣ епархии. Епископитѣ имали за главна грижа да си съператъ владичината и да живѣятъ спокойно срѣдъ паството си. Гръцкото национално възраждане роди „мегали идея“ — идеята да се възобнови Византия съ столица Цариградъ и северна граница Дунава. На гръцкитѣ владици били дадени тайни инструкции, какъ да действуватъ въ българскитѣ епархии. Това се отнася до владицитѣ отъ първата половина на XIX вѣкъ, когато еленизъмътъ е въ настѫпление. Докато българскиятъ народъ излиза измѫченъ и съсипанъ отъ кърджалийскитѣ вилнения, гърцитѣ въ това време културно се засилватъ: въ първитѣ 20 години на XIX в тѣ иматъ повече отъ 3000 оригинални или преводни съчинения[1]). Времето (краятъ на XVIII и началото на XIX вѣкъ) е било удобно за гръцкитѣ панелиниети да предприематъ своята офанзива въ епархиитѣ съ българско население. Нашитѣ домашни известия говорятъ за най-голѣмо гонение на българската книга именно презъ тази епоха[2]).

---

[1]) За Еремия, Натанаила, Симеона, Кирила, Якова, Езекиила, Антима I и II, Дионисия, Милетия I и II и Илариона вж. Ст. Станимировъ, цит. мѣсто, стр. 10 и след. За останалитѣ вж. бележката на А. Ишырковъ въ „Ловечъ и Ловчанско“, II, стр. 163—164. За последнитѣ четирма вж „Приложения“, 1.

Диониси трѣбва да е светителствувалъ до 1845 г., защото, по спомени, горнокрайското старо училище е построено въ времето на Милети I (1846). Когато дошълъ за пръвъ пѫть въ Ловечъ (1845 г.), първенцитѣ дошли въ епископията, поздравили го и го замолили, покрай владичината да събере нѣщо повече отъ епархията, та да се построи училище. Тия сведения дължимъ на стария учитель Никола Хаджиевъ.

На единъ меденъ мангалъ, който още служи въ митрополията, е изрѣзано: ΛΟΦΤΖȢ ΜΕΛΕΤΙΟΣ 1845.

Отъ фанариотитѣ въ Ловечъ, знае се, че само Диониси се опиталъ да замѣни старитѣ черковнославянски книги съ печатни гръцки такива. Такъвъ опитъ Диониси направилъ въ Пирдопъ. Старитѣ славянски рѫкописи, що били въ употрѣба до тогава въ храма тамъ, Диониси скѫталъ въ една подземна стая на училището, отъ кѫдето ученицитѣ ги раззели и изпокѫсали[3]).

Диониси светителствувалъ въ Ловечъ отъ 1827 до 1845 год. Въ това време се осветили двѣтѣ църкви въ старата часть на града. По тѣхъ ние виждаме славянски надписи отъ тогава. Нѣщо повече: и въ двѣтѣ църкви има руски черковнослужебни книги, по които е служено въ Дионисиево време, и които стоятъ запазени въ църквитѣ и до сега.

Какъ може да се обясни този фактъ, че, докато, въ центъра на епархията, славянскитѣ книги стоятъ при Дионисия (и при Милетия по-късно), въ Пирдопъ тѣ се изхвърлятъ и се чете на гръцки. Какъ може да се обясни и фактътъ, че, докато Милети I се заглежда въ хубавитѣ очи на Мариола, тетевенецътъ Лалю Ивановъ, служитель при владиката, дълбае своето име на български, върху една дървена врата въ самата митрополия[4]).

Безспорно, ловчанскитѣ епископи сѫ имали нареждане да насадятъ еленизма въ епархията. Отъ кѫде е трѣбвало да почнатъ това, обаче, дали отъ севернитѣ предѣли на епархията, кѫдето имаме компактно и будно българско население, или отъ златишко-пирдопския край съ многобройно инородно население. Отъ друга страна, фанариотитѣ, поне въ себе си, били готови да жертвуватъ Мизия на българитѣ. По-късно нали самата патриаршия предложи да

---

[1]) Проф. М. Арнаудовъ. Гръцка и българска просвѣта въ началото на XIX вѣкъ. Българ. истор. библиотека, г. I, кн. III, стр. 160.

[2]) Тамъ, стр. 151—153.

[3]) К. Иречекъ. Княжество България, II, стр. 303, забележката. Въ Троянския монастиръ сѫщо е запазено предание между монаситѣ, че нѣвга монаситѣ трѣбвало да четатъ и по гръцки. Това ще е било при Дионисия. Книгитѣ били изпратени, но стоятъ неизползувани и до сега.

[4]) Този надписъ и сега е запазенъ върху вратитѣ на конюшната. Буквитѣ иматъ височина 3 см.

се състави отъ Сев. България отдѣленъ български екзархатъ. Фанариотитѣ виждали, че не могатъ да асимилиратъ многобройното българско паство въ епархията. Тѣ чувствували, че не е отъ тѣхна лична полза да посѣгатъ на неговитѣ книги и традиции. Другаде, кѫдето имало вѣковно гръцко влияние, имало е българи, които пишели български изрази съ гръцки букви, а пъкъ свещеницитѣ чели и писали на гръцки, безъ да разбиратъ[1]).

Въ ловчанска епархия, въ самия неинъ центъръ, виждаме едно обратно явление: свещеницитѣ свободно си четатъ по старитѣ наши рѫкописни книги и по рускитѣ печатни такива. Нѣкои отъ епископитѣ, естествено, сѫ ги карали да четатъ и по гръцки. Свещеницитѣ, не свикнали да четатъ гръцкото писмо, почватъ да пишатъ гръцки изрази съ български букви. Въ Народната библиотека, подъ № 661 (222), се пази една Ирмология, писана отъ свещ. Павелъ (живѣлъ презъ първата половина на XIX в.). Изразитѣ сѫ гръцки, а буквитѣ — славянски. Въ сѫщата библиотека има и една друга ловчанска Ирмология [№ 662 (49)]. Покрай чисто гръцкитѣ изрази, писани съ славянски букви, въ нея има и чисто славянски пѣсни. Учительтъ М. х. Недѣлчевъ притежава две подобни книги. Първата е едно сборниче отъ катавасни и хвалителни стихири (малъкъ форматъ, текстъ 11 × 6, 32 листа, мека кожена подвързия). Отъ листъ 246 почватъ чисто славянски църковни пѣсни. На 29 листъ е направена бележка, за да се знае, кȣги ȣмре члвекъ защо стрȣкатъ тритини. Втората книга е Ирмология (малъкъ форматъ, текстъ 9 × 6, листове 37, крайнитѣ отпаднали, кожена подвързия върху мукава). Думитѣ гласъ и пѣснь навсѣкѫде сѫ славянски, останалото гръцки пѣсни съ славянски букви. Тия два рѫкописа може да се отнесатъ къмъ началото на XIX вѣкъ. Въ ловчанската музейна сбирка се пази (подъ № 4) сѫщо такава една Ирмология (36 написани листа, мека обикновена подвързия). Отъ бележката на първия листъ се вижда, че книгата е била притежание на Мирьо Павловъ, синъ на свещ. Павелъ. Ирмологията е писана и разкрасявана отъ последния — това се вижда отъ подписа — Па́вел' і҆ере́й, поставенъ подъ картината (листъ 8 б), изобразяваща кръщението на Исуса Христа отъ Иоана Кръстителя въ р. Йорданъ.

Всичко това какво ни показва? Показва ни две нѣща: 1. че Ловечъ и презъ първата половина на XIX в. има своитѣ преписвачи и художници; свещ. Павелъ е за XIX в. това, което е граматикъ Петъръ за XVI вѣкъ; 2. че, въпрѣки желанието на Дионисия да се чете и пише на гръцки, свещеницитѣ и народътъ си четатъ и пишатъ на славянски, даже чисто гръцкото побългаряватъ. Така си вървѣла работата до срѣдата на миналия вѣкъ. Тогава пъкъ идва Иларионъ, който почва да употрѣбява българския езикъ като служебенъ въ епархията.

Докато Диониси се мѫчилъ да насади еленизъмъ въ епархията, имало е едно друго влияние, което пъкъ го подкопавало. Думата е за влиянието, което почва да упражнява у насъ Русия. Казаното отъ Ив. Марангозовъ за Ново-село може да се каже за много села и градовце изъ епархията. „Като всички планинци, пише той, новоселчани не сѫ имали възможность да изкаратъ прехраната си чрезъ земедѣлие, затова били заставени да търсятъ прехраната си по другитѣ села и градове на Северна и Южна България, а по-предприемчивитѣ да минаватъ и вънъ отъ тия граници. Това обстоятелство имало тия добри последствия, че запознавало новоселчани съ стремежитѣ на побуднитѣ българи къмъ просвѣщението ни, къмъ черковното ни и политическо освобождение. Тия стремежи, по този начинъ, били пренесени и въ Ново-село. Ето защо новоселчани къмъ 1800 година имали своя черкова, а и тази, въ

---

[1]) Проф. М. Арнаудовъ, тамъ, стр. 157—158.

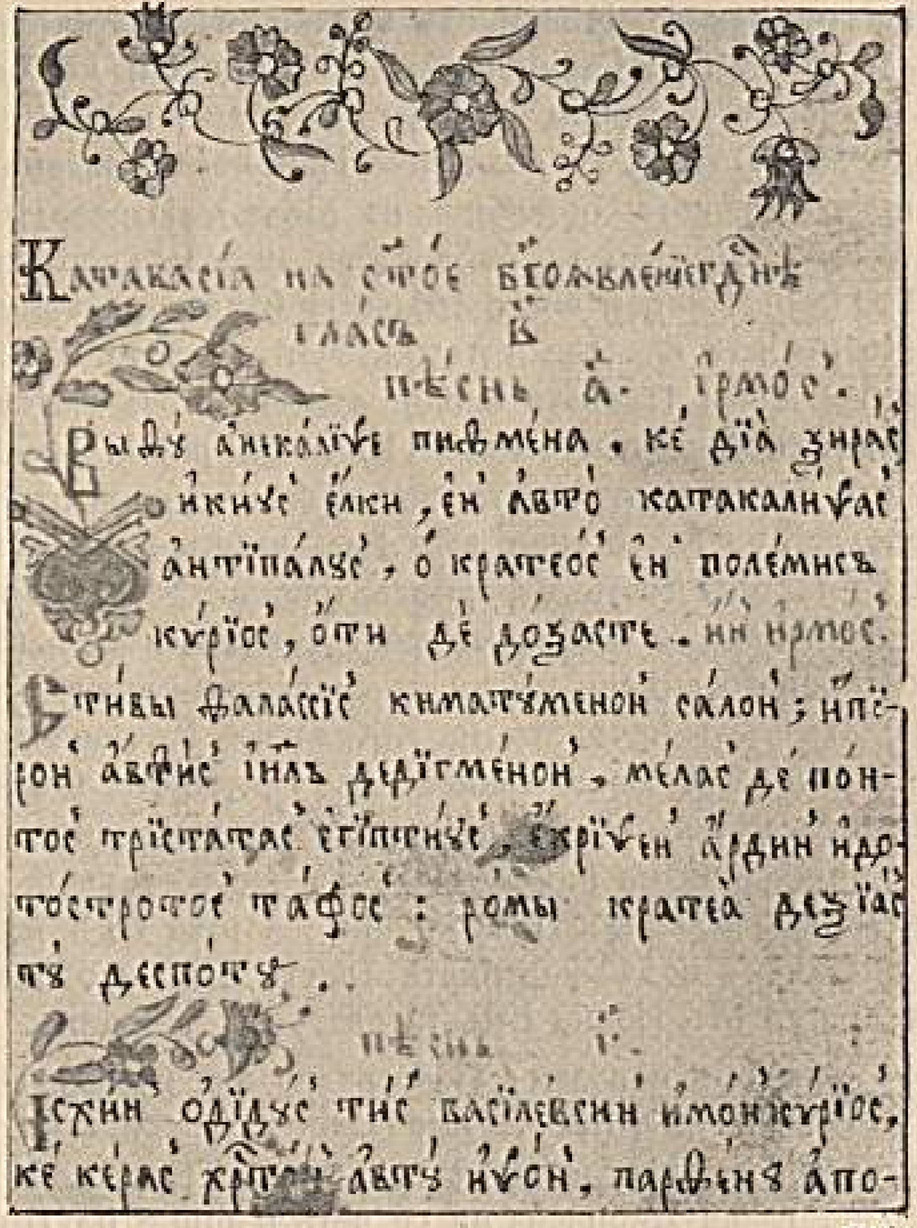

Катавасіа на Стое Бгоявленїе Гднѣ
гласъ в҃
пѣснь а҃. ірмос.
Выѳу аникаліѱе пиѳмена. ке діа ѯирас
икиус елки, ен авто катакаліѱас
антіпалус, о кратеос ен полемис
кѵріос, оти де доѯасте. ин ирмос.
Стиѳы ѳалассіс киматумєнон салон; ипе-
рон авѳис ІилЪ дедігменон. мелас де пон-
тос трістатас египтиус, екрѵѱен ардин ѵдо-
тостротос тафос: ромы кратеа деѯіас
тѹ деспотѹ.
пѣснь г҃.
Ісхин одіус тис васілевсин имон кѵріос,
ке керас хрістон авту ѵѱон, парѳенѹ апо-
ти-

Образъ 4. Катавасии, писани отъ попъ Павелъ попъ Михайловъ

която се черкуватъ и сега, носи дата съ славянски цифри 1814 год. Благодарение пакъ на сжщитѣ обстоятелства, новоселчани сж имали редъ просвѣтени свещеници, и то по петима и шестима едновременно. Двама отъ тѣхъ, а именно свещ. Ради Пѣйковъ и свещ. Никола Барбуловъ, добили своето образование въ Русия — единиятъ въ Киевъ, а другиятъ въ Кишиневъ. Първиятъ започва своята дейность въ Ново-село къмъ 1820 година, а вториятъ — къмъ 1830 година. Тия просвѣтени свещеници, както и тѣхнитѣ предшественици и замѣстници сж били въ сжщото време и учители на младото поколѣние. Благодарение на тѣхъ, въ новоселската църква се е чело само на славянски, а въ училището се е чело и писало само на български езикъ. Идеята за нашето родство по вѣра, кръвь и езикъ съ великата Русия, идеята за нашата самостоятелность като народъ, принадлежещъ на голѣмото славянско племе, расла и се развивала все повече между новоселчани. А интригитѣ на гръцкитѣ владици и стремежитѣ имъ да задушатъ всичко, що е българско, да убиятъ у българина съзнанието за неговата самостоятелность като отдѣленъ народъ, все повече губѣли почва".[1])

*

Ловчанскитѣ фанариоти не могли да затъмнятъ националното съзнание у епархиотитѣ, въпрѣки тѣхния опитъ презъ първата половина на миналия вѣкъ. Това време е на най-усилената гръцка пропаганда въ българскитѣ епархии общо. Но тукъ има и друго. „Редомъ съ обскурантизма и прозелитизма на гръцкото духовенство отъ Гърция ни иде и едно идейно движение съ най-благодатни последици. Въ гръцкитѣ училища отъ срѣдата на XVIII и началото на XIX вѣкъ се заражда единъ духъ на свободолюбие и на националенъ подемъ, които заразяватъ и българскитѣ питомци тамъ, въпрѣки усилията на панелинизма да спечели славянофонитѣ за дѣлото на Византийското възстановяване".[2])

„Патриаршията не била особено възхитена отъ тая просвѣта на рационализъмъ и свободолюбие. Колкото богатитѣ търговци и патриотическитѣ организации подкрепятъ школското дѣло, толкова фанариотитѣ гледатъ съ криво око на училище и на учители, обвинявайки ги въ безбожие и поквара".[3])

Въ началото на XIX в. виждаме у гърцитѣ пълна обнова на обучението. На чело стоятъ Адаманти Кораи (1748—1833) и Теофилъ Каири (1781—1853). Последниятъ изпърво учи въ Кидония, а после на о-въ Андросъ. Българчета ученици се струпватъ при Каири въ Кидония и въ Андросъ. Тѣ по български схващатъ идеитѣ на Каири, т. е. просвѣщение на народа ни съ помощьта на майчиния езикъ. Такива идеи движатъ българскитѣ ученици и въ другитѣ гръцки училища — Атина, Куру-чешме и пр.

Своитѣ благодатни плодове тая модерна гръцка школа почва да ги дава за българитѣ едва къмъ срѣдата на XIX в., когато се уреждатъ и у насъ добри училища. Тогава се яви и Раковски, този нашъ Кораи и Колокотрони едновременно.

Въ по-заможенитѣ и просвѣтени наши срѣди, презъ първитѣ десетилѣтия на XIX в., се е чувствувало културното гръцко влияние. Българитѣ дали борци за осжществяването на новогръцкитѣ национални идеали. Думата е за участието на българитѣ въ заверата отъ 1821 година Ако се сжди по нѣкои запазени известия отъ тогава, турцитѣ безчинствували най-много въ градоветѣ Казанлъкъ и Ловечъ. Въ последния градъ тѣ убили двама търговци, а самия епископъ (Антимъ) тѣ обрали и едва що не го погубили.[1]) Изглежда, че въ Ловечъ, до Одринския миръ, па и по-късно имало хора, намиращи се подъ влиянието на гърцизма и на гръцкитѣ идеали, носители на които били фанариотската бюрокрация и богатото гръцко търговско съсловие. Ако се сѫди отъ старопечатнитѣ гръцки книги, които времето ни е оставило въ Ловечъ, можемъ каза, че само отдѣлни лица сѫ засегнати отъ гърцизма: ученици въ гръцки училища, служители и близки на владиката и др. Ловечъ е билъ поеснафски градъ, та не е чувствувалъ нужда да прибѣгва до търговския и международенъ тогава въ ориента гръцки езикъ.

---

[1]) Ив. Н. Марангозовъ. Новоселското възстание. Ловечъ, 1925, стр. 3—4.

[2]) Проф. М. Арнаудовъ, тамъ, стр. 156.

[3]) Проф. М. Арнаудовъ, тамъ, 163.

Общъ изгледъ на Троянския
Монастиръ

Образъ 5. Троянскиятъ монастиръ Св. Богородица.

Следъ гръцкото възстание и отдѣлянето на кралство Гърция отъ Турция, голѣмъ дѣлъ отъ търговията въ последната минава въ рѫцетѣ на българитѣ. Следъ Одринския миръ се забелязва единъ подемъ на материялната култура у насъ. Този подемъ се чувствува и въ епархията. Мѣрило за това сѫ строежитѣ. Въ 1834 г. се построяватъ две нови църкви въ Ловечъ. Въ Троянския монастиръ се строи хубава църква и пристройки въ 1835 г. Строятъ се „отъ темелъ" одаитѣ при етрополския монастиръ „Св. Троица". Тетевенъ, оправилъ се отъ кърджалийското разорение, е „велико село" въ 1835 год., което търгува съ Влашко, Молдова, Австрия, Германия и др.

Въ 1835 год. се откри новото габровско училище. Въ 10—15 години България се покрива съ такива училища. (Въ Ловечъ две едновременно се отварятъ въ 1847 год.).

---

[1]) Вж. „Ловечъ и Ловчанско", II, стр. 18—19. Въ троянската монастирска хроника се говори, че братството претърпѣло изкушения и притѣснения презъ бурната епоха 1821-1829.

Новитѣ български училища, отъ една страна, нарастналиятъ престижъ на Русия следъ Наполеоновитѣ войни и Дибичевия походъ, отъ друга, правятъ, щото нашата интелигенция да поглежда за освобождение не вече къмъ патриарха и Елада, но къмъ Москва и Дунава. Кримската война събуди голѣми надежди, но излѣзе неуспѣшна за Русия.

Следъ Кримската война борбата противъ Фенеръ се подкачва наново. Както навсѣкжде, тъй и въ епархията гърцизмътъ е въ отстѫпление. Понапреднчавитѣ българи преставатъ да черпятъ знания и вдъхновение отъ гръцката книга. Ако и да не четатъ, обаче, направо отъ гръцки, преводитѣ отъ гръцки сѫ обикновено нѣщо.[1]) Така вървѣла работата презъ цѣлата трета четвъртина на XIX в., до самитѣ наши революционни борби. Нашитѣ превеждатъ отъ гръцки, но гледатъ да очистятъ езика ни отъ гръцки и турски думи. Да задоволи тази нужда се нагърбва ловчанецътъ Мирьо Павловъ, като съставя едно речниче на чуждитѣ думи въ нашия езикъ.[2]) Плѣвненецътъ Ал. Т. Живковъ пише предговоръ къмъ речника. Предговорътъ има и гръцки преводъ. Съ възторжени думи говори Живковъ за славното нѣкога наше отечество България (ἡ πάλαι ποτὲ κλεινὴ πατρὶς ἡμῶν Βουλγαρία), която иска по-скоро да види просвѣтена. Защо имъ е билъ на Павловъ и Живковъ гръцкиятъ текстъ тукъ? Тѣ, подобно на своя съвременникъ Дим. Миладиновъ, сѫ го обичали, види се, не заради „красотата на неговата писменость, а за вѫтрешното съдържание на древната философия" . . .

Въ началото на Кримската война българитѣ се надѣвали за освобождение. Тѣ не искатъ не само турскитѣ и гръцки думи въ езика си, но и владичеството на гърци и турци. Характерна е една символистична картина отъ 1854 г., която видѣхме у г-жа Боцка М. Павлова. Картината, донесена на времето още, представя следното:

Пастиръ заспалъ подъ едно дърво. Предъ него е стадото му; въ облацитѣ ангелъ тѫжби и сочи съ рѫка въ страни — къмъ България, представена като девица, окована въ вериги. Предъ нея е сложена корона и мечъ, а задъ нея легналъ лъвъ. Картината е виенско издание. Подъ нея думитѣ на лъва образуватъ следния акростихъ:

Б — ългаръ нѣкогда родилъ мя славенъ градъ
Л — юдіе принесохѫ мя, и предводитель Кубратъ,
Г — ори старопланински сяйно да крася
А — мякушавы . . . ужасно да страшѫ!
Р — айна рѣка мя е многажды виждала
С — илнѫ ужасъ миру сѣнка ми е задала
К — олко мѣста сѫмъ азъ славно тогда владѣлъ!
О — азъ много съмъ работы на свѣтъ ималъ! . . .
М — ене увѣнчаха съ златенъ българи вѣнецъ,
У — громны имь даржавы азъ бѣхъ творецъ.

---

[1]) И ловчанскиятъ учитель Манолъ Лазаровъ е превеждалъ отъ гръцки, макаръ не издадено преди освождението. Вж. Изв. на истор. д-во, V, стр. 159.

[2]) Рѣчникъ на думы турскы и грьцкы въ языка българскый сбранъ отъ Г-на Михаилъ Павлевъ и пр. Букурещъ, 1855 год., страници 62.

Л — ютѫ ранѫ ми полмѣсецъ въ сърдце задади
В — ремя дощѣ и мой гласъ пакъ да ся убади
У — старопланински лѣсища страшно да ревни!!!

1854. Г. С. Р. (аковски?)

Презъ 1821 год. ромънитѣ се отърваха отъ фанариотитѣ, въ Кримската война — и отъ руската опека. Ромънитѣ отбелязватъ културенъ напредъкъ. Много северно-български градове сѫ въ търговски връзки съ ромънскитѣ такива. Мнозина българи почватъ да си служатъ съ ромънския езикъ и ромънската книга (на славяница отначало)[1]. Българо-ромънскитѣ връзки и отношения отъ втората и третата четвъртина на миналото столѣтие сѫ много интересни, но не сѫ проучени. Ромънитѣ, като по-рано освободени отъ насъ и по-културни тогава, сѫ импонирали не само на българитѣ, но и на бившитѣ свои господари — турцитѣ. Нали на „Чукара при лозята“, презъ време на Батошевското възстание (1876 год.), подвойводата Гавр. Кръстниковъ дава команди на влашки, за да сплаши башибозука![2]

Добре нареденитѣ наши училища презъ втората половина на XIX вѣкъ, вѣрата въ наново-растещата военна сила на Русия, която се съвзема отъ Кримската война, културното влияние на срѣдна Европа и Ромъния, както и учредяването на екзархията, дадоха голѣмъ тласъкъ за културно преуспѣване, общо за България и частно за епархията. Тукъ вече нѣма и поменъ отъ ония макаръ и слаби навеи, които фанариотскитѣ владици и възродилата се гръцка култура, можаха да направятъ въ епархията. Екзархийскитѣ владици Диониси и Йосифъ наследиха стария фанариотски владишки конакъ[3], но не и фанариотската слабость къмъ паритѣ и удоволствията. Тѣ сѫ хора на работата. Епархията бѣ щастлива да даде не само първия, но и третия български екзархъ.

---

[1] Ловчанци сѫ търгували съ Ромъния, южна Русия и др. Вж. Изъ стопанското минало на Ловечъ. „Ловечъ и Ловчанско“, II, стр. 133. Отъ по-просвѣтенитѣ дейци протиаъ Илариона — Пано Мачугана, хаджи Парашкева и Мирьо Павловъ сѫ живѣли въ Ромъния. Известия на истор. д-во, V, 159—160.

Между книгитѣ на писателя Мирьо (Михаилъ) Павловъ видѣхме доста ромънски книги, между тѣхъ имаше една оригинална или преводна брошура за холерата. Съ една дума, тия млади хора около М. Павлова сѫ били съ творчески духъ. Тѣ сѫ искали да възобновятъ и Сливешкия монастиръ. Вж. „Приложения“, 4.

[2] И. Г. Бакаловъ. Спомени и разкази за възстанието въ с. Батошево, София, 1926 г. стр. 62.

[3] Стариятъ владишки конакъ е една доста голѣма постройка въ Горни-край. Отъ начало е служилъ за метохъ на Хилендарския монастиръ. Следъ освобождението е служилъ и за училище, а по-после купенъ отъ Ив. Стойчевъ за 1510 лв., отъ които половината били дадени на Хилендаръ. Горната часть на постройката изглежда по-нова (XVIII в.), а основитѣ — по-стари. Последнитѣ сѫ градени отъ голѣми камъни, нѣкои отъ които сѫ оградени въ тухли, както при по-старитѣ постройки. (Гледай образъ 7 въ „Ловечъ и Ловчанско“ кн. II стр. 37).

ПРИЛОЖЕНИЯ.

1. Къмъ списъка на ловчанскитѣ епископи (стр. 11).

Ловчански фанариоти[1].

Следъ Одринския миръ ловчанци успѣли да си построятъ две църкви и да въведатъ окончателно богослужението на славянски, защото до това време църквитѣ имъ били малки и въ земята, и въ тѣхъ се пѣело, отъ едната страна, на гръцки езикъ.

Клепало българитѣ не могли да поставятъ тогава. Владиката Диониси, вижда се, не билъ въ състояние да прокара това предъ турцитѣ, затова клисарьтъ всѣка зарань ходилъ отъ порта на порта да чука и да известява на народа, че е време вече за богослужение. Наскоро следъ това случило се, турцитѣ да грабнатъ едно малолѣтно момче отъ с. Радювене и да го скриятъ по кѫщитѣ си, за да го потурчатъ. На воплитѣ и риданията на злочеститѣ му родители българитѣ единодушно изпозатворили дюкянитѣ си и на чело съ владиката, напълнили аянския конакъ и поискали момчето. Тогава билъ аянинъ Дервишъ-бей, по-късно известниятъ въ турската войска Дервишъ паша. Той имъ казалъ да се върнатъ и разпръснатъ. Българитѣ упорствували и настоятелно искали момчето. Дервишъ-бей заповѣдалъ на турцитѣ да ги пръснатъ съ тояги, а владиката Диониси хвърлили изъ стълбата надолу. Наскоро той и умрѣлъ.

Милети I. Цариградскиятъ патриархъ побързалъ да изпрати на ловчанци новъ и младъ владика, на име Милети. Той се възпитавалъ въ Елада и носѣлъ свободолюбивъ и решителенъ характеръ. Градътъ и ученицитѣ излѣзохме да го посрещнемъ въ Дръстени. Отпосле той подари на първенцитѣ броеници и по една тютюнева кесия; представилъ имъ майка си и сестра си, вдовица, дошла съ багажа му.

Първото дѣло на Милети бѣше да окачи на черквитѣ клепала. По неговъ планъ тѣ били направени отъ букови дъски. Той самъ на една вечерня клепа нѣщо около половинъ часъ, за да покаже на свещеницитѣ, какъ трѣбва да се клепа на вечерня, будилникъ, литургия и пр. Тукъ, за първи пѫть на турското владичество, ловчанскитѣ каменни стени екнаха отъ удара на клепалото и за първи пѫть се порази фанатизъмътъ на свирепитѣ турци. Въ този моментъ на възбуждане нѣкой си Басмаджо́лу подигналъ турцитѣ да свалятъ клепалото, защото жена му била бременна и, щомъ чула удара на клепалото, уплашила се и ужъ се била похабила. Щомъ се научава Милети, прибързва въ конака и поисква отъ аянина Мисюръ-бей, незабавно да разпръсне турската сгань, а Басмаджо́лу, съгласно талимата, да се хване и подъ конвой да се изпрати въ Цариградъ. Отъ дързостьта на владиката Мисюръ-бей изтръпналъ, но билъ уменъ човѣкъ и, съ своето тактично държане, успѣлъ да затвори Басмаджо́лу, и тълпата се разотишла. На другия день Басмаджо́лу подкарали подъ стража за Цариградъ. Щомъ заминалъ мѣстото на стария часовникъ, той падналъ отъ коня и умрѣлъ. По слухове разказваха, че билъ отровенъ.

---

[1] Извлѣчение отъ запискитѣ на Б. Каракановски. За последния вж. „Ловечъ и Ловчанско“, кн. II, стр. 96. Правописъ и стилъ, до колкото бѣ възможно, поправихме.

Спрямо турцитѣ Милети въобще гордо се отнасяше, и горниятъ случай грозно ги бѣше наплашилъ. Неговиятъ гавазинъ, родомъ турчинъ, сѫщо носѣше характера на господаря си; вижда се, че бѣше неговъ сънотечественикъ, защото съ него разговорътъ ставаше на гръцки езикъ. Неговитѣ дрехи отъ червено сукно блещѣха въ злато (сърма), както и орѫжията му; на видъ той изглеждаше юнакъ и доста представителенъ. Владиката и гавазинътъ ездѣха прекрасни жребци и, когато владиката отива на конака, гавазинътъ верхомъ върви напреде му, а сеизинътъ подире му. Свещеницитѣ ще вървятъ: единиятъ отпреде му, а другиятъ — задъ него. Единъ отъ тѣхъ ще му носи чибука, други тютюневата кесия, а икономътъ — жезъла. Гдето минѣше, не само българитѣ му ставаха на крака, но нѣкѫде и турцитѣ. Въ мезлиша доста свободно защищаваше интереситѣ на българитѣ, даже единъ день бѣше имъ казалъ, че ще достави камбани за църквитѣ. По този поводъ турцитѣ го ненавиждаха. Спрямо чорбаджията бѣше снизходителенъ, любезенъ и доволно ласкавъ. Трѣбвали му много пари, затова той (владиката) бѣ разпоредилъ, освенъ владичината да се прибави извънреденъ налогъ по цѣлата епархия: на свещеницитѣ по 1000 гроша, на тия отъ по-беднитѣ села по 500 гроша и на всѣко вѣнчило по 10 гроша. Съ премълчаването на правителството този налогъ скоро можа да се събере. Отъ тѣзи пари 800,000 гроша били изпратени на патриарха, а 500,000 гроша на везиря. До Кримската война епархиитѣ въ България бѣха откупувани на публиченъ търгъ. Отъ сумата две трети отивали въ полза на патриарха, а една трета — на везиря.

Мнима сестра. Въ Ловечъ имаше единъ часовникарь, на име Костадинъ, родомъ цинцаринъ, който, като училъ занаята въ Цариградъ, успѣлъ бѣ добре да научи и гръцки езикъ. Той бѣше вдовецъ. Неговата кѫща бѣ недалеко отъ епископията. Тя стърчеше върху брѣга на Осъма съ обърнати прозорци къмъ двора на черковището „Св. Недѣля", оковани съ яки кръстати желѣза. Тази пасмина — цинцаритѣ — въ него време се считаха за гърци и най-близки до подножието на фанариотитѣ. На нашъ Костадинъ пѫтьтъ за дюкяна минаваше край епископията, та той безъ всѣко стѣснение всѣка заранъ ще се отбие да цѣлуне рѫка на владиката и да получи благословията му. Когато владиката заминавалъ за конака или се връщалъ отъ тамъ, Костадинъ ще излѣзе отъ дюкяна си, ще падне на колѣне и ще му направи поклонъ до земята. Това гръцко лицемѣрие помогна на Костадина да стане зеть на Милетия, а неговата мнима сестра Мариола — жена на Костадина.

Това родство давало възможность на Милетия повечето отъ свободнитѣ си часове да прекарва у сестра си. Неговитѣ изобилни продукти му давали удоволствието да прави чести обѣди у зетя си. Остритѣ езици бѣха попълнили града съ доста нелепи слухове, но Костадинъ ги считаше за клевета, разпръсната отъ завистъ.

У Костадинови имаше слугиня, на име Гана, красива, дългокоса, пълнолѣтна. На Милетия се поревнало да изпита благата и на нейното естество.

Тя, разгнѣвена, поискала заплатата отъ господаря си и отказала да служи повече тамъ. Костадинъ ѝ отказалъ; тя прибѣгнала до чорбаджиитѣ, на които се оплакала и разкрила тайната на разврата. Тѣ я обнадеждили и изпратили на мѣстото ѝ, като заповѣдали да си сдържа езика. Следъ това повикали Костадина и му предложили планъ да имъ предаде владиката, като употрѣбятъ и Гана за орѫдие. Въ случай на отказъ Костадинъ, заедно съ Мариола, щѣлъ да бѫде изгоненъ задъ граница. Костадинъ нѣмало какво да прави: срамътъ и позорътъ го заставили да изпълни волята на чорбаджиитѣ. Отива вечерьта той при Милетия и, следъ обикновенитѣ приветствия и поклони, помолилъ го да му заеме 500 гроша за часовникарски инструменти, които щѣлъ да отиде да купи въ Свищовъ. Милети далъ сумата и своята напѫтствена благословия. На другия день рано Костадинъ билъ изпратенъ отъ Мариола ужъ за Свищовъ, но той отишълъ само до с. Долно-Павликени, кѫдето останалъ до вечерьта.

Презъ деня въ Костадиновата кѫща се пренесли разни продукти и лакомства. Тукъ се наченала суета: приготвяли се разни ястия, а банята била затоплена за кѫпане. Вечерьта въ първата стая била приготвена трапезата. Тукъ Милети и Мариола се съблѣкли, минали презъ другата стая и влѣзли въ банята да се кѫпятъ. Въ това време портата безшумно била отворена на Костадина отъ слугинята, която чакала въ плѣвника надъ портата. Костадинъ като вихъръ прилетѣлъ и съ два кофаря заключилъ вратитѣ на двѣтѣ стаи и побързалъ да извести чорбаджиитѣ, които били събрани въ кафенето заедно съ аянина и кадията и чакали изхода на владишката комедия. Въ това време Милети доста високо викалъ отъ прозорцитѣ за помощь. На помощь пристигнали протосингелътъ и гавазинътъ, които съ лостове се помѫчили да извиятъ желѣзата и да избавятъ господаря си. Чорбаджиитѣ и аянинътъ преварили и заварили Милетия въ стаята по риза да пуши чибука си, а Мариола сѫщо по риза, свита въ ѫгъла до банята. Милети се отнесълъ твърде благоразумно, призналъ своя грѣхъ и молилъ да го простятъ, при това обещавалъ да заплати въ полза на града 200,000 гроша, а на Костадина — 100,000 гроша. Той още се вричалъ, че докато бѫде владика, ще пази живота, имота и честьта на българитѣ, дори нѣмало да остави косъмъ да падне нѣкому отъ главата. Отъ тѣзи думи турцитѣ се оскърбили и пристѫпили да го оковатъ. Милети гордо отблъсналъ това, като казалъ, че билъ отъ новитѣ хора и че само на народа можалъ да се подчини. Той, обаче, билъ окованъ, отведенъ въ епископията и поставенъ въ една стая подъ стража.

Сѫщата нощь протосингелътъ и гавазинътъ прелетѣли въ Търново и известили митрополита Атанаси за станалото въ Ловечъ. Последниятъ съобщилъ въ Цариградъ, че ловчанци вдигнали глава срещу султана. Патриархътъ съобщилъ това на турското правителство. Последното побързало да изпрати единъ бинъ-башия съ ескадронъ конница, който трѣбвало да хване виновнитѣ и да ги изпрати въ Цариградъ. Бинъ-башията съвсемъ друго узналъ въ Ловечъ и счелъ за клеветникъ търновския митрополитъ. Той донесълъ за това писмено въ Цариградъ. Отъ тамъ незабавно било разпоредено да се изпрати подъ стража ловчанскиятъ владика заедно съ трима отъ по-главнитѣ чорбаджии. Като такива били избрани: мемлекетъ-чорбаджи (кметъ) Николчо Терзиевъ, дѣдо Беню, дѣдо Фику и др.

Въ Цариградъ се узнало клеветничеството на търновския митрополитъ и, по настояването на ловчанци, билъ изпратенъ бумбаширинъ (куриеръ) за Атанасия. Когато куриерътъ пристигналъ въ Търново, презъ нощьта митрополитътъ се хвърлилъ въ гераня и се удавилъ. Намѣрени били до гераня само килимявката, расото и чехлитѣ му. Куриерътъ се върналъ въ Цариградъ и донесълъ за самоубийството на митрополита. Ловчанци спечелили. Мариола се указала не сестра на Милетия, а обикновена цариградска развратница, родомъ отъ с. Арбанаси (Търновско). Милетия осѫдили на заточение въ Св Гора, а ловчанскитѣ представители поискали за овдовѣлата епархия българинъ за владика. Инициаторътъ за това билъ самиятъ кметъ — Николчо Терзиевъ.1) На своето време той се считалъ образованъ човѣкъ, владѣещъ езицитѣ арабски и гръцки. Гърцитѣ, обаче, не искали и да чуятъ за такива искания. За да се избавятъ отъ Николча, тѣ подкупили готвача въ гостилницата, гдето се хранѣлъ той, и Николчо билъ отровенъ. Неговитѣ другари, изплашени, оставили народното дѣло висеще и се върнали обратно. Тъй че поради Милетия паднали три жертви: първата за клепалото, а другитѣ две за мнимата му сестра.

Следъ освободителната война (1877—78 год.) азъ имахъ случай да го срещна въ Цариградъ у брата си. Милети бѣше дошълъ да моли неговата препоръжка до екзарха да го приематъ на екзархийска служба, и, ако е възможно, да му се повърне ловчанската епархия. Той ми се показа сѫщиятъ оня, съ весело лице и свѣтликави очи. Приличната негова брада говорѣше за достоинството му. Милети ми каза, че, ако стане пакъ ловчански владика, щѣлъ да продаде имота си въ Св. Гора, за да построи въ Ловечъ нова черкова за споменъ отъ неговото заточение и покаяние. Той ми разказа още много нѣща за живота си въ Ловечъ.

Милети II. За първи пѫть фанариотитѣ почувствуваха срамъ въ лицето на своитѣ развратници и клеветници владици. Този ударъ ги накара да разбератъ, че между българитѣ има хора, които умѣятъ да пазятъ достоинството на народа си. Патриархътъ прибърза да изпрати на овдовѣлата епархия новъ владика, на име сѫщо Милети. Последниятъ донесълъ писмо на дѣда Беня и дѣда Фика, въ което патриархътъ молилъ тѣхното съдействие да се събере новиятъ налогъ разхвърленъ върху населението. Милети бѣше посрещнатъ само отъ духовенството. Позволи му се да посещава само горнокрайската църква, и то съ условие, че въ едно непродължително време ще изучи български езикъ; ще му се позволи да събира нова владичина, само ако той може да служи въ църквитѣ на славянски езикъ.

Повечето отъ времето си Милети II прекарваше въ епископията; нарѣдко излизаше за конака или на разходка. Нѣкои мислѣха, че той нѣмалъ време да излиза, защото изучавалъ български езикъ, а други, напротивъ, го намираха за слабохарактеренъ и страхливъ. По тази причина всичката му външна работа, като тая въ мезлиша, той възлагаше на своя гавазинъ, родомъ бошнакъ, на име Костадинъ. Въ началото турцитѣ мислѣха, че последниятъ е мохамеданинъ, по причина на това, че той бѣше доста представителенъ и облѣченъ по албански: фустанела, джамаданъ и чепкенъ съ златна сърма. Орѫжието му сѫщо бѣше украсено и пр. Докато турцитѣ го не знаеха, че е християнинъ, въздаваха му голѣма честь.

Въ битностьта на този владика турцитѣ отвлѣкоха едно момиче отъ село Жлеба (Орханийско), на име Дона, и го скрили по кѫщитѣ си въ Ловечъ. Нейнитѣ родители пристигнали, известили това на чорбаджиитѣ и владиката, като съобщили и имената на грабителитѣ. Въ мезлиша чорбаджиитѣ и гавазинътъ настояли да се доведе момичето и, ако изповѣда, че по свое желание и убеждение иска да стане мохамеданка, то тѣ ще оттеглятъ своитѣ претенции. Турцитѣ вмѣсто една Дона (мома), представили три, всичкитѣ въ фераджи, и казали на родителитѣ ѝ да я познаятъ. Тукъ бошнакътъ извикалъ: „Която е Дона, да хвърли тази гнусота отъ себе си“. Дона веднага се открила и плачешкомъ почнала да моли да я освободятъ. Бошнакътъ скача, свлича фераджата отъ гърба ѝ и съ ханджара си въ мезлиша я насича на кѫсове, като казалъ, че християнка въ това не бива да се покрива, хваща я за рѫка и я завежда въ дома на тогавашния мемлекетъ чорбаджи -- Томчо Михалчевъ.

Турцитѣ, оскърбени, поискали отмъщение и решили да убиятъ бошнака. За изпълнение на това се наелъ нѣкой си Али-бей, доста заможенъ турчинъ. Единъ день бошнакътъ разхождалъ предъ конака на владиката коня си. Владиката стоялъ на прозореца и се любувалъ на Башбунарската стена. Въ това време се явилъ Али-бей и, следъ обикновенитѣ ласкави поздрави, ненадѣйно гръмналъ върху бошнака и го ранилъ. Бошнакътъ припналъ, свлѣкълъ Али-бея отъ коня и изтеглилъ ятагана си да му отрѣже главата. Владиката, обаче извикалъ на бошнака да го остави, защото ще сполети зло градътъ. Бошнакътъ го оставя и почва да бѣга, но Али-бей скача и съ други единъ вистрелъ поваля бошнака. Убийцата избѣга въ Видинъ, а владиката, едно уплашенъ, и друго, като видѣлъ, че не може да изучи български езикъ, остави на свое мѣсто протосингела си и замина за Цариградъ, кѫдето и остана.

Илარионъ. Иларионъ, или както отпосле се нарече — „Дѣдо Ловчу“, е родомъ отъ Елена и бившъ архимандритъ при търновския митрополитъ. По желанието на патриарха, Иларионъ бѣ рѫкоположенъ за епископъ на овдовѣлата ловчанска епархия. Ловчанци бѣха въ възторгъ, — смути ги само обстоятелството, че получиха известие да внесатъ на Илариона 200,000 гроша, съ които да си заплати дълга къмъ патриарха и везиря. Ловчанци оставиха това искане безъ внимание и посрещнаха Илариона тържествено.

За събирането на новия налогъ и владичината Иларионъ не остана по-долу отъ своитѣ предшественици и събратя — фанариотитѣ. Родомъ българинъ, но фанариотски възпитаникъ, той съ своята хитрость успѣ да привлѣче вниманието на себе си. Съ съдействието на правителството той можа̀ въ скоро време да събере налога и владичината; можа̀ да задоволи алчнитѣ апетити на патриарха и харемскитѣ такива на везиря. Тѣзи двамата го имаха подъ своето покро-

---

1) За Николча вж. „Приложения“, 2.

вителство, и дѣдо Ловчу, съ своето лицемѣрие и фарисейско поведение, можà да удържи паството си до решението на църковния въпросъ.

Следъ Кримската война се почна ново движение противъ фанариотитѣ. Ловчанци, обаче, останаха прости зрители, и дѣдо Ловчу тържествуваше. Чрезъ печата ловчанци бѣха изобличени като фанариотски мекерета, а ловчанци по-рано се бѣха борили и оставиха жертва едного въ Цариградъ. Нѣмаше какво да се прави: изпърво съ нерешителна крачка тѣ предложиха на Илариона да се откаже отъ патриарха, после му се даде тридневенъ срокъ за това: предизвикано бѣ народно движение, епископията бѣ препълнена съ народъ, който искаше да изхвърли Илариона отъ прозорцитѣ. Въ дадения тридневенъ срокъ на главатаритѣ народни се изпроводиха кому 10,000, кому 50,000 гроша, и борбата затихна. Най-после борбата се реши, когато ловчанци се снабдиха съ преписъ отъ фермана, поднесоха на Ловчу и окончателно му предложиха или да се откаже отъ патриаршията и да отиде въ Цариградъ за съставяне Св. Синодъ, или да си отиде. Иларионъ реши да отиде въ Цариградъ, кждето, като по-старъ, го избраха за председатель на Св. Синодъ. По-късно той зае кюстендилската епархия, кждето и умрѣ. Съ него пропаднаха и паритѣ, които бѣше събиралъ отъ сиромаситѣ на ловчанската епархия.

Дѣдо Ловчу бѣше смиренъ и кротъкъ, на лице доста симпатиченъ, но отъ друга страна душата му бѣше препълнена съ фанариотска злоба. Придържаше се въ изтънчената гръцка псалтикия и вмѣсто „Господи“ изричаше „Госпоти“. Въ битностьта си ловчански епископъ не можа да направи нѣщо добро, нито можа да избави нѣкое момиче или момче отъ насилствено потурчване. Колкото за предателство, може да се постави на първо мѣсто. Колко невинни души тайно е предалъ на турското правителство, менъ не ми е известно. Ще спомня само за хаджи Атанаса Гьоката, родомъ отъ Сопотъ, а търговецъ въ Галацъ. Той често идваше и въ Ловечъ да се запаси съ нова стока и да прегледа смѣткитѣ си съ комисионера си Андрея Атанасовъ. Въ 1866 г., следъ отпускъ на църква, първенцитѣ се събраха въ едно отъ училищата, за да обсждатъ черковния въпросъ. Тукъ се случилъ и х. Атанасъ Гьоката, който взелъ думата и се изказалъ остро противъ Илариона. Това било донесено на владиката, и той побързалъ да го набеди предъ мѣстната власть, че дошълъ отъ Галацъ да бунтува хората и пр. Хаджията билъ хванатъ и отведенъ въ Търново. Тамъ, докато се освободи, много пари похарчи: освенъ гдето е далъ на агата, само на Стефана Карагьозоолу, Андрея Стояновъ внесе 400 турски лири. На Янка Белалиятъ, да го проводи до Русе и настани на парахода, бѣха заплатили 40 турски лири. Наскоро х. Атанасъ Гьоката, за радость на дѣда Илариона, умрѣ въ Галацъ. За това предателство доста се писà въ съвременнитѣ вестници.

2 (стр. 22).

Николчо Стояновъ Терзиевъ[1]).

Дѣдо ми Стоянчо Терзиевъ, при дохождането наруситѣ презъ 1810 год., билъ кметъ. Когато последнитѣ се оттеглили, той бѣгълъ съ населението въ Ромъния. Следъ време часть отъ населението се връща, връща се и дѣдо ми. Баща ми Николчо е роденъ по това време, но останалъ сираче на 4—5 години. Изгледали го двамата му чичовци. Тѣ му дали и образование; училъ се въ гръцко училище (Пловдивъ). Доскоро се търкаляха въ кжщи 5—6 гръцки книги, между които единъ часословъ.

Баща ми упражнявалъ занаята табаклъкъ. Търгувалъ съ Битоля, Нишъ и др. Веднажъ или дважъ ходилъ съ изработени кожи въ Австрия. Битолчани и Нишлии купували отъ Ловечъ изработени говежди кожи. Цинцари — керванджии докарвали отъ Битоля ярешки и кози кожи (необработени), дървено масло, червенъ пиперъ и растителни бояджийски материяли. По търговия баща ми стоялъ 4—5 години въ Битоля. Така, въ чумавата (1837) година той билъ тамъ; домашнитѣ ни тогава бѣгали въ Троянския монастиръ отъ чумата безъ него.

Ние бѣхме шесть деца, отъ които четири момичета и две момчета. Баща ни стоялъ 4—5 год. кметъ, между 1845—1850 година. Ползувалъ се съ влияние и уважение. Народътъ го обичалъ, но нѣкои отъ първенцитѣ му завиждали. Билъ е приятель на Милетия, но следилъ за отношенията му съ Мариола. Следъ случката съ последната баща ми заедно съ другитѣ седемь представители тръгва за Цариградъ, като оставя жена съ шесть деца, отъ които наймалкото — азъ — въ люлка.

Въ Цариградъ изпърво сждътъ изкаралъ българитѣ виновни. Мнозина отъ представителитѣ се разколебали, само баща ми и П. Балеолу отъ Троянъ останали твърди. Милетиевитѣ писма до Мариола, които баща ми извадилъ въ последния моментъ, провалили Милетия. Още тамъ почватъ агитациитѣ за новъ владика. Тъпчилещовъ викалъ баща ми и Балева и ги съветва да искатъ и да настояватъ за владика българинъ. Тукъ иде мистериозната смърть на баща ми. П. Балевъ и Кунишътъ (слугата на депутацията наша) казвали после на майка ми, че баща ми е отровенъ съ лѣкарство при съдействието на двама българи, негови близки . . .[2]).

Преди още да отидатъ на сждъ, въ Цариградъ, Милети обещавалъ пари на баща ми, молилъ му се да се потули работата. Последниятъ казвалъ на майка ми, че не държи толкова на грѣховетѣ на Милетия, но че искалъ да използува момента, за да оттърве епархията отъ фанариотитѣ.

Следъ смъртьта на баща ми другаритѣ му го оставили да почива въ гробищата на Балъклийската църква и се връщатъ здрави и читави въ Ловечъ. Тѣ се групиратъ около новия кметъ — Томчо Михалчовъ — а нашето семейство почти всички го забравятъ. . .

---

[1]) Спомени на синъ му Костадинъ Николчевъ, 82 годишенъ.

[2]) Тази версия — за изневѣрата е нова. П. Р. Славейковъ писалъ, че Николчо умрѣлъ отъ холера, всички други автори пишатъ, че е отровенъ. Този въпросъ на времето трѣбвало да се проучи здраво.

3 (стр. 16).

Старопечатни гръцки книги въ Ловечъ.

Въ Ловчанската музейна сбирка се пазятъ десеть такива: 9-тѣ сѫ черковнослужебни, а едната е учебникъ. Нека имъ дадемъ едно кратко описание:

1. Два еднакви Давидови псалтири, печатани въ Виена презъ 1793 год.; 2. Новия заветъ, печатанъ въ Лондонъ, 1830 год. Върху бѣлото поле на предния листъ има (на гръцки) бележка:

За Георги х. Кирку сопотлия е това евангелие 1833 г. юли 5.

Следватъ още две бележки съ маловажно съдържание. Отъ тѣхъ се учимъ, че Георги билъ ученикъ на нѣкой си Константину въ Пловдивъ. Интересното е, че българинътъ Георги Кирковъ се мѫдри подъ името Кирку, а по-долу и Киридисъ. Тази книга може би е донесена отъ учителя Никола Ковачевъ, който е билъ отъ Сопотъ.

3. Новия заветъ печатанъ въ 1851 год. На него има две малки бележки: I. Στεφανίδης ἐλενίτης — ἐν λόφτζα. I. Στεφανίδης 1856. ἐν χάλκῃ.

Този еленчанинъ И. Стефаниди, училъ въ Халки, е Иванчо Владиковъ, роднина и секретарь на Илариона, зеть на Димчоолу. Стефаниди отъ Елена!

4. История на отоманската граматика отъ Конст. Адосидосъ, печатана въ Цариградъ въ 1850 год. Отъ бележката направена върху нея личи, че служила на нѣкой си Николай презъ 1854 г. въ Халки. Донесена е, вѣроятно, отъ г. Стефанидисъ въ Ловечъ.

5. Поклонически пѫтеводитель на Ерусалимъ и цѣла Палестиня (Προσκυνητάριον τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης — ἐν Βιέννῃ 1787. Тази е най-старата печатна гръцка книга въ Читалището. Тя е интересна като четиво на старитѣ ловчанци. Подарена е на Читалището отъ Коста Берхатлията въ 1900 год. Купена е, навѣрно, отъ неговия баща или дѣдо. Че книгата е ловчанска, се вижда отъ дългата приписка, направена върху свободнитѣ бѣли листа. Тамъ се описва пѫтуването на хаджиитѣ отъ Ловечъ до Ерусалимъ и по светитѣ мѣста. Приписката почва тъй:

Да са знаи кѹга излязѹхми (ѡ ловичь та спахми на сивливо)[1] ѡ сивлики станахми та спахми на дранѹвѹ станахми на тарнѹвѹ ѡ тарнѹвѹ станахми на габрѹво ѡ габрѹво на казанл(а)къ ѡ казънлакь на чюфликать ѡ тамь на коюнь бѹнарь ѡ тамь на манастиратъ ѡ тамь на єдирнє . . . . Бележката има 49 реда, но не е довършена и датирана. Интересното е това, че ловчанци четатъ гръцки, но си пишатъ по български.

6. Черковно сборниче (гръцки букви турски думи), печатано въ Венеция презъ 1812 год.

По бѣлитѣ листа и коритѣ има нѣколко интересни бележки:

1. Маргаритъ доховнїи здє написанъ, т. е. самата книга е духовенъ маргаритъ.

2. Бележка съ гръцки букви, но съ български думи:

ταζη κνιγα να . . .
δεν 20 μαιας 1819.

---

[1] Думитѣ въ скоби сѫ прерѣзани съ печатарски ножъ, та едва личатъ долнитѣ имъ краища.

3. 1835: мѧсиц ноємріѧ 21: зарат манастірь запрѧн седѧх на митрополи ѹтзѧ вес(?) лѧскѹвски:

Затварянето дали не е било въ връзка съ Велчовата завѣра, защото има друга бележка: слѣдѹєтъ Плáковскомѹ монастырю.

4. Пєткѹ оѹчитель ѿ тєрново казанџи рачѹвь подарилмѝ сїѧ книжицѧ бо́гъ да спасє́тъ є́гѡ.

Книгата подарилъ П. Р. Славейковъ, но на кого не е отбелязано. Подаряването станало въ Ловечъ, защото книгата носи печата на старото училищно настоятелство (въ турско време), т. е. подарена още тогава отъ новия притежатель на читалището, което е било при училището.

7. Три псалтики, отъ които една рѫкописна (нова), а другитѣ две печатни: едната въ Букурещъ презъ 1820 год., а другата — въ Букурещъ презъ 1834 год. На първия бѣлъ листъ отъ последната има следната бележка (на гръцки):

1835 октомври 5.

И тази книга съ другитѣ принадлежи на господинъ Калиди, и който посегне съ рѫка да открадне този сборникъ, да бѫде проклетъ отъ 450 светци и отъ свети ловчански господинъ Дионисий.

Тази книга е била притежание на Катерина п. Никифорова. Тя е отъ рода на хаджи Ильоолу — въ него има Калевци.

Въ ловчанската митрополитска библиотека се пазятъ нѣколко старопечатни гръцки книги. Тѣ сѫ: 1) Πεντηκοστάριον отъ 1762 год.; 2) годишно течение отъ минеи безъ този за месецъ май; печатано е въ Цариградъ, 1843 год.; 3) антологионъ отъ 1652 год. Въ края на книгата, подъ самия текстъ, има една бележка отъ 1769 год. Отъ нея се вижда, че книгата е била притежание на килифаревския монастиръ „Св. Богородица". Отъ тази бележка (писана на гръцки), както и отъ други такива по книгата, ние сѫдимъ, че въ монастиря се чело и писало на гръцки — нѣщо обяснимо при близостьта на Търново и гърчеещето се с. Арбанаси.[1])

Въ семейството на д-ръ Томчо Станевъ има нѣколко интересни гръцки книги, останали отъ дѣдо му — Томчо Станевъ Терзиоолу. Той е билъ, за времето си, образованъ човѣкъ, упражнявалъ е занаята табаклъкъ и умрѣлъ наскоро следъ Кримската война. Между книгитѣ му има: 1) една история на Елада, преведена (отъ английски) и допълнена отъ лѣкаря Дим. Александриди (Виена, 1807); 2) една гръцка поема (безъ начални и крайни листа); 3) една история отъ Иродиянъ, печ. въ Виена, 1813 год. На предния бѣлъ листъ е отбелязано, че е притежание на Илия Томовъ Терзиолу (Надписътъ е гръцки и датиранъ отъ 1815 год., Букурещъ); 4) истор. сборникъ (безъ начални листи), въ края на който Илия Томовъ се подписва и поставя годината 1816, Букурещъ; 5) двуезиченъ речникъ — *λεξικὸν δίγλωσσον* — съставенъ отъ Георги Вентоти (Виена, 1804 год.).[1]) На него се подписва, въ 1831 год. — Букурещъ, Томчо Станевъ Терзиоолу (*θωμᾶς στάνευ τερζίογλυ*).

---

[1] Иречекъ споменува за 3–4 монастири въ старо време около Килифарево. К. Иречекъ История на българитѣ, издание Славчевъ, стр. 234. За килифаревския монастиръ вж. Йорданъ П. Георгиевъ. Село Килифарево и монастирътъ му „Св. Богородица". Псп. LXVII, стр. 439 и след. Килифаревскиятъ антологионъ иде да потвърди мисъльта на Йорд. П. Георгиевъ, че къмъ края на XVII вѣкъ въ Килифарево взели да изоставятъ рѫкописнитѣ църковни книги и да въвеждатъ вмѣсто тѣхъ печатни (с. мѣсто, 435). Изглежда това да е общо явление за българскитѣ земи. Въ библиотеката на ловчанската митрополия се пазятъ освенъ горнитѣ печатни гръцки книги, още две руски такива: единъ миней отъ 1776 год год. и триодъ отъ 1787 година.

Отъ надписа върху една българска аритметика (безъ начални листи), притежание пакъ на Томча, виждаме, че сѫ я изучавали, презъ 1834 г. въ Свищовъ, Иванчо Цоковъ и (Тома) Станевичъ Терзиолу. Листътъ е скѫсанъ, та личното име на Томча не се чете. Ако това име е Томчо Станевъ, то може да се предполага, че първоначално той се е училъ въ Букурещъ (1831 год.), при своя роднина, вѣроятно — Илия Томчевъ Терзиолу, а по-после се прехвърля въ Свищовъ. Въ последния градъ Хр. Павловичъ следъ 1832 год. „уредилъ до негде българско училище въ Долня-махла, въ което преподавалъ предметитѣ по новото учение въ преводъ отъ грьцки".[2])

Отъ горното се вижда, че, преди да се отворятъ и уредятъ новитѣ училища въ Ловечъ, къмъ срѣдата на миналия вѣкъ, ловчанскитѣ младежи сѫ отивали да се учатъ въ Букурещъ, Пловдивъ и Свищовъ. Отъ начало тѣ сѫ се учили само по гръцки, а по-после въ школата на Хр. Павловичъ и др., на български. Въ българскитѣ училища тѣ естествено не изкълчватъ своитѣ имена. Само тия отъ тѣхъ, които се учатъ още въ гръцки училища, погърчватъ имената си, какъвто е случаятъ съ Иванъ Стефановъ, Иларионовия роднина, който се учи въ Халки[3]).

Семейството на Томовци е едно отъ най-виднитѣ въ Ловечъ. Илия Томовъ Терзиолу, ако се сѫди по книгитѣ, които е оставилъ, билъ най-будниятъ ловчанецъ преди завѣрата. Отъ сѫщото семейство навѣрно сѫ Михаилъ и Дучо Томови, имената на които срѣщаме върху хубавата плащеница, подарена отъ тѣхъ въ 1820 год. на църквата „Св. Петка". На плащеницата е извезанъ следниятъ надписъ:

Во ѿставлѐніе грѣхѡвъ рабѡвъ б҃жіи міхаил ѝ доучоу томовічъ посвятѝ ся надгробіе сіе церкви ст҃ыя пятки (῞АГІА ПАРАСКЕVІ) въ ловчѣ 1820.

Последниятъ ловчанецъ, който изучава гръцки езикъ, е Димитъръ (Митко) С. Паракуцовъ, аптекарь-книжарь презъ годинитѣ 1870—76. Той изучавалъ френски, турски, италиянски, ромънски. По гръцки го занимавалъ въ Ловечъ Христо п. Симеоновъ, неговъ вуйчо, който се училъ въ Пловдивъ[4]). Хр. п. Симеоновъ е интересна личность. Той играе важна роля при избора на екзархийски владика въ Ловечъ, при сѫдението на ловчанскитѣ възстаници презъ 1876 г. и пр. Следъ като свършилъ наукитѣ си въ Пловдивъ, станалъ пѫтникъ на една пловдивска гръцка фирма, следъ това залавя самостоятелна търговия

---

[1]) Речникътъ е френско-гръцки.

[2]) Г. Димитровъ. Княжество България, г. I, стр. 179.

[3]) Въ списъка на ловчанскитѣ спомоществуватели на книгата: „Изясненія на недѣлниты и праздничи евангелия", преводъ отъ гръцки (Цариградъ 1857 г.), четемъ: Іоанакы братан. (-ецъ) Свят. Ловчу Трьновецъ. Тия, които се учатъ въ Букурещъ, почватъ пъкъ да порусватъ имената си. Пано Мачугана се подписва на една преведена отъ Райно Поповичъ Христоития въ 1837 г. така:

Пано Петровичъ Мачуганоглу 1838. Букурещъ.

[4]) Между книгитѣ на Дим. С. Паракуцовъ видѣхме 14 гръцки книги.

(манифактура) въ Ловечъ, гдето взелъ деятелно участие въ народнитѣ борби тогава. Следъ освобождението служи като чиновникъ по държавнитѣ имоти до получаване пенсия. Умрѣлъ е ергенъ. У Хр. С. Паракуцовъ сѫ останали негови книги, писма и пр. Най-интересна е една молба до синода въ Цариградъ, съ която група ловчанци настояватъ да се утвърди изборътъ на о-цъ Кесария за ловчански митрополитъ. Ето съдържанието на този интересенъ документъ:

Българска
църковна
община
въ Ловичъ

Блаженнѣйшій Владыко!

Споредъ Вашы-ты святѣйши увѣщанія, кои-то отъ толкова време насамъ ни отправяте чи голѣмы-ты нужди на Епархыѭ-тѫ ни изискватъ скорошне-то избраніе на бѫдѫщій Архыерей, ако и да положихмы голѣмо стараніе върху сѫщѫ-тѫ работѫ, пакъ неможя да ся извърши трудното това дѣло тъй скоро, както го изискватъ нуждьі-ты на Епархыѭ-тѫ и святѣйше-то Ваше желаніе.

Както и да е на послѣдне време съ Божіѭ волѭ и обще удобрѣніе избра ся за такъвъ Н. П. Отецъ Кесария, на когото за избраніе-то сте вечь извѣстени както приличя.

Измождена (? терзана) отъ досегашны-ты чърковны бъркотіи нашята Епархыя съ нетърпѣніе чяка рѫкоположеніе-то и испращаніе-то му, за да земятъ край сичкы-ты ѝ чърковны тѣглила. За жялость обаче виждамы чи немирни-ти и несмыслени тѣзи три четыри лица, кои-то сѣкога сѫ быле спънка на народно доброжеланіе непреставатъ и днесь отъ да смущаватъ жителството въ св. му намѣренія.

На тѣзи окаяни лица жителството разбра шарлатаніи-ты имъ и престана вечь отъ да слушя лъжливы-ты имъ увѣщанія, нъ тѣхна милость за да постигнятъ цѣль-тѫ си, почехѫ безподписно да пишятъ по вѣстници-ты както и до избранно-то за владыка лице лъжливи и лукави съвѣти, съ намѣреніе да разбъркатъ пакъ работѫ-тѫ и да оставатъ пакъ Епархыѭ-тѫ ни безъ Архыпа́стырь, та тъй дано постигнѫтъ корыстнѫ-тѫ си цѣль.

По тѫзи причинѫ ако и да мыслимъ чи св. Синодъ споредъ писмото ни, кое-то има предъ видъ за избраніе-то на От. Кесарія, ще земе въ вниманіе просбѫ-тѫ ни, пакъ смы въ сѫмнѣніе да не бы да ся (поведе?) по вънкашниты лъжливи слухове и да забави рѫкоположеніето му. За това съ обще удобрѣніе избра ся упълномощи и испровожда ся тукашніи гражданинъ Г. Христо попъ Симеоновъ направо до св. Синодъ, кой-то да му поднесе лично обще-то наше желаніе за рѫкоположеніе-то на реченото лице за Митрополитъ на Епархыѭ-тѫ ни.

За по́ голѣмо увѣреніе на това Г. Христо носи съ себе си и чястны махзары отъ селата на Епархыѭ-тѫ ни, кои-то ще представи на св. Синодъ ако стане нуждно.

Слѣдователно споредъ желаніе-то на цѣлото ни жителство Г. Христо ся испровожда съ таково намѣреніе щото св. Синодъ да пріемне въ уваженіе посланіето му, отъ кого-то ся учаква скоро извѣстіе-то какъ дѣдо Кесарія ся удобрилъ отъ св. Синодъ и ся ржкоположи скоро за св. Ловчянскый. Инакъ, ако бы това наше желаніе да ся не пріемне, нека бжде извѣстенъ св. Синодъ чи смжщенія-та въ Епархыж-тж ни щжтъ станжтъ много по́ голѣмы отъ досегашни-ты и партіи-ты по́ изобилны.

Съ тія смы покланяющи ся

Ловичь
1873. Мартъ 5.

Вашему
святѣйшеству
смиреніи во
Хр. чяда

попъ Па̀вли претсада̀телъ
попъ Стефанъ К. иконо̀ма попъ
попъ Кръстю заха̀риа
попъ Тодоръ А. Т. Кунчевъ
попъ Матея Калю Боровъ
попъ Анастасъ Бр. Димчеви
Лука Ст. Ханджіевъ Петърь
Михалъ х. Павловъ Цочу Дочевъ
Маринчу Хинковъ Христо Трифунувъ
Тодоръ П. Драсовъ х. Михалъ Никол.
Тодоръ Стратіевъ Ва(ъ)лчу Стуяновъ
Димитъръ Георгиовъ Добри Стояновъ
Коину Маринувъ Койно М. Сапунжи
Хр. Т. Драсовъ Коста П. Василевъ
Хрсту Фиковъ
Дочу Мариновъ
Денчу Симионовъ
Хаджи Парванъ
Цвятку Тривонувъ
Пану Първанувъ
Цачу С. Чудовъ
Евко Кочовъ
Маринчу Димитровъ
Ветю Вач(о)улу
Дунку Ивановъ
Петю Вълчувъ
Денчу Х. Де́инувъ
Трифунъ Петкувъ
Цвѣтку Павловъ
Христу Иванчувъ.[1])

---

[1]) Този документъ се пази сега въ Ловчанската музейна сбирка подъ № 209.

4 (стр. 18).

Изъ бележкитѣ на Б. Караканиовски за възобновяването на Сливешкия монастиръ:

„Задъ сливешкия баиръ, до сливешкитѣ ливади се намира изворътъ на животворящата вода. Старитѣ ловчани напълно оцѣнявали голѣмото значение на тази целебна вода или както въ по-ново време получи название, отъ д-ръ Ораховацъ, минерална вода. Отъ тази вода неджгавитѣ, гърдоболнитѣ, слабитѣ и нервознитѣ получаватъ облекчение, затова старитѣ построили тукъ мънастиръ върху една уединена скала. Презъ Богородични праздници тукъ ставали голѣми тържества, а болнитѣ намирали облекчение. Съ падането на Ловечъ, славниятъ този мънастиръ билъ ограбенъ и разрушенъ. Останкитѣ отъ основитѣ му още стърчатъ и напомнятъ на ловчанци за тѣхната светиня и минала гордость. Минералната вода съ разрушението на мънастиря загубила значението си. Въ 1862 г. почитаемия Анастасъ Кунчевъ бѣше подигнълъ въпросъ за възобновяване на мънастиря. Дѣлото бѣше свършено и хаджи Парашкева реши да подари ливадитѣ си, които се намираха до мънастиря. Нѣкои отъ старитѣ чорбаджи, обаче, които се домогваха да станатъ настоятели (епитропи) на Троянския мънастиръ, помислиха, че новия мънастиръ ще остане въ ржцетѣ на интелигентнитѣ и за тѣхъ (старитѣ) ще се загубятъ облагитѣ отъ Троянския мънастиръ, възпрепятствуваха решението за възобновяването на Сливешкия мънастиръ“.

Гено Ивановъ.

ЛОВЧАНСКИ ЦЪРКВИ ВЪ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА 19 ВѢКЪ.

Отъ старитѣ ловчански църкви днесъ не е останала запазена нито една. Само две отъ тѣхъ сж били обновени: „Св. Недѣля“ и „Св. Богородица“. Презъ второто българско царство, освенъ монастиря „Св. Георги“, на Хисара, на по-долната полица, е имало още една църква, развалинитѣ на която стоятъ и до днесъ. За нея повече отъ това не се знае. До училището „Иосифъ I“ е била църквата „Св. Троица“. На Дикисанъ, тамъ гдето е трапезарията на американското училище, е била църквата „Св. Димитъръ“[1]). Тѣзи църкви сж били сринати още при превземането на Ловечъ отъ турцитѣ. Останалитѣ църкви: „Св. Петка“, „Св. Богородица“, „Св. Никола“, църквата на площада до „Св. Недѣля“ (Домузъ мегданъ), „Св. Недѣля“ и „Св. Харалампий“ сж били сринати или повредени, по всѣка вѣроятность, презъ 1821 г. — 1825 г. — усилено и тежко време за Ловечъ.

Въ една антология[2]) за праздничнитѣ служби се срѣща следната записка: „Сие йзъ вѣтїе пи́ша ра́ди коги́ повъ́днгна соу́лтанъ махⷨ҇оу́тъ на гаръ́цити бра́нь ради́ мо́ра чи посе́чи патриаръхъ григо́рие и таръно́вски їѡникїе и ощи́ много̀ хрⷭ҇тїени на великїатъ четве́ртокъ посдрада̀ и си́чькаѧ вселе̑наѧ . . . . . . йзле̑зоха ферма̑ни да сечатъ хрⷭ҇тие́нити а вела́к ца́ръ . . . . . соу́лтанъ махьмоу́(тъ) па́къ прⷭ҇ти́гнаха дроу́ги феръма̑ни да ни ка́зошатъ нищꙋ на хрⷭ҇тие́нити и та́зи кавга̀ са повъди́гна севе́пъ али́ паша́ тепеделенълиѧтъ оу́тъ е̑нина чи́ й него би царетъ три́ гꙋдний й мꙋ оутъсе́чи главата неговата жина̀ гаръки́нѧта що й бе́ши йми́то ва́силико пакъ не́ѧ зе ца́ретъ фъ сара́етъ со сичькия така̑мь и слатъ не́гꙋ йзълези низа̑матъ що е́ ца́рска кои́ка велаи́къ на 1825: сене на ї́ꙋние: 2: де҇.“

Подъ тази записка е писано:

азъ: гре́шни вго̑ мо́лнц поⁿ ца̑чо сиⷩ҇: хⷭ҇: па́новъ 1820: годъ.

Въ друга една приписка въ ржкописното „нача́ло бытїе троѧнскїѧ ѻбители“ се срѣща написано отъ „смирени игуменъ Парѳенїе ѿ село Сопотъ“ между другото и следното: „1818 лета ѿ хрⷭ҇та вистъ.

Во име ѡца и сна и стго дхꙋ известꙋвамъ и асъ що проминаха во (ж)ивоте наши и во дни какво големо одесненїе доховенъ чинъ промина сщⷭ҇ици попови най паче стⷭ҇и места цркви манастири големо ѡбижденїе вива двадесетъ 20 ка кв и кг в тизе лета големо одесненїе ѿ тꙋрки и во тизе лета собра̀ са орꙋжето ѿ хрⷭ҇стените и мора тизе лета вдигна и не можа да се избави ѿ не согласъ и тꙋрк известие приемъ и однде и много потапка землата и много поробн и развали и ѿ тогизи начна солтанъ големъ незамъ да прави по землята си и вишꙋ поменанїе лета много глоба издадоми на паша що седи на видинъ що зехъ ѿ монастир: 1500: сорока пакъ зехъ 4000: сорока во тази лета висъ диспотие ловчꙋ стⷭ҇и андимъ и висмилис старицъ и много ѿбиждаше манастиръ и пакъ стⷭ҇и дионисе мало време избавим се во лето 1830 и висъ тишина ѿ тꙋрка и ѿ владици . . . .“ и по-нататакъ: „Паки пꙋшꙋ вамъ ѡцⷭ҇и и брати не забивайте що веше прежная вишꙋ помнима лета сты ѿбителъ имаше ходаи е҃ или ѕ҃ и една магерница и кулата забитинатъ агата седеши ѡ ход(а)ити а вилюкбаша на кꙋлата и сички чорбацие вардатъ ѿ харсази веше конакъ и нимаме? и веше монаси г҃ или д҃ и голяма скорбъ и беда проважда християните и много изгꙋбивахъ ротъ и такава пагꙋба виие: л҃ лета беши ходиха по тꙋрско царство много градове и села развалиха истꙋрчиха много християне избиха . . . . .†

„Отъ всичко това е явно, че отецъ Партений говори за събитията, презъ които той лично е пострадалъ и за които Огняновичъ въ „Начало битіе троянския обитѣле“ пише: „По се́мъ хотѧ прⷣпбный Парѳенїй въ лѣто 1820 ѿгради́ти ѻби́тель ка́менною ѿгра́дою, ѡклевета́нъ бы́сть тогда́шнему Види́нскомꙋ Дерви́ш-пашѣ, ꙗкѡ сограждаетъ стѣны крѣпостныѧ на сохране́нїе во́йскъ; зане въ то са́мое вре́мѧ нача́лсѧ бѣ бꙋнтъ сꙋщїй въ Вала́хїи подъ предводи́тельствомъ При́нца Кꙋфла́нта, й тогѡ ра́ди посаждае́мъ бывае́тъ въ темни́цꙋ въ Ловчѣ, йде́же пробави́ четы́ри мⷭ҇ца, ѿню́дꙋ же е́два возможе́ ѿкꙋпи́ти свобо́дꙋ свою пѧтнаде́сѧтїю ты́сѧщами левѡмъ ли́бо гро́шовъ[1]).

Споредъ бележката на Партения, той далъ веднажъ 1500 и втори пжть 4000 гроша на Видинския паша. Освенъ това той говори и за грознитѣ събития, станали поради гръцкото възстание — „и мора тизе лета вдигна“. Тѣзи години сж отбелязани, като най-тежки презъ неговото време. На най-голѣмо преследване били подложени духовницитѣ и свещеницитѣ, църквитѣ и монастиритѣ. Това преследване било най-вече презъ 20, 21, 22 и 23 год. Раздаденото оржжие на населението за защита отъ кърджалиитѣ било събрано.

Не стигало дето турцитѣ преследвали поробенитѣ българи, но по това време и гръцкитѣ владици още повече притискали и безъ това притиснатата рая. Въ Ловечъ презъ тѣзи години билъ владиката Антимъ, нареченъ отъ Партения безмилостенъ старецъ, който много „ѡбиждаше манастиръ“. Съ облекчение бележи после това Партений, че презъ 1830 год., когато въ Ловечъ дошелъ за епископъ Дионисий, монастирътъ билъ избавенъ отъ голѣмитѣ притѣснения.

Развалинитѣ на църквата „Св. Петка“ сж на праздното мѣсто предъ църквата „Св. Богородица“. Тази църква сжществувала презъ 1820 год. Това узнаваме отъ следния надписъ, изшитъ на една плащеница:[2])

во ѡставленїе грѣхѡвъ рабѡвъ бжїи мїханлй доучоу томовичъ посвѧти сѧ надгробїе сїе черкви стыѧ пѧтки агїа параскеви. въ ловчѣ 1820.

---

[1]) Когато се правиха изкопи за основитѣ на училището, на това мѣсто бѣха намѣрени срѣдновѣковни украшения.

[2]) Запазена въ църквата „Св Недѣля“.

[1]) Иеромонахъ Кирилъ Дановъ, История на Троянский монастиръ. Ловечъ 1903 год., стр. 15.

[2]) Тази плащеница се съхранява въ църквата „Св. Недѣля“.

Църквата „Св. Богородица“ е обновена въ 1834 г. [1] Въ тази църква е запазенъ, отъ бѣлъ камъкъ, кръстъ, на който е написано:

ї҃ици
ї҃с | х҃с
ни҃ | ка҃
помені҃: гд҃и:
сре҃бра: през
вїтера: апрї
лк: 23: ї м҃цї
е҃н: софїӓ: м
онахїѧ: 1791:

На другъ мраморенъ кръстъ е написано следното:

„Помѧни Господи Дꙋшꙋ здѣ почивающагѡ раба твоегѡ Димитрїѧ Кочовоа Ралева. Поживщагѡ на земли 55 лѣтъ Дꙋхъ Богꙋ предавшагѡ въ лѣто 1857. Денъ ноемврїа 6 на вѣчнꙋю памѧтъ“.

Въ турско време Долнокрайската църква „Св. Богородица“ първа си доставила камбана. До 1846—7 год., до времето на гръцкия владика Милетия, не е имало нито камбана, нито дървено клепало. Богомолцитѣ били викани по домоветѣ отъ клисаря, който хлопалъ по вратитѣ и съобщавалъ, че е време да отидатъ на църква. Милети въвелъ дървеното клепало въ църквитѣ. Презъ 1866 г. ловчанскитѣ първенци отъ Долни-край, начело съ х. Мича, решили да си доставятъ камбана (желѣзна дъска) отъ Букурещъ. Камбаната пристигнала, и още първи пѫть, когато я забили, турцитѣ заявили на българитѣ, че не позволяватъ да се бие камбана. „Бурда чан чаланма, бурда изан укунур“ казвали предизвикателно тѣ. Нѣмало какво да се прави, камбаната замлъкнала, и дървеното клепало отново призовавало вѣрующитѣ на молитва. Презъ 1867 г. дошелъ въ Ловечъ Медхадъ паша съ файтонъ отъ Севлиево. Цѣлиятъ градъ излѣзълъ да го посрещне заедно съ ученицитѣ. Медхадъ паша, следъ като посетилъ турскитѣ учреждения и училища, най-после отишълъ и въ Долнокрайското училище, придруженъ отъ турскитѣ и българскитѣ първенци. Следъ това той билъ поканенъ отъ х. Мича да посети дома му, и тамъ х. Мичо му подалъ една молба, написана отъ учитель Границки, съ която българитѣ молили, да имъ се разреши, да биятъ въ празднични дни камбаната си.

Пашата прегледалъ молбата и запиталъ, отъ кого е написана.

— Паша ефендимъ, тукъ имаме единъ учитель, казва се Границки, той я написа, отвърналъ х. Мичо.

По желанието на пашата, Границки билъ повиканъ, и пашата го запиталъ:

— Ти ли написа това?

— Азъ, отговорилъ Границки.

— А кой ти заповѣда така да пишешъ?

---

[1] Ловечъ и Ловчанско, кн. II, стр. 22.

— Народътъ ми се моли, и азъ написахъ това, което той искаше.

— А кой забранява това, се обърналъ Медхадъ паша къмъ турскитѣ първенци.

Ловчанскиятъ каймакаминъ му отговорилъ: „Ефендимъ, нашитѣ не искатъ да се бие камбана, защото когато първи пѫть я биха, една жена, която бѣше въ положение, се уплаши и пометна“.

— Така ли? х. Мичо чорбаджи, да намѣришъ човѣкъ, който още сега да отиде и да бие камбаната. Азъ искамъ да видя съ очитѣ си, колко трудни жени ще се похабятъ, заповѣдалъ пашата

х. Мичо изпълнилъ заповѣдьта, намѣрилъ клисаря, на когото казалъ да бие силно и продължително камбаната.

Камбаната забила. Въ християнскитѣ кѫщи очудени женитѣ запалили кандилата предъ иконитѣ и като не знаяли що става, страховито почнали да се молятъ на Бога.

Една бабичка отишла въ църквата при клисаря и го попитала: „Защо, синко, биешъ камбаната, да не е праздникъ?“

— Праздникъ е, бабо, праздникъ, отвърналъ клисарьтъ.

— А какъвъ праздникъ е, синко?

— Великдень, бабо, великдень, духовито и радостно отговорилъ клисарьтъ и продължавалъ да бие съ желѣзния чукъ, а камбанниятъ звънъ се разнасялъ на далеко, за да възвести на турци и на българи за едно придобито вече право.

— Азъ не виждамъ нищо страшно, че се бие камбаната, се обърналъ повторно къмъ турцитѣ Медхадъ паша. Ако нѣкой, отъ тукъ нататъкъ, попрѣчи съ каквото и да било на българитѣ да биятъ камбаната си, нека се знае, че, безъ присжда, ще бжде обесенъ.

Отъ този день ловчанци свободно започнаха да биятъ камбаната си въ празднични дни.

Църквата „Св. Никола“ е била на мѣстото, гдето е била построена кѫщата, купена отъ Коста Платника. Тамъ и до сега личатъ гробоветѣ. Въ едно старопечатно евангелие отъ 1764 г. на началния листъ е написана следната бележка: . . . и приложи ѿ богохраннима̃ чер . . ꙋ на митохе хиланарски иконе четї. бо҃гъ да прости 1776. На другата страница на сжщия листъ има:

ге҃оне моиͯ
злато
цвето
петко
рꙋсинк
петко
сено
ювано

бо҃гъ да прости.

Освенъ това съ много завивавки има следниятъ надписъ: Проїгꙋменъ Ѳеѡфіл хиландар и следъ това съ другъ почеркъ: а пренесе попь стоѧн родом иски захра.

Може би, църквата „Св Никола“ е била подържана отъ Хилендарския монастиръ, още повече че кѫщата, съградена на мѣстото на църквата, била притежание на този монастиръ.

Горепоменатото евангелие по-после принадлежало на църквата „св. Недѣля“. Това узнаваме отъ следнитѣ две бележки въ евангелието: „да се знай асъ станчѡ марниѡвъ сїнь ѿ трѡѧнь настѡетель що повезꙋвамь евангили на с҃та кирикиѧ и що повезовамь миней й на двете черкꙋви 15 янꙋар. 1834 г. и следъ това: й ась станчо калпачи що из . . . еть чїна на черквата бесь хакь. 1830.

За църквата на площада до „св. Недѣля“ се знае само това, че между развалинитѣ, преди години, била намѣрена плоча съ релефъ на конникъ, която била отнесена въ софийския Народенъ музей. По тази плоча нѣкои сѫдятъ, че църквата е била посветена на „св. Георги“. Това е малко за вѣрване, защото близко до тази църква, на хисаря, била монастирската църква „св. Георги“.

Църквата „св. Недѣля“ е обновена въ 1834 год. Въ нея има нѣколко надписа. Най-стариятъ надписъ има следното съдържание: „1734 марта 13-й сїѧ с҃щеннаѧ ц҃рков с҃таѧ нїд҃ѣѧ ѡбнови сѧ во дни с҃таго е҃пкопа киръ дионусїа въ предстоѧнїе егѡ с помщь же почтеннїи чорбаци и прочїи спомществители градстїи:„[1]) Въ други надписъ се говори за ново подновяване на храма: „а сега вторый пѫть сѧ поднови тоѧ с҃щенїи храмъ С҃таѧ Недѣлѧ въ дни-ты на с҃то ловчанскый-тъ Епископъ Г-нъ Г-нъ Иларїонъ съ прѣдстоѧнїе-то и честолюбивѫ-тѫ помощь на почтенны-ты горномахленскы жители 1859 априлїа 10-й.“

Трети надписъ има съ следното съдържание: „прїложи двете кꙋбета ї ѡлтарѧтъ съ артиката заедно господїнъ пенчꙋ павлꙋвъ: съ своймъ їждївенимъ:

1873 їꙋнна 10.

рꙋкописаха, ненчꙋ їлїевъ, й братъ его наꙋмъ: деврелїй:“

Отъ горнитѣ надписи е явно, че всѣка поправка въ църквата е отбелязана като обнова и едва следъ 29 години отъ първата обнова църквата била рѫкописана отъ Дебрелиитѣ Ненчо Илиевъ и братъ му Наумъ. Споредъ насъ, църквата „св. Недѣля“ е сѫществувала и преди 1834 г. на сѫщото мѣсто, само че презъ 1834 г. е станала известна обнова въ църквата. Че църквата сѫществувала и по-рано, ни говорятъ две записки, едната отъ 1826 г., тази въ която се казва, че свещеникъ Павелъ подвързалъ миней за църквата св. Кѵрїакиа, и втора въ евангелието, за което споменахме въ връзка съ църквата „Св. Никола“. Споредъ тази бележка, калпакчи Станчо обслужилъ нѣщо на църквата презъ 1830 г. безъ хакъ. Може би, когато е било гонението „по цѧлаѧ веселенаѧ“, едни църкви да сѫ били сринати до своитѣ основи, други, останали полусрутени или много повредени, сѫ могли да се поправятъ и обновятъ. Такъвъ, мислимъ, е случаятъ и съ св. Кѵрїакїа — „Св. Недѣля“.

Въ едно евангелие, въ което единъ отъ началнитѣ листи е рѫкописенъ, а останалото е старопечатна книга, има следната записка: „ась станчѡ калпачи ѿ

---

[1]) Този надписъ е непълно помѣстенъ въ кн. II на Ловечъ и Ловчанско, стр. 22.

тромѧнъ марїнꙋвь сїнь настѡѧтѧль да са знай какь пѡвезаль тꙋй евангили на с҃таѧ на кирикиѧ“.

Въ църквата „Св. Недѣля“, въ нартиката е погребанъ митрополитъ Диониси. На гроба му има следниятъ надписъ:

памѧтникъ
блаженнопочившемꙋ дїонисїю свѧто ловчанскомꙋ.
признателное дꙋхѡвное его паство
лѣто ,аѡое

дꙋхъ во вѣкы живѣтъ
въспитай человѣка
памѣтникъ е до вѣка. *

Здѣ почиваетъ тѣло блаженно почившаго дїонисїа митрополита ловчанскаго бившїй очїтелъ родившый сѧ въ, берковцѣ въ 1839 лѣто рꙋкоположенъ билъ въ, епископствѣ въ 1873. Скончак сѧ же въ градѣ срѣдцѣ въ 1875 л. 29. маїа. и принесенъ бывъ здѣ й погрѣбе сѧ въ, йстаго мѣсеца.

читателю мисли смѫртъ тѫ й ще сѧ смирешъ.

Въ митрополитската църква „Св. Недѣля“ има мраморна плоча съ следния надписъ:

„Въ паметь на Ловчанскитѣ борци за черковната ни независимость 1848—1872 г.

Николчо Ст. Терзиолу
Тодоръ С. Драсовъ
Беню Симеоновъ
Фико Кочевъ
Коста Сахатчиятъ
Даскалъ Никола Ковачевъ
Мирю Павловъ
Д-ръ Коста Павловъ
Хаджи Параскева Мариновъ
Пану Мачугана
Иванчо К. Ахмака
Петъръ П. Никифоровъ
Кръстю Тотевъ
Михалъ Димчевъ
Вълчо Г. Консула
Цачо Караасанлията
Попъ Луканъ Лиловъ
Попъ Коста Михалевъ

Гр. Ловечъ 24 априлъ 1902 г.
По случай 25 годишното екзархуване на Иосифъ I-и.

Църквата „Св. Харалампи“ е била на най-издаденото къмъ рѣката мѣсто въ политѣ на Хисара. Кога е била сринaтa, точно не се знае, но има запазено предание, че презъ кърджалийски времена е сѫществувала.

Единъ праздниченъ день, споредъ това предание, когато църквата била пълна съ богомилци, женитѣ забелязали, че единъ кърджалия се спустналъ по конски пѫть и започналъ да гази рѣката. Тѣ казали това на свещеникъ попъ Анастаса. Той далъ знакъ съ рѫка да се отмахнатъ женитѣ предъ него, влѣзълъ въ олтаря, взелъ пушката си, прицелилъ се и убилъ кърджалията.

Преди години на мѣстото, гдето била църквата, ученицитѣ отъ мѫжката гимназия направиха разкопка и въ запазенитѣ основи, въ една фирида, намѣриха едно кандило пълно съ дървено масло.

Михаилъ х. Недѣлчевъ

ПРИПИСКИ

За рускотурската война въ 1828—1829 година.

даса̀ зна́е кꙋ́га додѐ чи́чо мꙋсі́ѡ на вла́шка даса̀ быѫ́тъ: 1828 м҃ца а҆прі́лїе

Попъ Луканъ Лиловъ.

[Приписка въ неговия календаръ]

За голѣмата треска въ България презъ 1928 година.

Даса̀ зна́е кꙋ́га̀ бе́ше треската наси́лила много по села̀: и҆ по гра́дове: 1828 м҃ци...;

Попъ Луканъ Лиловъ.

[Приписка въ неговия календаръ. Сигурно тая повсемѣстна треска е била поруха като инфлуенцата].

Преписалъ А. Иширковъ.

СТАРИ СПОМЕНИ ОТЪ ЛОВЕЧЪ.

Когато излагахме материала на нашата **„Автобиография и спомени“**, ние се ограничавахме само върху онова, въ което сме вземали лично, непосрѣдствено участие. Туй сторихме, едно, че здравето ни не позволяваше да издържаме продължителна работа, и друго, че искахме да дадемъ по-строго единство на изложението въ книгата ни. Мнозина познати общественици, които сѫ чели автобиографията ни и съ които по-рано сме имали разговоръ върху нашето минало, намиратъ, обаче, че е трѣбвало да се спремъ по-подробно върху нѣкои факти и събития, за които само сме споменали, или — съвсемъ пропустнали. И устно, и писмено тѣ сѫ ни подканяли да допълнимъ, макаръ въ отдѣлни статии, нашето изложение по тѣхъ.

Ние не по-малко чувствуваме нуждата да кажемъ повече нѣщо отъ онова, което ни е известно и което знаемъ за нашето минало. Но пакъ здравето е, което ни възпрепятствува да отговоримъ на това общо желание.

Тукъ ще се опитаме да възпроизведемъ нѣщо както за отношенията на Ловчанскитѣ епитропи къмъ Троянския монастиръ отъ предосвободителната епоха, тъй и за заслугитѣ на първитѣ къмъ последния.

Подбралъ бѣхъ 8 година, когато постѫпихъ въ Троянския монастиръ като послушникъ (1858 г.). Игуменъ на св. обитель бѣше тогава архимандритъ Макарий, братъ на майка ми и мой вуйка. Въ него време се строеше крилото (сградата), което е откъмъ югоизточната му страна. Икономъ на монастиря бѣше иеромонахъ Никодимъ, именуванъ „Марекътъ“. Поради лошо водене смѣткитѣ отъ страна на последния и недоброто стопанисване имотитѣ, монастирътъ бѣше задължнѣлъ съ около 300,000 гроша, които по никой начинъ не можеха да се изплатятъ отъ приходитѣ му. А кредиторитѣ постоянно наблѣгаха да имъ се изплати сумата. За да се спаси положението и името на св. обитель, единъ день монастирскитѣ старци бѣха свикани отъ игумена на съвещание, въ което да взематъ последно решение по този въпросъ. Накрай, по чие предложение намъ не е известно, решаватъ да продадатъ всички ценни имущества на монастира: златни и сребърни украшения на иконитѣ, кандила, свѣщници и пр. и отъ полученитѣ суми да се посрещнатъ задълженията на монастиря. Така и бѣ сторено. Всички по-ценни предмети се натовариха на волски кола и една ранна утринь, придружени отъ единъ монастирски братъ, бѣха изпратени за Ловечъ до чорбаджи **Петъръ Димитровъ** (Димитроолу) **първъ монастирски епитропъ** (баща на адвоката Иванъ П. Димитровъ), който да се погрижи да намѣри търговци за тия нѣща. Последниятъ съобразилъ, че не е редно свещени предмети да се продаватъ на търговци и, преди всичко, на евреи, които обикновено купуватъ подобни нѣща, затова, преди да потърси такива, отишелъ веднага при владиката — епископа Илариона да се посъветва съ него Повикани били въ митрополията и другитѣ монастирски епитропи: Коста попъ Вачевъ, баща на бившия покоенъ министъръ Димитъръ Вачевъ, Георги Дойчиновъ, Конка Мариновъ, абаджията, Петъръ Векилски, баща на покойния Михаилъ Векилски, първитѣ хора на града. На това общо съвещание било решено да не се допуща продаването на докаранитѣ скѫпоценности, но да се върнатъ обратно въ монастира, като Петъръ Димитроолу и другъ нѣкой отъ епитропитѣ отидатъ и, заедно съ братството, прегледатъ смѣткитѣ и ги приведатъ въ известность. Следъ като се види, на каква сума възлиза дългътъ на монастиря, да я съберать помежду си и внесатъ на кредиторитѣ, а после монастирътъ ще имъ я изплати постепенно отъ доходитѣ си. За да бѫде, обаче, гарантирано вземането имъ, тѣ задължаватъ двамата епитропи да искатъ съгласието на братството, щото до изплащането на дълга смѣткитѣ на монастира да се водятъ отъ тѣхно довѣрено лице. За такова билъ посоченъ епитропътъ Петъръ Векилски, който остана въ монастира и водѣше монастирскитѣ смѣтки. Помня, че презъ всичкото това време той правѣше и продаваше свѣщитѣ. Братството никакъ не му се мѣсѣше въ тая работа. Това не се харесваше на нѣкои отъ братята. Начело на недоволницитѣ стоеше дяконъ Макарий, който отпосле стана игуменъ. Това недоволство, може би, се поддържаше и отъ нѣкои троянци, които бѣха засегнати отъ туй, че за епитропи на монастира сѫ предпочетени ловчанци. Но, както и да е, мѣркитѣ, които ловчанскитѣ епитропи бѣха взели, дадоха резултатъ. Въ течение на 9—10 години монастирътъ се наплати. Ремонтираха се всички стаи. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха правени съ срѣдствата на самитѣ епитропи, та се наричаха по имената имъ: стая на Конка Мариновъ, на Димитроолу и пр. Изобщо, заслугитѣ на ловчанскитѣ епитропи съ владиката ловчански Иларионъ къмъ Троянския монастиръ отъ онова време сѫ голѣми. Тѣ редовно идѣха на Нова година да преглеждатъ смѣткитѣ му. Понѣкога дохождаха и за Гергьовдень, отиваха на Зелениковецъ да броятъ монастирскитѣ овце. Идѣха съ тѣхъ понѣкога и двама троянски чорбаджии: Власи х. Петровъ, дѣдо Дуди и Д. Папаски. Последнитѣ минаваха за неофициални епитропи на монастира.

Следъ като монастирътъ се издължи на кредиторитѣ, епитропътъ Векилски предаде смѣткитѣ на братството и си отиде. Заедно съ това се оттеглиха и другитѣ ловчански епитропи, и на тѣхно мѣсто се избраха такива отъ Троянъ. Ала това бѣ за кѫсо време: монастирътъ отхвърли и тѣхъ. Па наскоро дойде и освобождението, следъ което монастирътъ, като ставропигиаленъ, мина подъ ведомството на св. Синодъ, а управлението му бѣ повѣрено всецѣло на игумена и монастирското съборно братство.

Втора услуга на П. Димитроолу къмъ монастира е следната. Както сме казали не единъ пѫть, Дяконъ Левски идваше често въ монастира по своята революционна работа. Тукъ ставаха събрания, ала всѣкога тайно. Само нѣкои отъ братята бѣха посветени въ работата. Единъ пѫть при едно такова посещение на Дякона монастирскиятъ икономъ иеромонахъ Никодимъ, за когото

става дума и по-горе, доловилъ, че тукъ се крои нѣщо, и отишълъ въ Ловечъ съ намѣрение да обади на каймакамина за тия нощни събрания. Преди да отиде, обаче, при него, той слѣзълъ у Димитроолу, като епитропъ и старъ неговъ приятель, и му обадилъ, разправилъ, за какво е дошелъ. П. Димитроолу побързалъ да го разубеди да не прави такова донесение, защото пръвъ той ще пострада. Посъветвалъ го да се върне въ монастира.

Можемъ си представи, какво би станало съ Троянския монастиръ, ако каймакаминътъ бѣ узналъ, че Левски се крие въ него. Той сигурно би взелъ всички мѣрки да го залови тамъ, а монастирътъ да разсипе и изгори.

Другъ „споменъ“ отъ Ловечъ. На Нова година, не помня точно коя, епископъ Иларионъ служи въ долнокрайската църква „Св. Богородица“. Това бѣше, обаче, въ време на борбата съ патриаршията по църковния въпросъ, и дѣдо Ловчу още не бѣ се отказалъ отъ Фенеръ. Въ време на службата главниятъ учитель Никола Ковачевъ бѣше наредилъ момче, което да седне на „Царскитѣ врата“, щомъ владиката се облегне гърмомъ на престола, както той си имаше обичай да прави. Види се, даскалъ Никола бѣше скроилъ тази случка, за да дразни архиереята и го предизвика да напустне Патриаршията и признае Екзархията, още повече като подиръ литургията бѣше наредилъ ученицитѣ да хвърлятъ топки снѣгъ, когато следъ службата владиката минава, на бѣлъ конь възседналъ, подъ черквата изъ улицата. Тия и други случки накараха епископа Илариона да се откаже отъ Патриаршията и признае Екзархията, както сме споменали за това и въ другъ споменъ.

Трети споменъ отъ Ловчанския животъ е и следниятъ. Била дошла буйрултия (заповѣдь отъ Стамбулъ) да не погребватъ въ църковнитѣ дворове мъртъвци, а вънъ отъ града. Тази заповѣдь не можа да се приведе въ изпълнение веднага, защото владиката все отлагалъ изпълнението й. Въ мезлиша, обаче, единъ отъ съветницитѣ при аянина (каймакамина) поддържалъ царската заповѣдь. Случило се наскоро, че тоя съветникъ починалъ. Дошълъ въпросътъ, де да погребатъ тоя първенецъ, който бѣше прочутъ по онова време, много влиятеленъ и слушанъ предъ конака и общината. Той бѣше Георги Чорбаджи Дойчиноолу. Това азъ помня добре, че, когато той почина, ме викаха (азъ бѣхъ ученикъ въ Ловечъ) съ още едно монастирско момче Георги Тодоровъ отъ с. Гложене, Тетевенско, да четемъ на умрѣлия въ кѫщата му (тя бѣше на долния край — Вароша). Четохме цѣла нощь съ другаря Георгия. Имаше при носилото и други жени — роднини съ насъ. По едно време, обаче, и ние, и женитѣ сме задрѣмали — просто бѣхме се търкулнали съ Георгия съ псалтиритѣ въ рѫце.

Важното въ случая бѣше, че покойния дѣдо Георги Дойчиновъ погребаха въ църковния дворъ на долнокрайската църква. Погребението се извърши отъ самия дѣдо Илариона. Кога, обаче, спустиха въ гроба покойния, владиката каза: да не го засипватъ съ пръсть, а да го оставятъ до сутриньта въ гроба откритъ, защото дѣдо Иларионъ видѣлъ, че покойниятъ пошавалъ съ пръстъ. На сутриньта, обаче, се констатирала смъртьта му. Старецътъ служи литургия, следъ която чете на гроба разрешителната архиерейска молитва, следъ която го погребаха окончателно, като пръвъ хвърли лопата пръсть митрополитъ Иларионъ. Слушаха се отпосле разни тълкувания и празни приказки и за владиката, и за покойния, че покойниятъ поддържалъ изпълнението на царската заповѣдь за гробищата, а владиката настоявалъ да се погребватъ умрѣлитѣ въ църковнитѣ дворове, както било до тогава и пр. Както и да е, азъ пакъ оставамъ при мнението, че и тия приказки сѫ въ свръзка съ църковния въпросъ, за да накаратъ владиката да станѣлъ българинъ. Дѣдо Иларионъ бѣше чистъ българинъ отъ Цѣрова-кория, Търновско, и бѣше пасѣлъ бащинитѣ си овци, както самъ той казваше открито. По-нататъшната история за дѣдо Илариона Ловчу се знае. Вѣчна му паметь!

† Митрополитъ Максимъ.

ПРИПИСКИ

За бѣгството на Ловчанскитѣ турци презъ Руско-турската война 1828—1829 година.

Даса́ зна́е кѫга бе́гаха тѫрцыте ѿ московецатъ 1829 маі́е : 31 : ’и бе́ше лѣ́ватъпо : 38 : п.

Попъ Луканъ Лиловъ.

(Приписка въ неговия календаръ, тя допълня печатаното за сѫщото събитие въ „Ловечъ и Ловчанско“, кн. I, стр. 121).

Преписълъ А. И.

Пано, даскалъ Калейски.

Въ Неделника на Софроний Врачански подвързанъ и добре запазенъ, записанъ въ Ловчанския музей подъ № 39, се срѣща следната записка;

1850. феврꙋа́ріа : 3. да́доx҆ толкова́ніето на пана, да́скалъ кале́йски, ро́домъ ло́фчаліа и҆ ѡ҆ста́вѫши въ залоѫ книга : 4. часть дими́тріа росто́фскаго.
по и҆ка́на танкꙋшатъ ѿ кале́йца.

Преписълъ М. х. Недѣлчевъ.

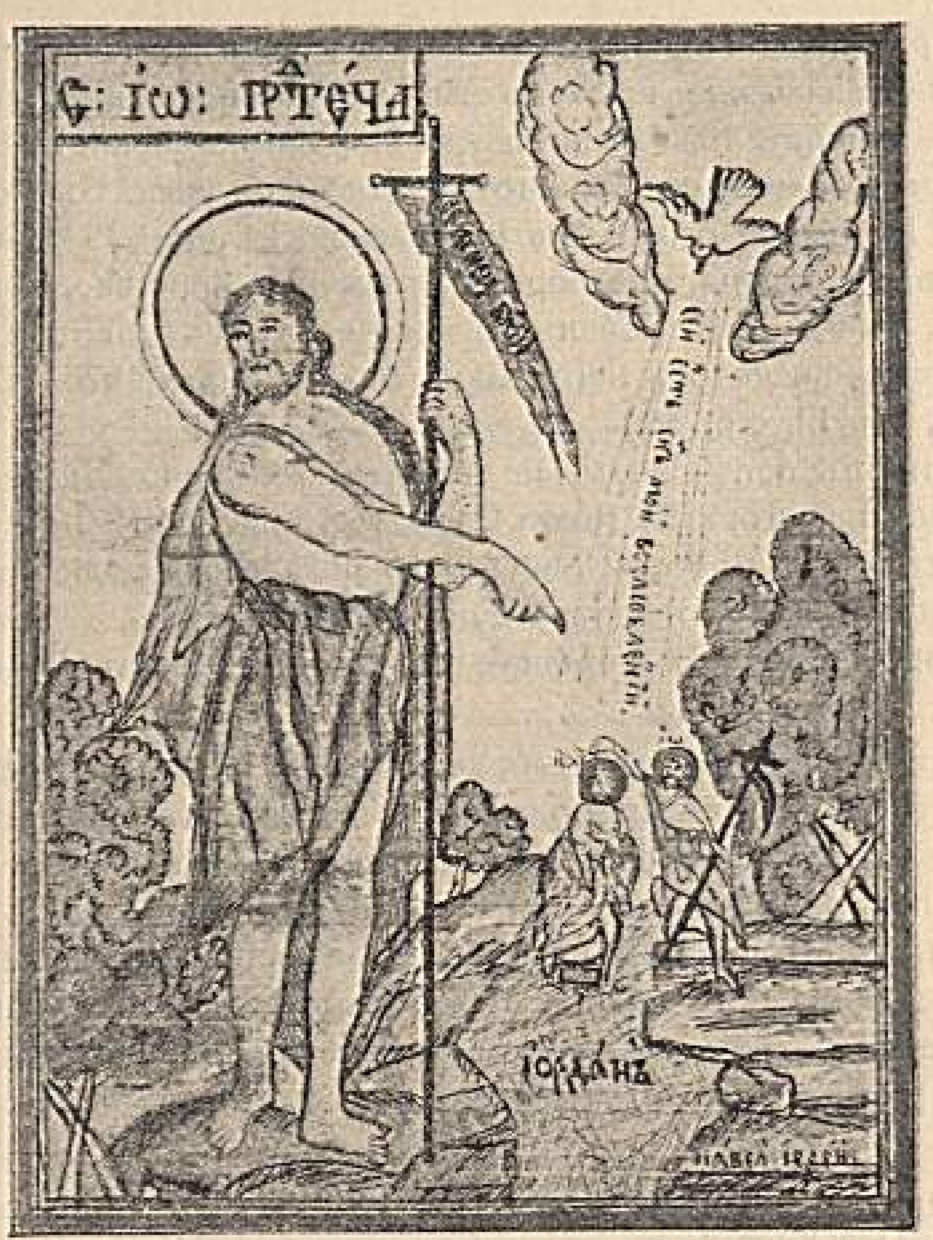

Образъ 6. Св. Иоанъ Кръститель, рисуванъ отъ попъ Павла попъ Михаиловъ.

МИРЮ и Д-ръ КОСТА ПАВЛОВИ.

Въ миналитѣ вѣкове било обикновено нѣщо въ България, синоветѣ на попове да учатъ отъ бащитѣ си четмо, пѣене и черковна служба и отпосле да станатъ тѣ самитѣ попове. Такъвъ попски родъ представятъ и прадѣдитѣ на Павловитѣ въ градъ Ловечъ. Ние знаемъ, че бащата на попъ Павла билъ попъ Михалъ, който свещенодействувалъ въ края на 18 вѣкъ. Какво занятие е ималъ бащата на попъ Михаля, не знаемъ, но много е вѣроятно да е билъ сѫщо попъ, защото въ рѫкописната Катавасиа на попъ Павеля се подписалъ Михалъ попъ Георгиевичъ. — сигурно Мирю Павловъ.

Двамата синове на попъ Михаля — Коста и Павли — се запопили. Тѣ били просвѣтени попове. Иванъ Костовъ, унукъ на попъ Коста, адвокатъ въ гр. Русе, ми разправя, че у тѣхъ имало пъленъ сандъкъ съ рѫкописи, отъ които много били писани на пергаментъ. Въ Руско-турската война (1877—1878 г.) у тѣхъ билъ на квартира руски капитанъ, и той ги задигналъ всичкитѣ. Сѫщо и у дома на попъ

Павля имало ржкописи. Радка, снахата на попъ Павля, дала на учителя Гено Ивановъ ржкописно евангелие, което по езикови белези изглежда да е отъ 16 вѣкъ. Гено Ивановъ предалъ това евангелие на Народната библиотека въ София. Отъ попъ Павля имаме ржкописи, приписи и хубави рисунки. Въ Ловчанския музей се пази подъ № 4 една ржкописна катавасиа. Тя има 35 писани листа, на листъ 7, втората страница, има образъ Кръщение Христово, а на долния край подписъ павел̀ їерей[1]). Попъ Павелъ се занимавалъ и съ книговезство. Първа позната датувана приписка отъ него имаме отъ годината 1826. (Сравни „Ловечъ и Ловчанско“, кн. III, стр. 36.)

Кога е умрѣлъ попъ Павелъ, не знаемъ, но сигурно е, че въ 1855 година не е живѣлъ, защото синътъ му Коста Павловъ въ писмо отъ 9 октомврий сжщата година новъ стилъ, до брата си Миря, като поздравява роднинитѣ си по име и цѣлува ржка на майка си, не става дума за баща му[2]).

Жената на попъ Павля — Недка — е била известна въ Ловечъ съ прѣкора разпопката[3]).

Попъ Павелъ ималъ двама синове: Михалъ (Мирю) и Коста и една дъщеря. Първиятъ синъ билъ кръстенъ на баща му, попъ Михалъ, а вториятъ — на брата му — попъ Коста. Кога се е родилъ Михалъ, не знаемъ. Първа бележка отъ него, която притежава Ловчанскиятъ музей, № 178, е единъ записъ отъ 23 априлъ 1851 година. Той гласи: Сїе исвестие да́ваме ниѧ по долȣподписа̀ние како́ зе́мамы ѿ господина Миха́лѧ по́пȣф гро^{ш} 300 й по словȣ гро́ша трї́ста й поставеми прї́еть на сичкити за те́съ месица Гро^{ш} 22:20 того ра̀ди давами на̀ши рȣкописа̀ние за оверение.

1851 апрїлие 23

По^{п} Христȣ	ангель	Иванъ
Коста Маринȣф	Симитчи	валчуф
свидетелъ Мартȣр	платець	платець

Въ Ловчанския музей се пазятъ още нѣколко записи на Миря Павловъ, които ни показватъ, че той между другото се е занимавалъ и съ лихварство

---

[1]) Отпечатанитѣ два листа отъ попъ Павлевата катавасна, страница 4, даватъ ясна представа за цѣлата ржкописна книга, Заглавията на катаваситѣ сж писани на черковно славянски езикъ, сжщо пѣснь, гласъ, тоиже, ӥ за чѣстнѣйшаѧ̂ тоже припѣк̀, ӥ пакѝ ӥ припѣк̀, конецъ и много други. Гръцкиятъ текстъ е писанъ съ славянска азбука и често гръцкитѣ думи завършватъ съ ъ. Нѣкои катавасии се предхождатъ съ образи: на Св. Богородица, на Св. Иванъ Предтеча и други. Началото и краятъ на катаваситѣ се придружаватъ съ хубави винетки, които не липсуватъ и между редоветѣ.

На единъ отъ празнитѣ листове, а такива има доста, е написана следната интересна бележка: **1832 ианоарїе на 20: ка́ко са згоди́х и оженних пи́ша чи поха́рчих за свалката гро̂ 8032.** Не е отбелезанъ авторътъ на бележката, но той не може да бжде нито попъ Павелъ, нито синъ му Мирю.

[2]) Писмото е печатано въ сжщата книга „Ловечъ и Ловчанско“, стр. 52.

[3]) Споредъ едни, тоя прѣкоръ получила попадията, защото се повторно оженила, а споредъ други, защото имала любовни сношения съ нѣкой даскалъ отъ метоха срещу тѣхната кжща.

(№ 175 отъ 2 априлий 1854, № 179 отъ 2 януарий 1874 г., № 184 отъ 1 февруарий 1874 г.). Отъ записитѣ на Миря виждаме, че той се пише Михалъ Поповъ, Михалъ Павловъ, Михалъ попъ Павловъ и Мирю Павловъ (1874 год.).

Мирю е било глезеното му име, което съ години е измѣстило календарното Михалъ, и ние го знаемъ въ годинитѣ на неговата обществена дейность съ последното име. Навѣрно, така сж го наричали не само домашнитѣ, но и другаритѣ му.

При кого се е училъ Мирю, не знаемъ, но можемъ да предположимъ, че е училъ първо въ Ловечъ, а отпосле чрезъ чести пжтувания и застояване въ Румъния се самообразовалъ. Той билъ начетенъ човѣкъ и знаелъ много чужди езици. Въ 1855 година Мирю заедно съ Плѣвненеца Алекс. Живковъ написали и издали Рѣчникъ на думи турски и грьцкы въ языка Българскій, збранъ отъ г-на М. Павлева и наредилъ и оимотилъ Алекс. Т. Живковъ, Плѣвнянинъ. Букурещъ 1855, 16°, стр. 62. Този речникъ, е интересенъ въ много отношения.[1])

Мирю се интересувалъ много отъ учебното дѣло на своя роденъ градъ. Въ „Цариградски Вѣстникъ“ № 327 е напечатано писмо отъ Ловечъ съ дата 15 априлий 1856 година, съ което благодарятъ на г-на Михаила Попозъ, Ловчанецъ, въ Браила, за гдето подарилъ на Горнокрайското общо училище „Свети Апостолъ“ 5 землеописания, 3 книжки „Последни часове отъ животъ-тъ на И. Николая I-го“ и два глобуса небесенъ и земенъ. Въ списъка на учебни пособия и книги въ Горнокрайското училище отъ 1860 година сж отбелезани и подаренитѣ отъ Миря глобуси и книги. Глобуситѣ сж стоели, както ми разправя Ив. Урумовъ, въ „класата“ въ стъклени шкафчета

Мирьовата обществена дейность въ Ловечъ се проявила най-вече по време на черковния въпросъ. Той застаналъ на чело на борцитѣ за черковна свобода и за български владици. Негови другари били Пану Мачугана и Хаджи Парашкева, които като него сж търгували въ Влашко, главнитѣ учители Никола Ковачевъ и Манолъ Лазаровъ, гражданитѣ Анастасъ Т. Кунчевъ, Петъръ попъ Никифоровъ и други. Въ негово време (отъ 1852 г.) ловчанскиятъ владика Илarionъ билъ българинъ отъ Еленско, но не се нравилъ на ловчанетѣ, защото той не искалъ дълго време да се откаже отъ гръцката патриаршия.

---

[1]) Отъ предговора на Живковъ привеждамъ само следното (стр. VII): „Г-нъ М. Павловъ, като единъ родолюбивъ Българинъ, отъ сърдце ся бжскалъ за да принесе рожбж на мило-то си Отечество, въ което си е най-напрѣдъ куснжлъ сладкж-тж очевнж видѣлинж, сбиранье-то на този Рѣчникъ, когото азъ, съвсе че не бѣхъ врѣденъ да се захванж за една таквжзи мжчнж работж, зехъ го върху си, нарѣдихъ го и му поимотихъ сбиранье-то, изяснихъ му всяка дума Българскы какъ е, и какъ ся може рече, и дѣто не се намирахж думы отъ говоримый языкъ, затичвахся тамъ, отдѣто ни излазя имято, и кръвь-та, и грждь-ты, и мѣсо-то, и сжщото млѣко, дето сме го сукали“. Ето и нѣколко думи отъ първа страница; **Аба**, Бало, осмакыня. **Абдаллжкъ**, Заплѣсванье, заплѣснуванье. **Абдалъ**, Заплѣсъ, лапнишъ, заплѣснжтъ. **Абрашъ**, Лунавъ, луничявъ. **Авджія**, Ловецъ, ловчія. **Авджилъкъ**, Ловство, ловлѣнина, ловителство, S метаф. дебенье, преследванье. **Авъ**, Ловъ, ловитва, ловля, ловлѣніе. **Ада**, Срѣдорякъ, островъ. **Адамъ-бою**, Чловѣшка израсть. **Адашъ**, Едноимецъ, едноимникъ, съименъ. **Адетъ**, Обичай, навыкъ, привыкъ, обикновеніе S нъравь, нравь. **Аджаинъ**, Чюдно, чюдесно. **Аджеисвамъ**, Пожалвамъ, жалж съжалвамъ. **Аджеба** и **Аджебъ**, да ли.

Ловчанци изпратили преди 8 май 1861 година Миря Павловъ, Пану Мачугана и Хаджи Парашкева — и тримата закърмени отъ Влашко съ духъ за свобода — въ Цариградъ, да се оплачатъ на везиря отъ Илариона.[1] Когато въ 1862 год. ловчанскитѣ граждани заповѣдали писмено на своитѣ попове да не споменуватъ името на Илариона, търновскиятъ митрополитъ, гръкъ, наклеветилъ предъ мютесерафина ловчанци, че тѣ искали да се избавятъ отъ турското господство и затова мразятъ гръцкото духовенство. Поради тая клевета били викани на разпитъ отъ специаленъ пратеникъ на търновския мютесарифинъ посоченитѣ първенци: Мирю Павловъ, Пану Мачугана, Хаджи Парашкева, Иванчо Ахмака и Петъръ попъ Никифоровъ. Пашата, като разбралъ, че работата се отнася до черковна борба, освободилъ наклеветенитѣ ловчанци.

Мирю Павловъ се увлѣкълъ много въ черковната борба. Държалъ речи за народната черковна свобода и писалъ дописки въ Цариградскитѣ вестници противъ Илариона Ловчански, когото много мразилъ. Кога дошло редъ да се изпрати представитель въ Черковния народенъ съборъ въ Цариградъ (1871 г.), за да се изработи уставъ за Българската екзархия, избранъ билъ за такъвъ Мирю Павловъ.[2] Отъ „Протоколитѣ на Българскыя-тъ Народенъ Соборъ въ Цариградъ презъ 1871 година“, виждаме, че Мирю Павловъ се явилъ на заседание на 5 февруарий 1871 година и заседавалъ редовно до 19 мартъ сѫщата година, а заседанията траяли до 24 юлий[3]) сѫщата година. Той се върналъ въ Ловечъ и подѣлъ още по-усилено борбата противъ Илариона, макаръ последниятъ да се бѣше присъединилъ къмъ Българската народна черква и бѣше избранъ за председатель на Българския народенъ съборъ въ 1871 година. Борбата се водила не само срещу Илариона, но и срещу неговитѣ хора. Положително не знаемъ причинитѣ, поради които Мирю напусналъ събора, но можемъ да се досѣтимъ. Въ една дописка до в. Македония, год. V, брой 11 отъ Ловечъ, съ дата мартъ 1871 година, е писано, че не можели да събератъ въ епархията пари за своя пратеникъ въ Цариградъ. Предполагамъ, че Мирю не е могълъ да получава пари въ Цариградъ и затова напуща града. Нему сигурно било мѫчно да заседава подъ председателството на омразния му Иларионъ; той не е говорилъ въ събора и го напусналъ, преди да се разреши въпросътъ за епархиитѣ.[4] Отъ друга страна, хората на дѣда Илариона сновѣли изъ епархията и му събирали владичината. Когато се върналъ Мирю отъ Цариградъ, възбуждението у неприятелитѣ на Илариона въ Ловечъ било толкозъ

---

[1] Подробности за борбата на ловчанци противъ Илариона вижъ въ статията на Ст. Станимировъ: „Изъ черковната история на гр. Ловечъ“, въ Ловечъ и Ловчанско, кн. II, стр. 28—52.

[2] Отъ Ловечъ се съобщава съ дата 11 декемврий 1870 год., до Архиерейския съборъ и Смѣсения съветъ въ Цариградъ, че е избранъ отъ Ловечъ Мирю Павловъ за ловчански представитель въ съвета (Църковенъ архивъ, книга III. Стъкми Д. Мишевъ, София 1931 г., страница 238).

[3] Затова Мирю Павловъ го нѣма на фотографската снимка на членоветѣ на събора, снета презъ месецъ юний 1871 година.

[4] Ловчанци съ писмо отъ 20 декемврий 1870 год. се молятъ да се възвиши Ловчанското епископство въ митрополия, като се разшири малко епархията. (Черковенъ архивъ, III, стр. 239).

голѣмо, че тѣ проектирали да се съберать на заседание въ читалището и образуватъ обща община въ града (тогава имало три: въ Горни край, въ Долни край и въ Хармането), та да събиратъ пари отъ вули и други.[1] Толкозъ много дописки се изпращали тогава отъ Ловечъ противъ Илариона и неговитѣ хора, че вестницитѣ престанали да ги печататъ, и редакторитѣ имъ съветвали ловчанци да се оставятъ отъ тая борба противъ човѣка, който тогазъ стоялъ на чело на Народния съборъ. Като противовесъ на враждебнитѣ срещу Илариона дописки неговитѣ хора въ Ловечъ пратили за печатане въ в. „Македония“, год. V, брой 23 (1871 г.) единъ документъ отъ декемврий 1868 година, въ който се изказва похвала за Илариона. Между подписанитѣ е и Мирю Павловъ. Тази похвала се отнася за времето, когато Иларионъ открито се присъединилъ къмъ българскитѣ архиереи и пристигналъ на 19 декемврий 1868 година въ Цариградъ и се преселилъ да живѣе при тѣхъ въ преградието Орта-кьой.

Мирю Павловъ билъ изпърво чохаджия на фини работи, а отпосле се занимавалъ съ търговия, главно комисионерство и лихварство; билъ е ревностенъ общественъ деецъ и черковенъ настоятель. Той се грижилъ сѫщо за разпространение на Цариградски вестници. Следнитѣ две писма отъ архивата на Павлова ни даватъ характеристика на неговото занятие.

Сопотъ 855 септемврій 7.

Господине Михаиле Павловъ! въ Ловечь.

Честно-то ви отъ 2. сего пріяхмы, и ся възрадовахмы за здравіе-то ви. Истина вы смѣтахте че имате да плащате на Г. Хріста казака за 9. сака по гр. $9=81$. и за комисіонѫ $4^{1}/_{2}=85^{1}/_{2}$, та на Г-на Хр. като дадемъ тѣхъ, остаха ви у насъ както пишите Гр. 270. нъ мы дадохмы Г-ну Христу освень горниты $85^{1}/_{2}$ още други за до троянъ что платилъ за 9. сака по $9=81$ и 1 гр.^{ш} бачь $=82$. които втори 82. като спаднемъ отъ 270. искате 188. хемъ Г. Хр. не ви зе за въ карлово комисіонѫ, нъ гы зе $4^{1}/_{2}$-тѣхъ заради что гы е далъ въ троянъ така прочее като смѣтните искате тогыва 188 за 9-тѣхъ си сака плащахте ли вы кыріѭ отъ карлово до Ловечь или само отъ троянъ до Ловечь? смыслете. а 20-тѣхъ гр.^{ш} что рѣкофмы тогыва че гы искате то щѫ вы гы дамъ, като ся непрѣкара прѣзъ насъ оризъ-тъ ви, и така кажете съ второ на Г. Минча да пріеме отъ насъ Гр. $140^{1}/_{2}$. Г. Минчу е на Озунджево, и мы утрѣ щемъ идемъ. Умолявате ся и пакъ да ся потрудите, дано ся найде человѣкъ за Годиня да ходи отъ Ловечь до Свѣщовъ. въ х. Симионовото писмо расправямы кога ще пристига въ Свѣщовь, кога въ Ловечь. Това го искамы отъ васъ непременно, за да ся оправѭтъ всякѫ седмицѫ да ходѭть. мы отъ тука нетърсимъ. Ако твърдѣ неще за година, то за 3 мѣсяци ици за 2. както направете вече щемъ склонимъ, съ което много щете задължите вашы-ты.

Искренни Пріятели

Братія Л. Хамамджіеви.

---

[1] в. „Македония“, год V, брой 19 отъ 10 май 1871 година.

Иска да знае тамошній саія че е длъженъ да пристига всякый вторникъ вечерь у свѣщовъ или въ срѣдѫ да осѫмне на мазы-ты свѣщовскы. а отъ свѣщовъ щя ся сили да си дохожда на Ловечь въ сѫбботѫ вечеръ, или въ недѣлѭ зарань-тѫ като излѣзете отъ цьрквѫ щѫтъ сѫ пристигѫтъ и земаніето и даваніето на писмата на вапора и пощи-ты влашкы и тукашни турскы. Тая длъжность трѣбва да ѭ опознае саіятъ и да си смѣта по кое врѣме да тръгва та да стига. Отъ Ловичъ ще тръгва саіята всякога, щомъ пристигне отъ Ловечъ вапорътъ въ пятъкъ. Много здравіе на всичкы-ты приятели, особенноже на които помагѫтъ да ся нарядѫтъ писмоносци-ты

сѫщіи.

Това писмо е адресирано.

Господину

Михаилу Павлеву

Въ Ловечь

На сѫщото писмо има бележка, по всѣка вѣроятность, отъ М. Павловъ.

От Сопотъ

Бра. Л. Хамамджієви

писано на 9: ⎫ 855
прієто на 10: ⎬
отговоръ на 11 ⎭ августа.

По всичко се вижда, че тази бележка е за нѣкое по-раншно писмо. (№ 206 отъ инвентара на Ловчанския музей).

Цариградъ 23ый ноеврія 1874

Господине Мирю Павловъ!

Въ Ловичь.

Не Вы писахъ толкова врѣмя, зачтото бѣхъ по вънъ за това проссѫ извиненіе. Послѣдното Вы отъ 5ый того имамъ прѣдъ видъ. Отъ Вѫлка Раичовъ получихъ само бр 100. въ . . . . 104, отъ другыятъ Ивана не сьмь получилъ, зачтото нѣма да плати. За 13 вѣстника отъ Источно врѣмя ще платите, като сьмь му платилъ за два; за това побрьзайте съ пощѫтѫ въ групіи да гы изпратите, рѣдакторътъ ще си плати портото. Притвореното, моля Вы, придайте на дяда владика. —

Безъ по ново поздравляюшь Вы прѣбивавамъ

Вашъ приятель

За Д. Х. Тошковичъ
Ив. Хр. Тошковичъ.

Писмото е адресирано: Господинъ Мирю Павловъ

Въ Ловичь

(№ 208, Ловчанския музей[1]).

Образъ 7. Мирю Павловъ и жена му Радка.

Мирю Павловъ бѣше жененъ[2]) и имаше синъ Славко, малко по-малъкъ отъ менъ. Нашитѣ кѫщи сѫ близо една до друга, и затова сме другарували и играли Славко и азъ. Тѣхната кѫща е запазена и до днесъ, както бѣше въ турско време.

---

[1] Благодаря на г-на Михалъ х. Недѣлчевъ за преписитѣ на тия документи и други полезни указания.

[2] Жената на Миря се наричала Радка, баща й билъ Тодоръ Кунчевъ, а майка й Ионка Панчева, отъ рода на Панчевитѣ. Поминала се на 1923 год.

Тя е на жгъла между улицитѣ за черквата „Св. Богородица“ и долнокрайското училище, насреща сж кжщята на Хаджи Мича и метохътъ на Гложенския монастиръ, сега сринатъ. Ходилъ съмъ у тѣхъ и ми е правило силно впечатление голѣмата библиотека на Павлови, която е сега пръсната От Павлови ние децата взимахме голѣми вестници за хвърчила.

Миря Павловъ го помня добре. Той бѣше на ръстъ низъкъ, обличаше се въ хубави френски дрехи, имаше брада, подстригана както у голѣмитѣ турски чиновници.

Мирю ималъ весели другари, които се събирали въ хана на Ябаза (на Г. Дойчиновъ); тамъ тѣ се веселили, яли и пили, но сжщевременно кроили планове за борба противъ епископа Илариона и неговитѣ хора. Тамъ се събирали съ Миря, Пану Мачугана, даскалъ Никола Ковачевъ, попъ Кръстьо, Митьо попъ Костовъ и други. Тѣ били всички просвѣтени хора. Съ тѣхъ дружилъ и Фениксъ Каницъ, който нарича Миря писатель — Schriftsteller[1]). Съ тѣхъ дружилъ и единъ чужденецъ, търговецъ на бубено семе и коприна. Стихове писалъ попъ Кръстю, главно съ хумористиченъ характеръ. Спомнямъ си фразитѣ: На Ябаза на хана седналъ Мачугана на хасърче и се гърчи.

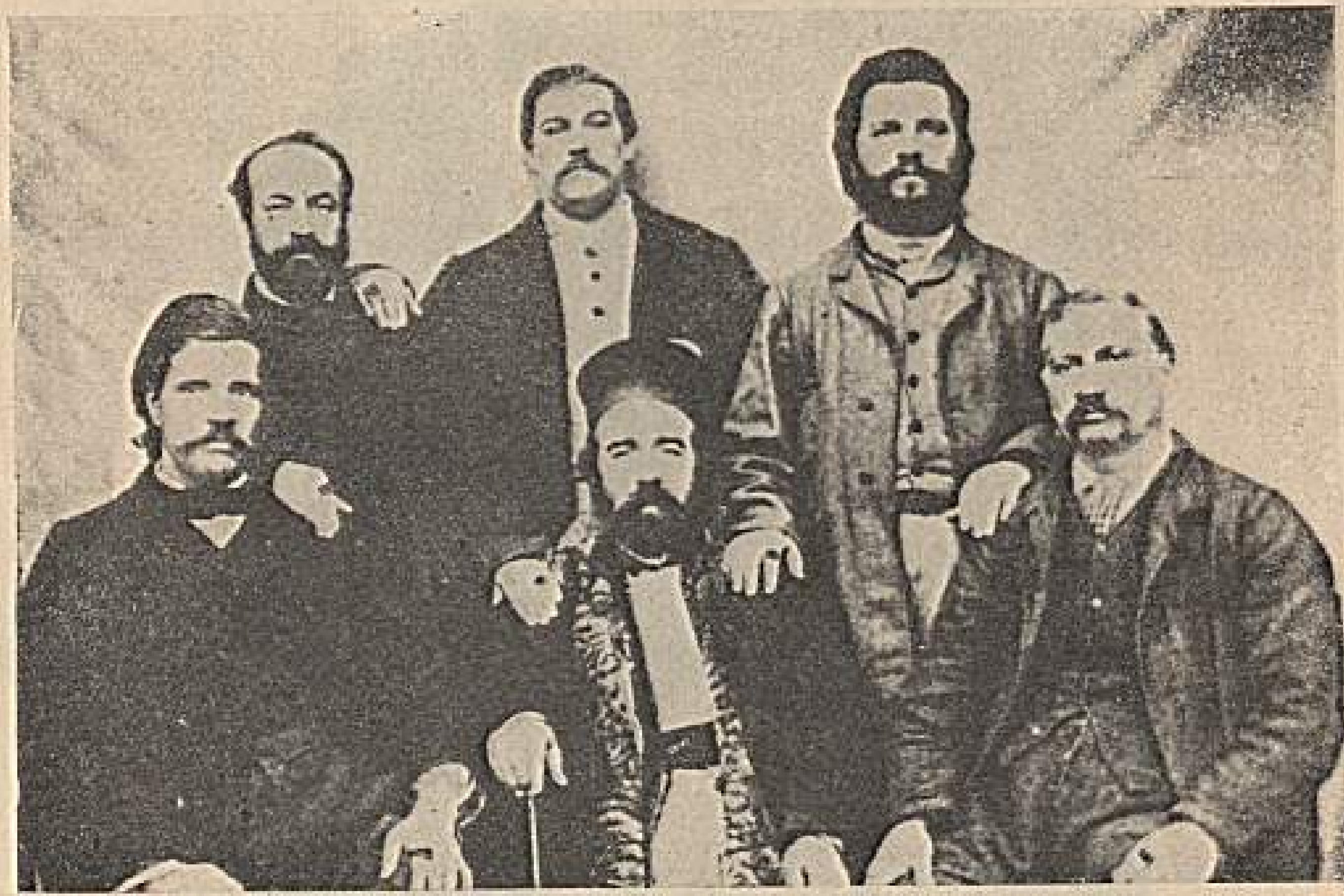

Образъ 8. Приятелитѣ на Мирю Павловъ.
Въ срѣдата попъ Кръстю, горе Павловъ, Митьо попъ Костовъ, Н. Ковачевъ,
долу Мачугана въ дѣсно и ?.

---

[1]) F. Kanitz, Donau — Bulgarien und der Balkan. Leipzig. 1882, т. II, стр. 16. Каницъ погрѣшно пише Pavlo Mirov вмѣсто Мирю Павловъ.

Мирю не се споменува като деецъ въ революционната борба. Той загина при голѣмото клане въ Ловечъ на Св. Кирекъ 1877 година, когато турцитѣ пропждиха малкото руски казаци, които първи освободиха градъ Ловечъ. Неговиятъ синъ Славко, когато възмжжа, отвори книжарница и умрѣ младъ, като остави вдовица Хинка (родена Сейкова Найденова) безъ деца. Тя продължава сега сжщата търговия и живѣе въ Мирювата кжща.

Образъ 9. Докторъ Коста Павловъ.

⁂

Първиятъ ловчаненъ лѣкарь и съ висше образование билъ Д-ръ Коста Павловъ. Кога е роденъ и где е свършилъ гимназия, не знаемъ; може само да се предположи, че е училъ въ Киевъ, защото въ кондиката на горнокрайската черква е писано, че се изпращатъ пари „за мунчетата на Киево“ презъ 1849 — 1851 година. Първо известие за Коста Павловъ имаме отъ 15 априлий

1855 година отъ Прага. Той билъ тогава тамъ студентъ по медицина. Въ архивата на Найденъ Геровъ се намиратъ нѣколко писма отъ него до Герова, отъ които узнаваме интересни нѣща за нашия ловчанецъ студентъ. Той билъ добре познатъ съ най-видни хора въ Прага, особено съ учения чехъ Ханка, услужвалъ на Герова, като му доставялъ книги и поддържалъ връзка между него и Ханка[1]. Пакъ отъ писмата на Павлова до Герова узнаваме, че той билъ издържанъ въ университета отъ български родолюбци, каквито били Д-ръ Беронъ, Хаджи Бакалоглу, Хаджи Атанасъ, отецъ Козма и други.[2] Коста Павловъ е издържанъ и отъ брата си.

Това виждаме отъ негово писмо до брата му Миря (Ловчански музей „Феликсъ Каницъ“ № 297).

Ето преписъ отъ самото писмо съ адресъ

Господину
Михаилу Павлову
Въ Букурещъ.

Любезний Брате!

Пріехъ ти писмото отъ 25-го Августа съ твърдѣ голѣма радость. Дано даде Господь да ни ся изпѫлни желаніе-то. Азъ щѫ ся трудіѫ колкото ми бѫде дозволено силамъ моимъ да свършѫ съ добъръ успѣхъ. Благодарѭ ти братски либови чи ми удобри прошението; но за да небѫдешъ принужденъ да вземашь пары на лихвѫ азъ щѫ ся трудѭ колкото бѫде възможно да живѣя скромно. Ты ми проводи, и за октомврія 30 фиорини, а на татъкъ по 20 та да не правимъ голѣмы дългове. Азъ съ това писмо ведно ви пишѫ да ми проводитѣ и за октомврія за да не става потрѣбѫ дя ви пишѫ и втори пѫть. Пары-ты ще ми проводите пакъ въ жълиицы; защо-то е сега все едно, и тій нѣматъ голѣмъ пріитъ.

Драго ми е особено чи ся е оженила наша Екатерина желая й всяко благополучіе; поздрави отъ мене чича и новы зетъ Г. Драгана честитамъ му новѫ госпоѫжѫ а Екатерины честитамъ новъ супругъ, Богъ да ги благослови! Незабравяй да поздравишъ и нашъ Г. Василія, нашѫ милѫ сестра заедно съ децата й, а нашѫ милѫ майка нека пріемие отъ сына си Конст. рѫкоцѣлуваніе. Азъ ты сега пишѫ на кѫсо, само за това да знаешъ, чи за пары-ты вторы пѫть не щѫ ти пишѫ, но да знаешъ, чи да ми ги проводишъ о време тѫй както ти по-горѣ рекохъ.

Прагъ
на 9 Октомврія 1855
17 нашъ Септ.

Твой братъ
Конст. Павловъ.

---

[1] Изъ архива на Найденъ Геровъ, София, 1914, II, стр. 156 — 157.

[2] За благотворителностьта на П. Берона (роденъ въ Котелъ на 1797 год.), приживе и съ завещанието следъ смъртьта му (1871 г.) знаемъ доста. Сѫщо имаме известие и за родолюбието и благотворителностьта на Иванчо Д. хаджи Бакалоглу, който по едно време билъ съдружникъ съ ловчанеца Хаджи Анастасъ Бешковъ (гледай „Ловечъ и Ловчанско“, кн. I, стр. 130). Хаджи Атанасъ (Михаиловъ), търновецъ, билъ виденъ търговецъ въ Виена. За отецъ Косма не зная нищо.

Коста Павловъ се записалъ за студентъ въ Пражкия университетъ съ името Konst. Pavlović, адресътъ му билъ Konvilstgasse № 262.

Въ 1857 година Коста е студентъ въ Виена, гдето завършва съ успѣхъ медицинския факултетъ въ 1861 година. Адресътъ му билъ Kost. Pavlović. In algemeinen Krankenhause. In Wien. Д-ръ К. Павловъ се завръща въ Ловечъ 1861 година. Това узнаваме отъ неговото писмо отъ Ловечъ съ дата 4 май 1861 год. до Д-ръ С. Чомаковъ въ Цариградъ.[1] Той подкрепилъ брата си Миря въ борбата му срещу Илариона.

Образъ 10. Докторъ Коста Павловъ и жена му Кица.

Ловчанскитѣ общинари Петъръ П. Никифоровъ, Пану П. Мачуганъ и П.

---

[1] Ат. Шоповъ, Д-ръ Стоянъ Чомаковъ. (Сборникъ на Българската академия на наукитѣ. Клонъ Истор.-филолог. и философ.-общественъ) София. 1919, стр. 314—315.

Мариновъ пишатъ отъ Ловечъ съ дата 1 май 1861 г. на Д-ръ Ст. Чомаковъ въ Цариградъ: като слушали, че отвсѣкжде изпратили представители въ Цариградъ за народната ни ерархия, искатъ и тѣ да сторятъ сжщото, но нѣматъ пари, а наскоро върналиятъ се отъ Виена Д-ръ Коста Павловъ се съгласява да отиде въ Цариградъ като представитель на Ловечъ, но може да пожертвува само времето си, но не и пари. Тѣ питатъ, дали не може да имъ се помогне отъ Цариградъ.[1]) Какъ се е уредила паричната мжчнотия за отиването на Д-ръ К. Павловъ въ Цариградъ, не зная, но той заминалъ за тамъ, като представителъ на Ловечъ.[2])

Въ сжщата още година Д-ръ К. Павловъ се установилъ въ гр Свищовъ като градски лѣкарь и заелъ видно мѣсто между родолюбивитѣ и свободолюбиви свищовци. Въ 1862 година той прибиралъ и опазвалъ отъ турско преследване разбититѣ и пръснати изъ България бѣлградски легионери, а по-късно (1867 год.) билъ най-ревностенъ членъ на революционната организация въ Свищовъ.[3]) Той се познавалъ съ Каница и го придружавалъ въ околноститѣ на Свищовъ.[4])

Д-ръ Коста Павловъ билъ женень за балдъзата на Миронъ Бешковъ отъ Ловечъ — Керекица (Кица) Тропчиева, отъ която ималъ петь деца: Недка, Мирю (Мирко), Бѣлю (Белизаръ), Миланъ и Коста. Недка била женена за Миланъ Макавѣевъ, и двамата вече покойници. Д-ръ Павловъ се поминалъ отъ пневмония въ 1870 година.[5]) Наредъ съ много добри качества на доктора, той ималъ слабость да пие спиртни напитки, и тази слабость се предала по наследство на децата му, които измрѣха сѐ млади. Само Мирко остави две деца: момче и момиче.

Мирю и Д-ръ Коста Павлови сж били за времето си двама високопросвѣтени ловчанци; тѣ сж допринесли много за черковното освобождение на българския народъ и ако познавахме по-добре тѣхния животъ и тѣхнитѣ дѣла, тѣ биха още повече израснали предъ нашитѣ очи.

Ловчанци не сж забравили родолюбивитѣ дѣла на своитѣ съотечественици Мирю и Коста Павлови и по случай на 25 годишното екзархуване на Иосифъ I сж издълбани на мраморъ тѣхнитѣ имена наредъ съ имената на найименититѣ ловчански родолюбци.[6])

Попъ Коста, братъ на попъ Павли, сигурно не е отстжпалъ по трудолюбие и просвѣтеность на брата си. Споменахъ по-рано, че у него се съхранявали до руско-турската война[7]) много ржкописи, и може съ голѣма сигурность да се предположи, че между задигнатитѣ отъ руския капитанъ ржкописи е имало и такива, които е писалъ или преписвалъ попъ Коста. Въ списъка на ловчанскитѣ родолюбци, които въ времето 1848—1870 г. водили борба за черковна свобода, е отбелязано и името на попъ Коста Павловъ, наредъ съ имената на неговитѣ братови деца. Отъ тоя списъкъ личи, че попъ Коста е живѣлъ по-късно отъ брата си попъ Павли.

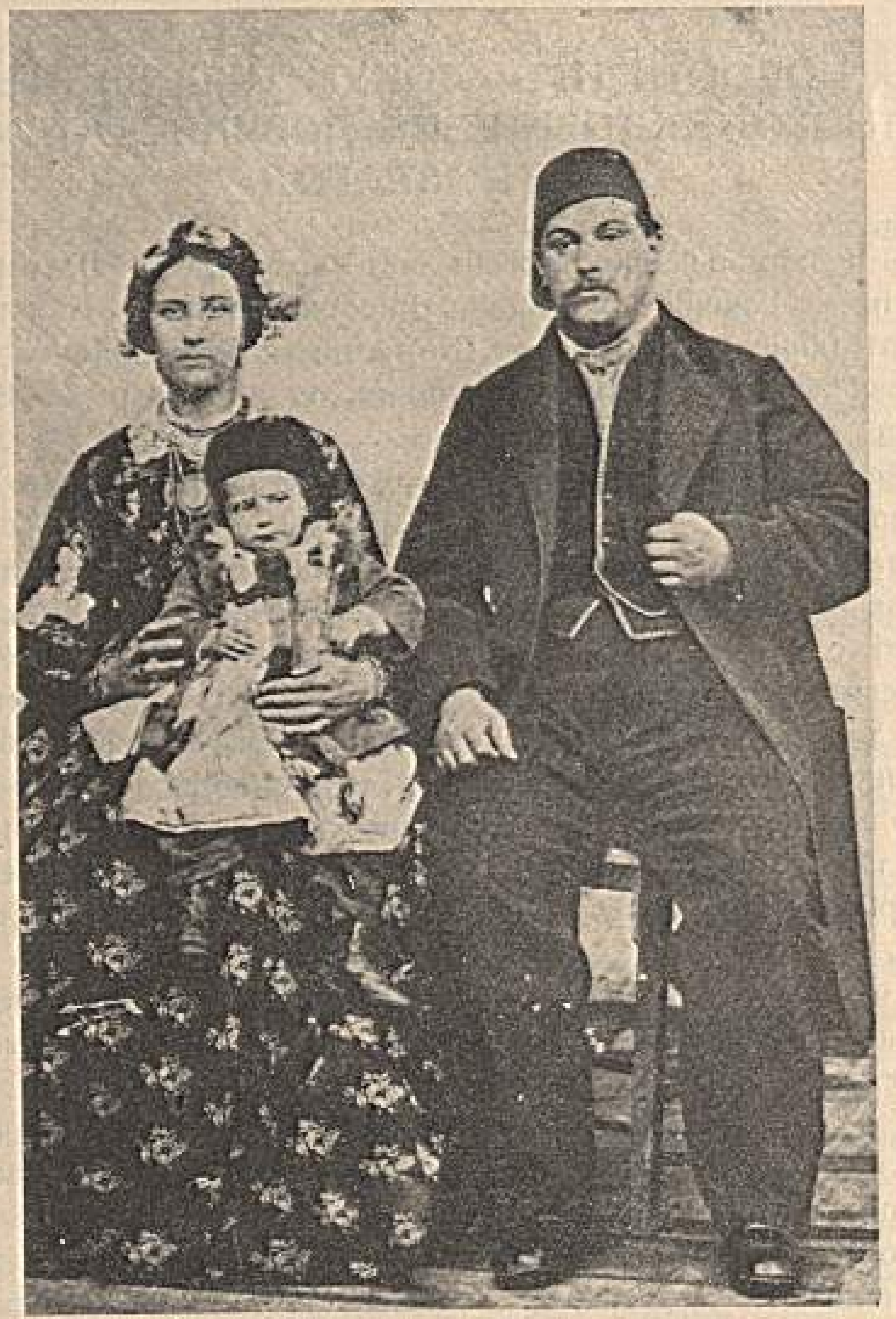

Образъ 11. Митю попъ Костовъ и жена му Марийка.

Помѣстваме образа на Митя, синъ на попъ Коста, браточедъ на Миря Павловъ. Двамата браточеди се предали изпърво на единъ и сжщъ занаятъ — фино чохаджийство, но отпосле, макаръ и да се раздвоили въ своята по-нататъшна дейность, останали вѣрни другари до гробъ.

Митьо попъ Костовъ билъ женень за Марийка, дъщеря на Иванча Ахмака, който игралъ важна роль въ черковната борба.

А. Иширковъ.

---

[1]) Сѐ тамъ, стр. 291.

[2]) Проф. П. Никовъ, Възраждание на българския народъ. Църковно-национални борби и постижения, София 1929 стр., 165.

[3]) Протоерей Стефанъ Ганчевъ, Свищовъ (приносъ за историята му) Свищовъ 1929, стр. 402.

[4]) F. Kanitz, Donau-Bulgarien und der Balkan -- Leipzig 1882, т. II, стр. 37.

[5]) В. Македония, год. IV, брой 43; сравни Протоерей Стефанъ Ганчевъ, Свищовъ, стр. 403.

[6]) Ловечъ и Ловчанско, кн. III, стр. 37.

[7]) Въ сжщата статия, стр. 43.

ВАЖЕНЪ НОВООТКРИТЪ ДОКУМЕНТЪ ЗА ЦЪРКОВНО-ПРОСВѢТНОТО СЪСТОЯНИЕ НА ЛОВЧАНСКАТА ЕПАРХИЯ ПРЕЗЪ 1875 ГОД.

Съвсемъ ненадѣйно, при търсене изъ архивата на Ловчанската митрополия стари писма и книжа отъ преди освобождението на България, открихъ единъ тефтеръ (книга), озаглавенъ „Статистическо описаніе на градоветѣ и селата на Ловчанската Епархія, извършено по заповѣдь на Ексархіата въ лѣто 1875 год.“

Този тефтеръ е доста голѣмъ: съдържа 412 листа. Дебелъ 3 см., дългъ 34 см. и широкъ 24 см.

Това „статистическо описаніе“ на Ловчанска епархия е раздѣлено на две части. Първата часть съдържа: селищата въ Ловчанска епархия, санджака и каазата на всѣко отъ тѣхъ; броя на основнитѣ мѫжки и девически училища; броя на учителитѣ и учителкитѣ въ всѣко отъ тѣхъ, както и имената имъ и заплата въ турски лири, отдѣлно на учителитѣ и учителкитѣ; броя на ученицитѣ и ученичкитѣ въ сѫщитѣ училища; монастиритѣ, имената имъ, имената на игуменитѣ или игуменкитѣ, ако сѫ девически, както и броя на братята и сестритѣ въ тѣхъ; броя и имената на църквитѣ; броя и имената на свещеницитѣ; броя на енориитѣ; броя на кѫщитѣ, вѣнчилата и вдовицитѣ въ всѣка енория.

Втората часть, озаглавена „Описаніе на вѣнчилата на Ловчанската Епархіа, извършено по заповѣдь на Ексархіята въ лѣто 1875“, съдържа: броя на кѫщитѣ въ всѣка енория; имената и броя на всички вѣнчила отдѣлно въ всѣка енория, както вдовицитѣ, вдовцитѣ и несъстоятелнитѣ вѣнчила.

На края на всѣко описание на вѣнчилата отдѣлно въ всѣка енория е сложенъ подписътъ на енорийския свещеникъ, датата, когато е станало това описание, селото или градътъ и почти навсѣкжде печатътъ на общината и енорийския свещеникъ.

На края на това описание има събранъ сборътъ на вѣнчилата по каази.

Ловчанска кааза	12174
Орханийска кааза	10062
Златишка кааза	1980

Въ отдѣлни листове, приложени къмъ тефтера, се намиратъ:

1) Расписъ на вѣнчилата въ Ловичъ (Вароша) за годинитѣ 1874, 1875 и 1876. Отъ смѣтката се вижда, че дълговетѣ за владичина сѫ за 1874 год. — 273, за 1875 год. — 616 и за 1876 год. — 2422, или всичко 3311 гроша. Мнозина дължатъ и за тритѣ години, каквито сѫ Петъръ Димитроулу, Коста п. Вачовъ, Цачо Панчоулу, Христо п. Никифоровъ, Тодоръ Стратиевъ, Михаилъ х. Павловъ, Кочо Караконовъ, Мирю Павловъ и други видни и имотни ловчане. Това ни навежда на мисъльта, че тѣ не сѫ стоели добре съ владишката власть.

2) Статистика на селата въ Ловчанската кааза за събираніе владичината за 1876 год. Изброени сѫ градоветѣ и селата, вѣнчилата и длъжимитѣ суми, по 7 и по 6 гроша на вѣнчило. Които селища сѫ платили на попъ Кирила, отбелязано е.

3) Вѣнчила за владичина 1877 ноемврия 19 (махалата на икономъ попъ Захария, 108 вѣнчила).

4) Харманскитѣ вѣнчила (1877 год.) — всичко въ Ловечъ 532 вѣнчила по 7 гроша = 3,724 гроша.

„Адресъ-календарь по духовното вѣдомство въ Ловчанската епархіа, 1878 г. августъ“, по окрѫзи, отъ който се вижда, че въ Ловчанския окрѫгъ е имало 11 църкви, отбелязано е, че 2 църкви сѫ дървени, 3 протоиереи и 28 свещеници, въ Орханийския окрѫгъ — 23 църкви и 58 свещеници и въ Златишкия окрѫгъ — 8 църкви и 17 свещеници. Къмъ този адресъ е приложена отдѣлна ведомость за църквитѣ и свещеницитѣ само на Ловчанския окрѫгъ, въ която фигуриратъ 39 селища, а именно: Ловечъ, Троянъ, Гложене, Угарчинъ, Торосъ, Радювене, Българина, Леседра, Слатина, Сопотъ, К. Павликене, М -Жилѣзна, Славчица, Какрина, Лисецъ, Бахувица, Гол.-Жилѣзна, Брѣстово, Хлевене, Дивитаки, Смочанъ, Калейца, Ломецъ, Дълбокъ-долъ, Г. Брѣстница, Микра, Агленъ, Катунецъ, Абланица, Голецъ, Враца, Тепава, Устрецъ, Дарманци, Гозница, Д. Павликене, Продимчецъ и Омаревци[1]). Въ сѫщата ведомость е отбелязано, че има въ Ловчанския окрѫгъ 11 църкви, единъ дървенъ параклисъ въ с. Торосъ, по една църква въ Троянъ и Ловечъ, разрушени, и 2 църкви въ Ловечъ — ограбени, че има 3 протоиерей и 25 свещеници, а за образованието на последнитѣ, подъ черта на първата страница на ведомостьта, е казано дословно: „Всички изобщо сѫ безъ образованіе, но знаятъ да четѫтъ и пишятъ отчасти“. На тази ведомость, ако и да нѣма никаква дата, но понеже е написана съ сѫщото мастило и почеркъ, съ които е написанъ „Адреса-Календарь по духовното вѣдомство въ Ловчанската епархія, 1878 г. августъ“ и приложена къмъ него, то имаме пълно основание да допустнемъ, че тя (ведомостьта) е написана тогава — 1878 година.

Това „статистическо описаніе“, понеже е правено съ цель да се опредѣли точниятъ брой на вѣнчилата въ епархията, отъ които се събирало и трѣбвало и въ бѫдеще да се събира така нареченията данъкъ „владичина“, затова даннитѣ въ него сѫ точни и едвали не идеални за онова време. То ни дава ясна представа за населението на епархията, както и за църковния и училищенъ животъ по онова време.

Поради това, че този документъ представя голѣмъ исторически интересъ

---

[1]) Селата сѫ написани, както стоятъ въ списъка.

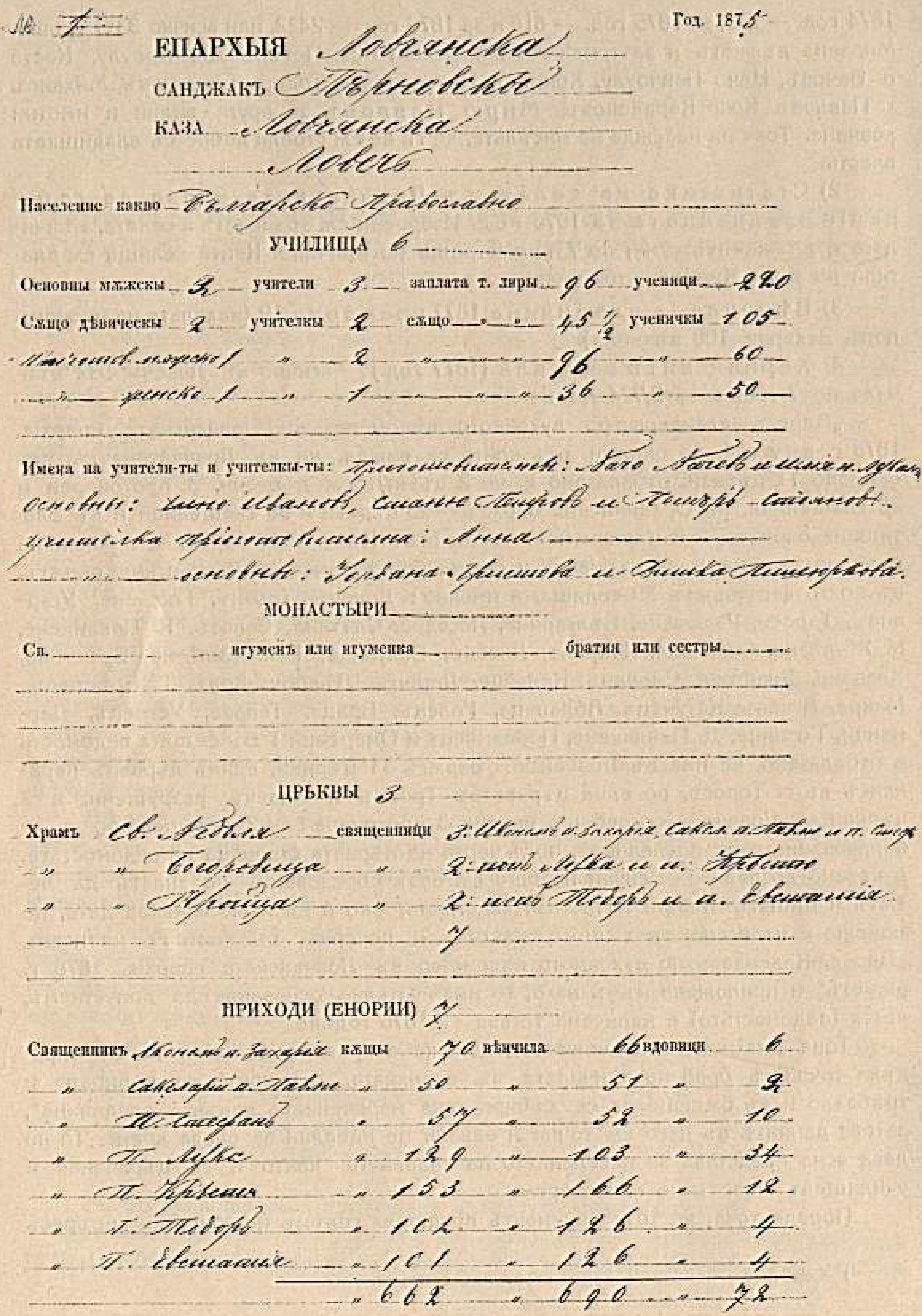

№ 7 Год. 1875

ЕПАРХЫЯ Ловчанска

САНДЖАКЪ Търновски

КАЗА Ловчанска

Ловечь

Население какво Българско Православно

УЧИЛИЩА 6

Основны мѫжскы 2 учители 3 заплата т. лиры 96 ученици 220

Сѫщо дѣвическы 2 учителкы 2 сѫщо „ „ 45 1/2 ученичкы 105

Приготвит. мѫжско 1 „ 2 „ „ 96 „ 60

„ женско 1 „ 1 „ „ 36 „ 50

Имена на учители-ты и учителкы-ты: приготвителни: Начо Начевъ и Митю Луканъ
основни: Ганю Ивановъ, Стане Петровъ и Петръ Стояновъ.
учителка приготвителна: Анна
„ основни: Йордана Христова и Зинка Петрова.

МОНАСТЫРИ

Св. игуменъ или игуменка братия или сестры

ЦРЬКВЫ 3

Храмъ св. Неделя священници 3: Иконом и. Захарія, Сакел. и. Павел и п. Стеф.
„ „ Богородица „ 2: попъ Лука и п. Кръстю
„ „ Троица „ 2: попъ Тодоръ и п. Евстатія
7

ПРИХОДИ (ЕНОРИИ) 7

Священникъ Иконом и. Захарія	кѫщы	70	вѣнчила	66	вдовици	6
„ Сакеларій и. Павел	„	50	„	51	„	2
„ П. Стефанъ	„	57	„	52	„	10
„ П. Лука	„	129	„	103	„	34
„ П. Кръстю	„	153	„	166	„	12
„ П. Тодоръ	„	102	„	126	„	4
„ П. Евстатій	„	101	„	126	„	4
	„	662	„	690	„	72

Образъ 12. Статистика на градъ Ловечъ за 1875 година.

въ всѣко отношение, за пълнота и прегледность давамъ 2 клишета отъ него и таблица на даннитѣ, които съдържа. Следъ стр. 56.

Изостави се публикуването на цѣлия документъ, защото ще костува скѫпо.

Отъ приложената таблица[1]) се вижда, че въ Ловчанска епархия презъ 1875 година е имало: 45 църкви, 135 свещеници, 20152 кѫщи, 24397 вѣнчила и 1787 вдовици (вдовицитѣ сѫ отдѣлени, понеже не сѫ били облагани съ данъкъ „владичнина"), 6 мѫжки монастири съ общо 42-ма братя, 3 девически метоси — въ Орѣшака, Колибето и Тетевене, съ общо 23 сестри, 62 основни мѫжки училища съ 4483 ученици, обучавани отъ 70 учители, които получавали общо 1070 турски лири, 8 девически основни училища съ 795 ученички, обучавани отъ 9 учителки, които получавали общо 196·5 турски лири.

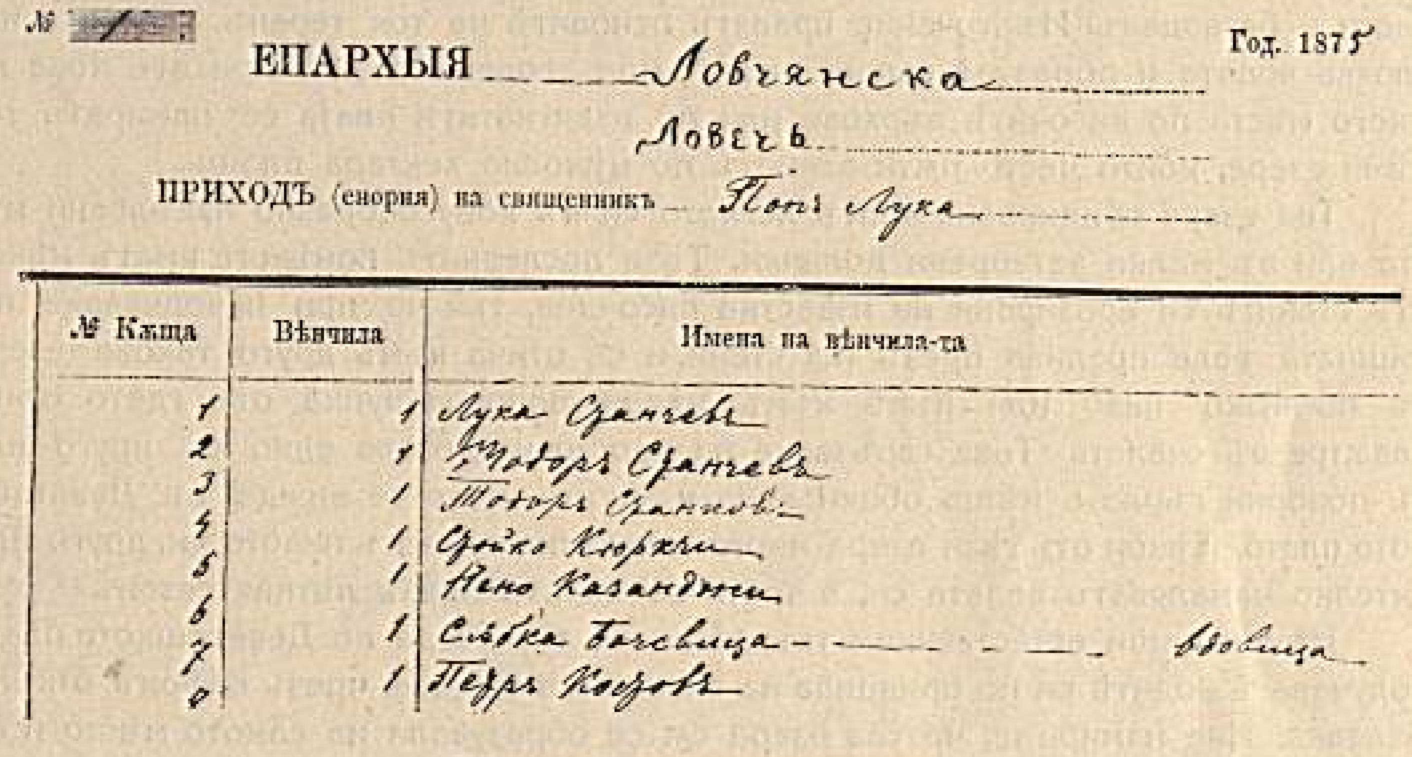

№ 1 Год. 1875

ЕПАРХЫЯ Ловчанска

Ловечь

ПРИХОДЪ (енория) на священникъ Попъ Лука

№ Кѫща	Вѣнчила	Имена на вѣнчила-та
1	1	Лука Станчевъ
2	1	Тодоръ Станчевъ
3	1	Тодоръ Станковъ
4	1	Стойко Кюркчи
5	1	Нено Казанджи
6	1	Славка Бочевица — вдовица
7	1	Петръ Косовъ
0		

Образъ 13. Енорияшки списъкъ.

Освенъ тѣзи училища имало въ Ловечъ 1 девическо и друго мѫжко подготвителни училища съ 2 учители за мѫжкото и една учителка за девическото, въ първото имало 60 ученика, а въ другото 50 ученички. Въ Троянъ имало сѫщо едно подготвително училище съ 80 ученика, обучавани отъ 2 учители. Въ Пирдопъ имало едно мѫжко гловяно (главно) училище, което изглежда да е било сѫщо подготвително, макаръ и наричано съ друго име, въ което имало 80 ученика, обучавани отъ 1 учитель.

гр. Ловечъ, 20 юлий 1931 год. **Марко Ст. Петровъ.**

---

[1]) Имената и названията въ таблицата сѫ написани точно така, както сѫ дадени въ „Описанието".

КАРСТОВИ ЕЗЕРА ПО ДЕВЕТАШКОТО ПЛАТО[1]).

Известно е на всички ни, че карстовиятъ теренъ обикновено въ горнитѣ си части е лишенъ отъ рѣки, извори и пр., или другояче казано въ тѣзи си части е безводенъ. Изключение правятъ основитѣ на тоя теренъ, гдето се наслоява водата и образува „водно нивò", или „воденъ слой". При все това на много мѣста по високитѣ върхове или по издигнатитѣ плата се намиратъ голѣми езера, които често пжти заематъ по нѣколко хектара площь.

Тия езера обикновено иматъ леглото си въ конусообразно издълбани мѣста или въ малки затворени долинки. Тѣзи последнитѣ понѣкога иматъ нѣкои отъ стенитѣ си ерозирани на известна височина, тъй че при наводняване излишната вода прѣлива презъ тия стени и се отича къмъ друго такова езеро съ по-низко нивò или пъкъ къмъ нѣкоя понорна дупка, отъ гдето отива навжтре въ скалата. Това свръзване на карстовитѣ езера едно съ друго или съ понорни гърла е нѣщо обикновено и много често се вижда въ Деветашкото плато. Нѣкои отъ тѣзи езера много малко понижаватъ нивòто си, други значително намаляватъ водата си, а трети засъхватъ презъ лѣтния сезонъ.

Нѣкои наши естественици твърдѣли, че тия езера по Деветашкото плато получаватъ водитѣ си по принципа на скаченитѣ сждове, чрезъ сифонъ, откъмъ Балкана. Ние намираме, че тия езера сж се образували на самото мѣсто и въ връзка съ понорitѣ, както ще видимъ по-доле.

Деветашкото плато е около 250 м. надъ морското равнище, или около 140 м. надъ нивòто на рѣката Осъмъ при Деветашката пещера, гдето се изливатъ часть отъ водитѣ на Деветашкия масивъ. Отгоре на това плато има 172 понора отъ различна величина. Едни отъ тѣхъ сж слабо отворени, други съ голѣми отвори се спущатъ отвесно надоле въ видъ на бездни, трети подъ известенъ наклонъ се спускатъ надоле и пр.

Ние се спускахме въ нѣколко отъ тия понори, отъ които за случая найинтересна е тъй наречената „Кжнчовата" върпина. Този понорь или върпина, както казватъ тукъ на понора, е една група отъ петь отдѣлни понора. Единътъ отъ тѣхъ е много по-голѣмъ отъ другитѣ. Отворътъ му е елипсовиденъ съ 30 м. на 20 м. широчина и около 15 м. дълбочина. Стенитѣ му се спускатъ почти хунообразно надоле и се събиратъ въ точка на дъното. Въ тая именно точка къмъ източната страна на хунията се отваря една малка галерия съ четвъртито сѣчение. Тази галерия, висока около 0.75 м. и широка отъ 1—1.50 метра, продължава навжтре, като ту намалява, ту повишава слабо размѣритѣ си и постоянно се спуща нанадолу. На около 25 м. навжтре откъмъ северъ въ тая галерия се слива друга една по-малка галерия. Тази последната иде отъ една

---

[1]) Гледай за Деветашката пещера „Ловечъ и Ловчанско" кн. I, стр. 23—35.

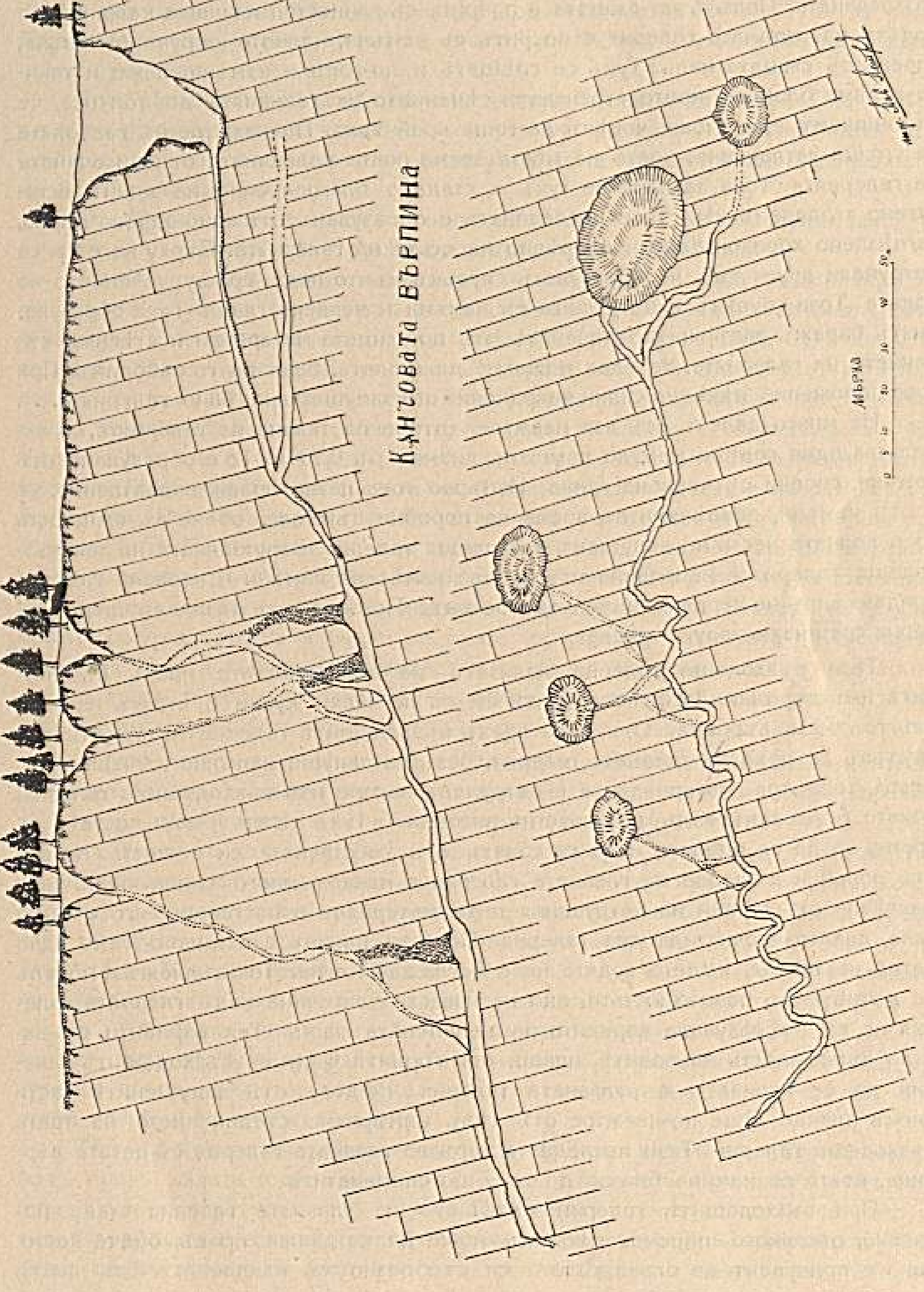

Образъ 14. Карстови езера по Деветашкото плато. Инж. Пав. Петровъ

малка въртпина съ съборени стени, стоеща наоколо 50 м. северозападно отъ разгледаната. Подътъ на сжщата е покритъ съ глинестопѣсъчлива каль, когато подътъ на голѣмата галерия е покритъ съ камъни, колкото юмрука на човѣка, споени съ сжщата каль. Тукъ се срѣщатъ и по-голѣми камъни, даже и такива голѣми блокове, които стѣсняватъ сѣчението на галерията до толкова, че пълзишкомъ едва може човѣкъ да мине край тѣхъ. Пò навжтре въ галерията се срѣща затлачване, което на мѣста заема почти половината отъ височината на галерията. Това затлачване тукъ е станало благодарение на единъ естествено въздаденъ язъ. Този последниятъ е образуванъ отъ едно здраво дърво, загнѣздено хоризонтално и напрѣчно на осьта на галерията. Върху него сж се натрупали други тъй, че образуватъ спусъкъ къмто пода, срещу течението на водата. Този спусъкъ е натрупанъ съ камъни и червена глина. Така образуваниятъ баражъ задържа довлѣченитѣ отъ пороищата материяли и стѣснява сѣчението на галерията, та едва можахме да минемъ, безъ да го съборимъ. При това положение нѣколко силни наводнения ще запушатъ напълно галерията. . .

Не много далечъ отъ яза навжтре, отгоре по тавана на галерията, се забелязва едно голѣмо кржгло петно съ диаметъръ 0.70 м. То е образувано отъ камъни, споени съ червена глина. Изпърво това петно прави впечатление, че е отъ камъни, довлѣчени въ време на поройни дъждове, обаче въ сжщность то е долната часть на запушена възходеща галерия. Запушалката на тая възходеща галерия е направена отъ хубаво измѣсени камъни и червена глина и придава видъ на червенъ циментовъ бетонъ. По-доле отъ тази запушена галерия срещнахме друга такава.

Тѣзи възходещи галерии излизатъ на повръхностьта презъ съответнитѣ имъ въртпини. Тѣзи последнитѣ сж съ по-малки хунии и стоятъ източно отъ голѣмата въртпина. Отъ тукъ презъ възходещитѣ галерии материялътъ е слѣзълъ до пода на главната галерия, безъ да запуши напълно сѣчението й. Следъ това тоя материялъ се е натрупалъ нагоре изъ възходещитѣ галерии, докато ги е запълвалъ до известна височина. Тукъ тѣ сж имали достатъчно време, за да се оцедятъ и да се сбиятъ отъ собствената си тежесть. Когато отъ поройни дъждове въ главната галерия е идвала много силна вода, тя е минавала отъ страни на натрупания тамъ материялъ и постепенно го е отнисала, докато е очистила тая галерия. По този начинъ е останало само едно петно на тавана, кждето водата не е могла да засегне. Тоя пълнежъ е могълъ да достигне до повръхностьта, ако на известна височина надъ главната галерия не се е образувала варианта на запушената часть. Тия варианти сж давали възможность на водитѣ, идещи отъ горнитѣ части на възходещитѣ галерии, да се изливатъ въ главната галерия по-доле отъ запушенитѣ части (вижъ плана). Още по-навжтре отъ тѣхъ намѣрихме съединението на трета възходеща галерия. Тази последната свръзва главната галерия съ петата въртпина, която се намира близко до току-що споменатитѣ.

При възходещитѣ галерии сѣчението на главната галерия става по-високо, отколкото широко, и човѣкъ може да се движи правъ, обаче постоянно е принуденъ да огъва тѣлото си съобразно съ издаденитѣ отъ двета страни хоризонтални ребра.

По такъвъ начинъ галерията, слизайки постоянно надолу и промѣняйки сѣчението си (вижъ плана), стига една дължина около 200 м. Тукъ до пода й се отваря една кржгла дупка съ диаметъръ 0.25 м. Тя поема всичката вода, която стигне до тамъ.

Току-що описанитѣ въртпини ни даватъ нагледно два начина на запълване понорнитѣ галерии, а именно: запушване на права галерия, чрезъ язъ отъ дървета или камъни и каль, и запушване на галериитѣ при съединението имъ съ други такива.

По единия, или по другия начинъ галерията може да се запуши така, че отчасти или напълно да не пропуща водата презъ запушалката.

При случая, на пълното запушване на галерията, водата, като нахлуе въ понора, не може да мине презъ запушалката и се навирва въ галерията, като я изпълва споредъ количеството на водата. Понѣкога водата се издига до толкова надъ запушалката, че освенъ цѣлата галерия, изпълва отчасти или изцѣло хунията на самата въртпина. Тогава получаваме по-голѣми или по-малки езера, споредъ това дали заетата отъ въртпината площь е по-голѣма или по-малка. Тѣзи езера биватъ дълбоки или плитки, съобразно съ дълбочината на хунията. Дълбочината имъ достига често пжти нѣколко десятки метра. Тя не е постоянна. Отъ пороищата, които се стичатъ по стенитѣ на хунията или по скатоветѣ на близкитѣ височинки, водитѣ донасятъ маса материяли и постепенно зариватъ дъното на това езеро, и дълбочинитѣ на тия езера постоянно намаляватъ, докато единъ день напълно бждатъ заринати. Явяватъ се случаи, когато запушалката на понора не може да удържи тежестьта на стоещата надъ нея вода и наносенъ материялъ и се проваля. Тогава водата на езерото изтича презъ понорната галерия, и последното се обръща на отворенъ поноръ. Този последниятъ може наново да се запуши, езерото се подновява и пр.

Когато галерията е запушена съ водопропускаема запушалка и напълно пропуща водата, тя действува по отношение на водата като отворена въртпина и задържа само едритѣ материяли, като по този начинъ постепенно намалява пропускаемостьта на запушалката, докато най-сетне се обърне въ последния случай, когато пропуска отчасти водата. Въ този случай излишната вода, която не може да мине презъ запушалката, се навирва, както въ първия случай, като образува сжщо такова езеро, каквото споменахме по-горе. Водата на това езеро не е постоянна. Следъ причинитѣ на наводнението тя постоянно намалява, докато най-сетне съвършено изсъхне. При това просмукване на водата последната отнася съ себе си размити материяли, които наслагва въ голѣма часть върху запушалката. Така тя прави запушалката все по-непропускаема, докато най-сетне напълно я запуши и мине въ първия случай, при който езерото става постоянно.

Тѣзи постоянни езера, наречени отъ мѣстното население „Бари", задържатъ презъ цѣлата година водата си. Тя се набавя отъ дъждоветѣ и отъ снѣговетѣ, които падатъ на това мѣсто. Последнитѣ отъ виелицитѣ се натрупватъ въ хунията или край стенитѣ му, гдето е запазено отъ вѣтроветѣ. Този снѣгъ презъ пролѣтьта постепенно се топи и подържа една низка температура на водата.

Презъ лѣтото водата на тѣзи езера намалява съобразно съ мѣстото, гдето се намиратъ, и сушата презъ това време. Когато нивòто на водата въ езерото е низко въ хуниообразната часть на върпината или пъкъ последната се намира между по-голѣми или по-малки височинки, тя се запазва отъ топлитѣ вѣтрове и оставя да се нагрѣва само отъ прямото действие на слънцето. Последното не може да проникне много на дълбоко, гдето водата и нанесената тиня оставатъ много студени, а нагрѣва само горния слой вода, която, охлаждана отъ низкостоещата студена вода, не може да повиши температурата си, за да ускори изпарението. Ето защо дълбокитѣ езера иматъ по-студена вода и по-малко понижаватъ водата си. По-плиткитѣ и по-разкрититѣ, напротивъ, значително понижаватъ нивòто си и иматъ по-малко студена вода.

Въ тия езера „Бари" сѫ се опитвали да развъждатъ риба, обаче направенитѣ опити сѫ излѣзли несполучливи. Споредъ г-нъ Грозю Грозевъ, н-къ на риболовното отдѣление, този неуспѣхъ се дължи на студената не текуща вода.

Отъ споменатитѣ по-горе 172 върпини (понори) 18 сѫ отворени, 93 затворени, 56 езера или бари и 5 сухи бари (езера, които не задържатъ водата си)

Водитѣ на тия понори и непостоянни езера се спускатъ въ недрата на Деветашкото плато, което като гѫба е пронизано отъ гѫста мрежа понорни канали и се изливатъ въ долината на рѣка Осъмъ въ видъ на извори и подземни рѣки, за които ще се повърнемъ другъ пѫть.

Инж. Пав. Петровъ

НАРОДНА МЕДИЦИНА ВЪ ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО.

Начало на медицината.[1]

Дълго време било разпространено мнението, че, докато човѣкъ билъ въ първобитно състояние и живѣелъ съгласно съ заобикалящата го природа и безгрижно се наслаждавалъ отъ нейнитѣ блага, той се радвалъ на цвѣтуще здраве и не познавалъ никакви болести. Последнитѣ се появили, само когато пробудилото се съзнание предизвикало несъгласие между човѣка и природата, която го накарала да излѣзе изъ първобитното естествено състояние. Това несъгласие причинило първитѣ разстройства на храненето и нарушаване пълнотата на увеличилитѣ се съ течение на времето изкуствени потрѣбности. Природата не познава тѣзи най-лоши врагове на човѣшкото щастие; всичкитѣ сѫ създадени отъ самитѣ насъ и сѫ печаленъ плодъ на противоестественитѣ отношения на нашата срѣда.

Най-честитѣ причинители на болестнитѣ бедствия отъ памтивѣка сѫ били естественитѣ явления, като земетресенията или наводненията, които оставятъ следъ себе си обширни блата, причини на болести. Ако къмъ това се прибави и борбата за сѫществуване, свързана съ трудъ и лишения, и борбата на човѣка съ дивитѣ звѣрове, става ясно, че разстройството на храненето и изтощението, което е нарушавало цѣлостьта на здравето му отъ вѣкове, сѫ първитѣ главни причини на боледуването му.

И тъй, болеститѣ както хирургическитѣ, така и вѫтрешнитѣ сѫ толкова стари, колкото старъ е и човѣшкиятъ родъ. Нѣма съмнение, че първото случайно страдание навѣрно е породило у човѣка инстинктъ за самозапазване, който и е потърсилъ срѣдства за възстановяване разстроения организъмъ. Възъ основа на това съ право можемъ да твърдимъ, че медицината е толкова стара, колкото е старъ и човѣшкиятъ родъ.

За медицината на първобитния човѣкъ не само отъ каменния периодъ, но и отъ неолитичния, па даже и отъ бронзовия периодъ, много малко знаемъ. Вѣроятно първобитниятъ човѣкъ не е познавалъ и изкуството за лѣкуване недѫзитѣ си — медицината. Срѣдствата противъ болеститѣ му сѫ били подсказвани отъ неговата вѫтрешна вродена сила на съпротивление. Може би на първо време само тая сила е била достатъчна, за да излѣзе победитель отъ борбата съ врѣднитѣ външни влияния. Малко по-малко, споредъ отслабването на тази сила, човѣкъ започналъ да се обръща за помощь къмъ заобикалящата го природа и, ржководенъ отъ инстинкта, който му подсказвалъ ползата отъ тия или ония срѣдства, въ сжщность много прости, е достигналъ до изкуството да лѣкува болеститѣ съ известни срѣдства. За вѣрване е, че отначало медицината е била достжпна за всѣкиго и не е била професия на малцина. Всѣки съобщавалъ на болнитѣ или на близкитѣ му събранитѣ поуки отъ опититѣ и наблюденията. По такъвъ начинъ първоначалната медицина е била чисто емпирична. Бащата предавалъ своитѣ знания на децата, и тия знания като предание сж минавали отъ родъ въ родъ. Въ нѣкои случаи хората започвали да подражаватъ на инстинкта на животнитѣ. Кръвопускането научили отъ хипопотама, който, като почувствува тежесть, напуска р. Нилъ, разтваря венитѣ, следъ това спира кръвьта съ лимонъ; очистителното (коткитѣ и кучетата, които сж запечени, ядатъ известни треви) египтянитѣ заели отъ ибиса; слабителното свойство на кукуряка е заето отъ козитѣ, които сж го яли. Вавилонянитѣ не сж имали лѣкари, болнитѣ се изнасяли по площадитѣ, и всѣки отивалъ при болния и му давалъ съветь за болестьта, отъ която той самъ страдалъ. Не било позволено да се мине покрай болния, безъ минувачътъ да се заинтересува за страданията му. Сжщиятъ обичай е билъ у египтянитѣ да изнасятъ болнитѣ по улицитѣ. Такъвъ е произходътъ на емпиричната медицина. Грубиятъ опитъ, грубата аналогия, редъ прости срѣдства и такива, които не сж искали сложни приготовления — ето първитѣ зародиши, първиятъ материалъ за лѣкарското изкуство. Това е периодътъ на най-грубия емпиризъмъ, който се състои въ лѣкуване болеститѣ, безъ да се давало смѣтка нито за причинитѣ, нито за тѣхната сжщина, нито за свойствата на измѣненията, произведени отъ лѣкарствата.

---

[1] Тия кратки извадки за началото на медицината сѫ заимствувани отъ следнитѣ съчинения: Geschichte der Medizin, von H. Hausser, 1845, Jena. Исторія медицины С. Ковнеръ. 1878. Киевъ. Медицина и шарлатанство, Ж. Бѣлозерский, 1907, Москва.

Наредъ съ емпиричната медицина отъ незапомнени времена започнала да се поражда друга, основана на присжщата на човѣчеството отъ всички времена и народи вѣра въ чудесата. Тази медицина има сжщо своето начало въ първобитното състояние на човѣка. Наистина, у всички древни народи, стигнали даже висока степень на развитие, болеститѣ, както и между дивацитѣ, сж се приписвали на злитѣ духове или на гнѣва на боговетѣ, а като срѣдство срещу тѣхъ сж служили жертвоприношението, заклинанието и молитвитѣ, следъ което умилостивеното божество, като се явява на страждущия на сънъ, откривало му срѣдствата за излѣкуването отъ болестьта. Заедно съ боговетѣ се явили и жрецитѣ, които се срѣщатъ и при пораждането на цивилизацията, Тѣ сж живѣели отъ подаръцитѣ, давани имъ отъ населението за храмоветѣ, и по такъвъ начинъ сж създали медицината на храмоветѣ — теургическата медицина. Тая медицина, основана на суевѣрията, за дълго време забавяла развитието на другата — свѣтската емпирична медицина. Първобитнитѣ емпирици сж се задоволявали съ наблюдаване природнитѣ явления, като се стараели да имъ подражаватъ, безъ да си даватъ трудъ да разбератъ смисъла на тия явления. За да остане тая медицина хиляди години въ такова първобитно състояние, това се дължи на влиянието на теургическата медицина, която не допускала свободно изследване. Поради изкуството да се лѣкуватъ болнитѣ по известни правила сж се появили първитѣ зачатъци на рационалната медицина. Първитѣ научни опити медицината дължи на Хипократа, които тъй блѣскаво извършвалъ. Въпрѣки това не трѣбва да се забравя, че работитѣ, които подготвиха пжтя на Хипократа и му послужиха за основа на съгражданото отъ него здание, излѣзоха отъ школата на натуралнитѣ философи и наблюдатели, негови предшественици.

Първобитниятъ човѣкъ вѣрвалъ, че болеститѣ и смъртьта сж отъ Бога за сторени прегрѣшения и му принасялъ жертви. По после сж въздигали храмове, и тогава се явили жрецитѣ, които сж се смѣтали за първитѣ лѣкари. Въ храмоветѣ лѣкуването на болнитѣ ставало въ таинственъ полумракъ, подъ звуковетѣ на пѣене, громки хвалебни химни, принасяне въ жертва разни животни, топлата кръвь отъ които е давана на болнитѣ да пиятъ като първо цѣлително лѣкарство, а болнитѣ сж оставяни да спятъ върху прѣсно одранитѣ кожи. Не ще съмнение, че мнозина сж оздравѣли, благодарение на вѣрата въ силата на внушението на жрецитѣ, въздържането отъ храна, налагане, разтривки и др. Много отъ силнитѣ болести жрецитѣ ги провъзгласявали за божества, като напр. Цибела, покровителка на децата, Аполонъ, богъ на слънцето и живота, Палада, богиня на здравето и др. Жрецитѣ сж наблюдавали хода на living разнитѣ болести, събирали ги и ги записвали най-първо по колонитѣ на храмоветѣ, а после на пергаментъ и на папируси. Следъ жрецитѣ пръвъ Хипократъ изнесълъ медицината отъ полумрака на храмоветѣ и я очистилъ отъ всѣкакви суевѣрия. Хипократъ, освенъ съ билки, си е служилъ и съ животни за лѣкуване, като съ катерици, жаби, скорпиони, отровни паяци, магарешко млѣко, кехлибаръ, мошусъ (мюскъ), испански мухи и др. Съ появяването на християнството вѣрата въ духоветѣ, баянето, вещицитѣ, магиитѣ не изчезнала, а още повече се засилила. Започнали да лѣкуватъ не съ лѣкарства, а съ молитви, светена вода, миро и др. Лѣкуването преминало у светиитѣ, всѣки светецъ билъ специалистъ по известни болести; тъй напр. св. Христофоръ лѣкувалъ само очни болести, св. Алдегонъ лѣкувалъ ракъ, св. Гелдеворъ — ревматизъмъ.

Въ срѣднитѣ вѣкове сж си служили съ отвратителни срѣдства: съ пикочъ, кучешки изпражнения, мишници, човѣшки изпражнения, повръщания и половъ органъ на еленъ, черъ дробъ на вълкъ, бѣлъ дробъ отъ лисица, челюсти отъ щука, жлъченъ камъкъ отъ бикъ, отварка отъ скопенъ пѣтелъ, човѣшка мась, ушна каль, менструална кръвь, сополъ отъ коне и др. Всички тия нѣща сж се считали за крайно ефикасни лѣкарства.

Следъ краткото изложение за развитието и произхода на медицината у най-старитѣ източни народи нека видимъ, какво е било нейното състояние у насъ. Макаръ и да нѣмаме запазени никакви писмени документи, ние ще използуваме материалитѣ, които народътъ е запазилъ и предавалъ отъ поколѣние на поколѣние въ видъ на правила, пословици и съвети. Разбира се, че и нашиятъ народъ е боледувалъ, че и той е билъ нападанъ отъ епидемии, предизвикани отъ суровия животъ или последнитѣ сж били пренесени отъ другаде. Инстинктътъ за самозапазване го и заставялъ да търси лѣкъ, и той го е намиралъ около себе си. Той е наблюдавалъ действието на топлината или студа върху известно болестно състояние и е практикувалъ единия или другия фактори за лѣкуване. При простуда и трескаво състояние топла отвара, при главоболие, повръщане — студени предмети, снѣгъ, кърпи, натопени въ студена вода и др. Той е използувалъ билкитѣ, цвѣтоветѣ, коренитѣ, които природата е дала около него, и е усвоявалъ ония, които сѫ действували найефикасно. Не напраздно народътъ у насъ почита тъй много копривата, лайкучката, бъзовия цвѣтъ и др. билки и си служи съ тѣхъ при случаитѣ на нужда; не напраздно сѫ се пренасяли отъ други страни билки и сѫ се посѣвали у насъ растенията, които иматъ известно лѣчебно свойство (градинскиятъ чай). Тѣхното действие, изпитвано другаде, е било провѣрявано тука и усвоявано у насъ отъ нашитѣ стари прадѣди. По аналогия съ развитието на медицината у старитѣ народи, може да се допусне, че и у насъ тя е вървѣла както и другаде. Всичко е било опитано, чрезъ изпитване отъ боленъ и здравъ презъ течение на дълги поколѣния. Употрѣбата на маса животински и други материали като лѣчебни срѣдства показва самостойното развитие на медицината у насъ. И до сега още стари баби препорѫчватъ за лѣкуване нѣкои болести урина (пикочь), (противъ жълтеница), коришки отъ щъркелъ, змийска кожа, мишници, малки мишчета, меча мась, язовецъ, видра и др. Не може да се допусне, че всички тия срѣдства сѫ били препорѫчвани отъ външни хора, че сѫ пренесени отъ чужди народни лѣчители за лѣкуване известни болести. Тукъ проличава до известна степень самостойното действие на българската самобитна практика, стремежътъ на мѣстнитѣ жители да се справятъ съ разнитѣ болести, връхлетѣли тѣхъ или близкитѣ имъ, разбира се, имало е и влияние на съседи, заобикалящи ги срѣди, особено като сѫ имали предъ видъ постоянното сблъскване на разнитѣ народи, които сѫ нападали, воювали или преминавали границитѣ на българската държава, сѫ предавали часть отъ своитѣ медицински познания и срѣдства за лѣкуване на нашия. Съ това може да се обясни донѣкѫде идентичностьта на срѣдствата за лѣкуване у другитѣ и у нашия народъ. За у насъ е установено, че до втората половина на 19 столѣтие гръцки лѣчители — билери — сѫ кръстосвали българскитѣ земи и сѫ практикували вече знанията на малко-много научната медицина. Това сѫ били по-приготвени хора въ своята страна и сѫ тръгнали да лѣкуватъ по други страни и така да се препитаватъ. Това сѫ били предтечитѣ на лѣкаритѣ и донѣкѫде на аптекитѣ. Тия билери носѣли съ себе си разни билки, мехлеми, екстракти, като съ високъ гласъ викали изъ улицитѣ на градоветѣ и селата: „билеринъ, билеринъ, билки продавамъ“. И тѣ сѫ продавали билки или донесени отъ Гърция, или събирани тука, дето лѣчебното свойство на нѣкои не е било известно. Съ това може-би се обяснява, че много отъ билкитѣ, употрѣбявани въ Гърция, се употрѣбяватъ и у насъ и дори нѣкои билки и до сега носятъ гръцко име. Малко по-късно вече засѣдатъ като дюкянджии, продавачи на иностранни лѣчебни срѣдства, тъй нареченитѣ ахтари, обикновено аджеми (персийци), или турци и евреи, които съ своитѣ малки дюкянчета сѫ продавали и сѫщевременно сѫ и лѣкували съ разни билки и харчове, донесени главно отъ Цариградъ. Тѣзи ахтари утраяха и до наше време, за да свидетелствуватъ, какви сѫ били първобитнитѣ аптеки и дрогерии. които играятъ такава огромна роля за здравеопазването днесъ.

За еднаквия произходъ на нашата медицина и тази на старитѣ народи свидетелствуватъ още и разнитѣ суевѣрни предразсѫдъци за лѣкуване разнитѣ болести и недѫзи. Въ тази область спадатъ разнитѣ баяния, магиитѣ, четене молитви, светяване вода, обричането болния на нѣкой светия, клането на курбани и др.; сѫщитѣ суевѣрия се срѣщатъ у много стари народи, които явно говорятъ за самостойния произходъ на нашата медицина. Разбира се, че тази медицина не е имала никакво подобие на съвременната съ нейнитѣ изпитани и богати срѣдства за лѣкуване. Първобитната медицина, отъ която се е ползувалъ нашиятъ народъ, е била извънредно много ограничена. Тя се представлявала отъ невежи баби и лѣчители, които сѫ оперирали съ крайно осѫдни срѣдства за лѣкуване. И до день днешенъ голѣма часть отъ нашето население прибѣгва до разнитѣ народни лѣчители, и то не само простото население, но и мнозина изъ интелигентнитѣ. Освенъ ония, които сѫ лѣкували съ билки, имало е и такива, които сѫ оперирали съ ножъ, игла, огънь — първобитнитѣ хирурзи. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ разбирали отъ занаята си кое-що, но мнозина сѫ причинявали голѣми пакости, благодарение на своето невежество, непознаване устройството на човѣшкото тѣло, голѣмата си нечистоплътность и пренебрежение къмъ човѣшкия животъ. Такъвъ хирургъ бѣше прочутиятъ простъ селянинъ дѣдо Фитю отъ с. Учинъ-долъ, Плѣвенско, който съ една костура рѣже по десеть-двадесеть души на день, страдащи отъ различни болести. Този свой занаятъ дѣдо Фитю предалъ на синоветѣ си, които продължаватъ занаята на баща си.

„Вържи пръстъ и тръгни да търсишъ лѣкъ“, казва народътъ. Ето какъ дори въ пословицитѣ народътъ е изразилъ своя начинъ на лѣкуване, много сходенъ съ оня, употрѣбяванъ у старитѣ народи, гърцитѣ. И днесъ още, като по навикъ, щомъ видимъ нѣкого съ превързана рѫка, кракъ или друга часть на тѣлото, започваме да го разпитваме за болестьта му и да му препорѫчваме разни срѣдства за лѣкуване. Това сѫщо показва еднаквия пѫть, по който е минавало развитието на медицината у разнитѣ народи. Ако се спремъ сега специално за градъ Ловечъ, ще видимъ, че дори и до днесъ и тукъ се срѣщатъ народни лѣчители отъ мѫжки или женсии полъ, които, обаче, лѣкуватъ вече съ пари, за прехрана. По-горе споменахъ, че първитѣ цѣрители въ Ловечъ сѫ били гръцки билери, които сѫ търгували отъ градъ на градъ и сѫ разнасяли своето лѣкарско изкуство. Следъ тѣхъ вече виждаме такива, които сѫ се установили като постоянни лѣчители въ града, тъй нареченитѣ хекими — лѣкари. Единъ отъ известнитѣ такива хекими е билъ нѣкой си Павле, който се подвизавалъ въ градъ Ловечъ презъ първитѣ десетилѣтия на миналия вѣкъ. Този хекиминъ, обаче, билъ позорно изгоненъ отъ града за неговата безнравственость. Следъ него дошли двамата братя Димитъръ и Матея, родомъ отъ Янина, останали въ Ловечъ дори до освободителната война. Къмъ 1860 г. се пресели въ града ни хекиминътъ Стефанъ, българинъ, родомъ отъ Севлиево. Сѐ по това време въ Ловечъ се прочулъ съ своето лѣчебно изкуство мѣстниятъ турчинъ Имироулу, като най-добъръ джирафинъ (хирургъ). Следъ него изпъкна като лѣчитель ловчанскиятъ гражданинъ — хекиминъ Алекси, комуто даваха и името докторъ, макаръ че нѣмаше академическо медицинско образование. Въ навечерието на освободителната война въ Ловечъ се установилъ и гъркътъ Троносъ. Изъ селата на Ловчанско изобилваха самоуци хирурзи, костоправи, лѣчители на душевно-болни, каквито бѣха ходжитѣ въ селата Тепава, Добревци, които лѣкуваха съ четене и муски. По сѫщия начинъ мнозина селяни лѣкуватъ и до днесъ. Съ това се обяснява и фактътъ, дето душевно-болни се изпращаха за лѣкуване въ монастиритѣ, което се практикуваше до освобождението на България.

Едва малко преди освобождението на България започнаха да се явяватъ сѫщински специалисти лѣкари съ академическо образование. Единъ отъ тия лѣкари бѣше военниятъ лѣкарь въ Плѣвенъ, германецътъ д-ръ Робертъ. Този лѣкарь съ голѣма готовность се отзоваваше въ Ловечъ при повикване за даване лѣкарска помощь на нуждаещитѣ се граждани. Но щомъ се явиха лѣкаритѣ, почувствува се и нужда отъ спицери (аптекари). По инициативата на д-ръ Робертъ избранъ билъ интелигентниятъ момъкъ Митко Стоенчевъ Паракуцовъ за спицеринъ, когото и приготвилъ за такъвъ. За жалость, той се поминалъ наскоро. На негово мѣсто се явява подготвениятъ отъ д-ръ Робертъ Ламби Петровъ отъ Плѣвенъ. Считамъ за нуждно да спомена, че въ ония далечни времена не само чужденци сѫ представлявали медицинската наука въ самия градъ. Ловечъ, независимо отъ многото учени съграждани по разнитѣ отрасли на науката, е далъ и специалисти лѣкари преди освобождението. Такъвъ бѣше д-ръ Павловъ, свършилъ медицината въ Виена и се установилъ въ Свищовъ на практика; следъ него Василъ Каракановски, лѣкарь на руското посолство въ Цариградъ въ времето на графъ Игнатиевъ.

Както виждаме, нашиятъ народъ отъ вѣкове си е служилъ за лѣкуване съ билки. Неговата вѣра въ лѣчебното свойство на билкитѣ е толкова голѣма, че дори и до днесъ той не я е напусналъ; но масата сѐ още прибѣгва повече къмъ билкитѣ, отколкото къмъ лѣкаритѣ. Обяснянията на това за днешно време може да се търсятъ и въ туй, че народната медицина е по-евтина. Такава е силата на традицията, съ която нашиятъ народъ е живѣлъ и живѣе дори до день днешенъ.

Ето защо трѣбва да се знае, кои сѫ по-важнитѣ болести и билкитѣ, които населението въ Ловчанско употрѣбява. Такова е значението на следващитѣ редове, безъ да описвамъ подробно, какъ се приготовляватъ лѣкарствата.[1]

Охтика.

1. *Делянка, кочa билка* (Valeriana officinalis), подбѣлъ (Tussilago farfara), орѣхъ (Juglans regia).
2. *Слѣзъ, камбулекъ* (Malva silvestris), коприва (Urtica dioica), троскотъ (Triticum repens), свирчовина (Sambacus nigra), и бъзакъ (Sambucus ebulus).
3. *Бѣла топола* (Populus alba).
4. *Рѣпеи* (Lappa major).

---

[1] Който се интересува, какъ се приготовляватъ известни лѣкарства отъ билкитѣ, нека се справи съ моя трудъ: Ив. К. Урумовъ. Материали по народната медицина въ Сборникъ на Б. А. Н., кн. XXII, 1926.

5. *Синя метлянка* (Centaurea cyanus).
6. *Горчивка, кантарионъ* (Erythraea centaureum), *бѣлъ равнецъ* (Achillea millefolium), *синя тинтява* (Gentiana cruciata), *звѣника, посѣчено биле* (Hypericum perforatum), *пелинъ* (Artemisia absintum), *живениче, орѣхче* (Spiraea Filipendula), *маясъливче, чичакъ* (Agrimonia eupatnria).

Маясълъ.

1. *Мъртва коприва* (Lamium maculatum).
2. *Маясълче, маясъливъ буренъ* (Teucrium pollium).
3. *Прасковче, лютиче* (Polygonum persicaria).
4. *Жиловрътъ, жиловлекъ* (Plantago media).
5. *Безсмъртниче* (Xeranthemum annuum), *змийска хурка* (Arum italicum).
6. *Синь патладжанъ* (Solanum melangenum).
7. *Желтъ равнецъ* (Achillea clypeolata), *лай-кучка* (Matricaria chamomilla), *пиперче* (Polygonum persicaria).
8. *Дивъ кестенъ* (Aesculus hypocastanum).
9. *Сладка папрать* (Polypodium vulgare).

Ревматизъмъ.

1. *Подѫбиче* (Teucrium chamaedrys).
2. *Салкъмъ* (Robinia pseudoacacia), *риганъ* (Origanum vulgare), *желтъ равнецъ* (Achillea clypeolata), *бѣлъ равнецъ* (Achillea millefolium), *мащерка* (Thymus montanus), *дива чубрица* (Satureja kitaibeli) и *желтъ кантарионъ* (Hypericum perforatum).
3. *Чесновъ лукъ* (Allium sativam), *червенъ пиперъ, карамфилъ, дървено масло, виненъ оцетъ, камфоръ* и *кремтартъръ*.
4. Соль, пепелъ, камфоръ и дървено масло.
5. *Пиперки* (Capsicum annuum) и *спиртъ*.
6. *Орѣхъ* (Juglans regia), *морска соль, брашно* и *трина*.
7. *Дивъ морковъ* (Daucus carota), *джоджень* (Mentha viridis) и *маясъливото* (Lycopus europaeus).

8 *Бѣлъ равнецъ* (Achillea millefolium), охтичевото (Agrimonia eupatoria), *хвойна* (Iuniperus communus), *рѣпеи* (Lappa major), *лай-кучка* (Matricaria chamomilla), *радика* (Taraxacum officinalis) и *иглика* (Primula officinalis).

Лишей.

1. *Бѣлъ дървенъ пепелъ.*
2. *Млѣчокъ* (Euphorbia cyparissia).

Рани отъ изгорено и порѣзано.

1. *Смрадлика* (Rhus cotinus), стипца, таханъ, бѣла дъвка, чамъ сакъсъ, бѣлъ тамянъ, асълбентъ, аважива, небетъ шекеръ, чистъ восъкъ и краве масло.
2. *Смрадлика* (Rhus cotinus), *орѣхъ* (Juglans regia) и *стипца*.
3. *Градинска ружа* (Althaea rosea), *орѣхъ* (Iuglans regia), *мъртва коприва*

(Lamium purpureum), *слѣзъ* (Malva silvestris), *черница* (Morus alba), *дюля* (Cydonia vulgaris) и *прасква* (Persica vulgaris).

4. *Жиловлекъ* (Plantago major).

5. *Старчецъ* (Thlaspi arvensis).

6. *Кучешко грозде* (Solanum nigrum).

Сърдечни болести.

1. *Ливанче, бабинъ косъмъ* (Rosmarinus officinalis), *делянка* (Valeriana officinalis), *лопянъ* (Verbascum thpsiforme), безсмъртниче (Xeranthemum annuun), *смилъ* (Gnaphalium dioicum), *матичина* (Melisa officinalis).

4. *Бѣлъ дървенъ пепелъ.*

5. *Ливанче* (Mentha pulegium).

6. *Пѫпниче* (Polygonum viviparum).

7. *Боровинки* (Vaccinum myrtilus).

8. *Маремиче* (Adonis vernalis).

9. *Звъниче, сѣчено биле* (Hypericum perforatum) и *кантарионъ, злъчка* (Erythraea centaureum).

Треска и малария.

1. *Желтениче* (Chelidonium majus), *огничевъ буренъ* (Chenopodium botrys) и *захарь.*

2. *Лютиче* (Ranunculus renens).

3. *Люляка* (Syringa vulgaris).

4. *Трескавче, червенъ кантарионъ* (Erythraea centaureum).

5. *Трескавче, сиротица* (Gratiola officinalis).

6. *Пелинъ* (Artemisin absintum).

Бѫбречни болести.

1. *Миродия* (Petroselum sativum), *бѣлъ трънъ* (Eryngim campestre), иглика (Primula officinalis), *желта лай-кучка* (Anthemis tinctoria) и *пѫпешъ* (Cucumis).

2. *Царевична коса* (Zea majs).

3. *Трепетлика* (Populus tremula).

4. *Слѣзъ, молофа* (Malva silvestris), *пелинъ* (Artemisia absinthum), *коча билка* (Valeriana officinalis).

За изпотяване.

1. *Бъзакъ* (Sambucus Ebulus) и *орѣхче* (Spiraea filipendula).

Дрисъкъ.

1. *Жълта лайка* (Anthemis tinctoria), *звъника* (Hypericum perforatum), *бѣлъ равнецъ* (Achilea millefolium), *дюля* (Cydonia vulgaris) и *наръ* (Punica granatum).

2. *Драка* (Paliurus aculeatus) и *тинтява* (Gentiana cruciata).

3. *Огниче* (Chenopodium botrys).

Стомашни болести.

1. *Звъниче, посѣчено биле* (Hypericum perforatum), *бѣлъ равнецъ* (Achillea millefolium), *пелинъ* (Artemisia absinthum), *слѣзъ* (Malva silvestris), *бѣлъ трънъ* (Xanthium spinosum), *коприва* (Urtica dioica), *синя тинтява* (Gentiana cruciata), *салепъ* (Orchis morio) и *подбѣлъ* (Tussilago farfara).

2. *Подѫбиче* (Teucrium chamaedrys).

3. *Калоферче* (Tanacetum balsamine).

4. *Бѣлъ кремъ* (Lilium candidum).

5. *Койло* (Stipa pennata).

6. *Смрика* (Juniperus communis).

7. *Зайча сѣнка* (Asparagus officinalis).

Далакъ, синя пѫпка.

1. *Мѣхунка, добриче* (Physalis alkekengi).

Мозъчно възпаление — менингитъ.

1. *Бабинъ косъмъ* (Rosmarinus officinalis).

Живеница, скрофули.

1. *Орѣхъ* (Juglans regia).

2. *Слѣзъ* (Malva silvestris).

Бѣли петна по лицето — абрашъ.

1. *Дивъ джодженъ* (Mentha pulegium).

Настинка.

1. *Синапъ, хардалъ* (Sinapis arvensis).

2. *Свирчовина* (Sambucus nigra) и малина (Rubus idaeus).

3. *Сѣрява вълна и черъ пиперъ.*

Очиболъ.

1. *Очанка* (Euphrasia officinalis).

2. *Прѣсно сирене.*

3. *Слѣзъ* (Malva silvestris).

4. *Женско млѣко.*

Бронхитъ.

1. *Рѣпей* (Lappa major), *слѣзъ* (Malva silvestris), *бъзакъ* (Sambucus ebulus) *коприва* (Urtica dioica), *подбѣлъ* (Tussilago farfara), *ливанче* (Salvia officinalis). *топола* (Populus alba), *миризлива върба* (Elaeagnus angustifolia), *орѣхъ* (Juglans regia) и *дивъ макъ* (Papaver rhojas).

Пневмония.

1. *Троскотъ* (Triticum repens), *слѣзъ* (Malva silvestris), *коприва* (Urtica dioica), *бъзъ* (Sambucus nigra), *подбѣлъ* (Tussilago farfara), *делянка* (Valeriana officinalis), *пелинъ* (Artemisia absintum), *теменуга* (Viola odorata), *дивъ макъ* (Papaver rhojas), *люляка* (Syringa vulgaris) *и градински трендафилъ* (Rosa centifolia).

Вѣнцоболъ, нежитъ.

1. *Дрѣнъ* (Cornus mas), *дюля* (Cydonia vulgaris), *джбъ* (Quercus conferta), *оцетъ* и *лимонтузу*.
2. *Урбаличе* (Glechoma hirsuta), *разводникъ* (Solanum dulcamara), *бѣла градинска ружа* (Alhaea rosea), *теменуга* (Viola odorata), *слѣзъ* (Malva silvestris), *минзухаръ* (Crocus moesiacus) и *трина*.

Струпеи — пжпки у децата.

1. *Струпейче* (Clinopodium vulgare).

Менструация.

1. *Анасонъ* (Pimpinela anisum), *лай-кучka* (Matricaria chamomilla), *брошъ* (Rubia tinctoria), *авлиджанъ, дарчинъ, каранфилъ* и *черъ пиперъ*.
2. *Червенъ лукъ* (Allium cepa), вишна (Prunus cerasus), *хининови кори* и *нишадъръ*.
3. *Кучешки бѣлъ смрадъ и прѣсно млѣко*.
4. *Кжпина* (Rubus thyrsoides), *дивъ макъ* (Papaver dubium), матичина (Melissa officinalis) и *вино*.

Пречистване на матката.

1. *Лай кучка* (Matricaria chamomilla).
2. *Миродия* (Petroselium sativum),
3. *Пелинъ* (Artemisia absintum) и *смрадлика* (Rhus cotinus).

Помѣтане.

1. *Страторъ* (Celosia crista nana).
2. *Кадифе, турта, желта ружа* (Tagetes), *босилекъ* (Ocimum basilicum), *червенъ лукъ* (Allium cepa).

Задържане плода въ време на бременость.

1. *Крокусъ, невѣнъ* (Calendula officinalis).
2. *Сребъренъ прахъ*.

За лехуси и изтравяне.

1. *Лехусинъ буренъ* (Orobanche coerolea).
2. *Изтравниче* (Ajuaga laxmanni).

Застанала кръвь у родилки и други.

1. *Анасонъ* (Pimpinella anisum), *алтънъ дамла, локмаруху, биберя*, животно балсамо.

За забременяване.

1. *Орлови нокти, клиновъ буренъ* (Astragalus glycyphyllus).
2. *Женско прозориче* (Potentilla argentea), *мжжко клинавиче* (Geranium pyrenaicum) и *сахатче, щъркова човка, клинавиче* (Erodium cicutarium)

Съгване кърмата у женитѣ.

1. *Млѣченъ буренъ* (Ranunculus ficaria) и *гръцка коприва* (Urtica urens).
2. *Анасонъ* (Pimpinela anisum), *копаръ* и *медъ*.
3. *Гергевденче* (Glechoma hederefolia).

Предпазване отъ забременяване.

1. *Седефче* (Ruta graviolens), *саржсаборъ* (Aloe) и *чиришъ*.

Меракъ — мисъль.

1. *Бѣла метла* (Cytisus albus), *тинтява* (Gentiana cruciata) и *желта кумунига* (Melilotus officinalis).

Туптене подъ лъжичката.

1. *Делянка* (Valeriana officinalis), *демиръ бузанъ* и докусканкардашъ.

Болести на черния дробъ.

1. *Синя злъчка* (Cychorium intybus) и *каменоломка* (Pimpinella saxifraga).
2. *Столѣтникъ* (Agaba americana) и *желтъ кантарионъ* (Hypericum perforatum).

Кашлица.

1. *Джодженъ* (Mentha viridis), *бѣлъ бодилъ* (Xanthium Spinosum), *лопошъ* (Lappa major), *бѣлъ салкъмъ* (Robinia pseudoacaccia), *бъзакъ* (Sambucus ebulus) и *коприва* (Urtica dioica).
2. *Подбѣлъ* (Tussilago farfara) и *дюля* (Cydonia vulgaris).
3. *Исландски лишеи* (Cetraria islandica), *черни рошкови* (Cercis siliqua), *бѣла топола* (Populu alba), *метла* (Shorghum vulgare) и *небетъ шекеръ*,
4. *Мезлеке, градински чай* (Salvia officinalis), *бѣла градинска ружа* (Althaea rosea), *свирчовина* (Sambucus nigra), *драка* (Paliurus aculeatus), *желтъ минзухаръ* (Crocus moesiacus), *шипка* (Rosa canina) и *липа* (Tilia parvifolia).

1. *Волски езикъ* (Solopendrium vulgare).
2. *Градинска ружа* (Althaea rosea) и *небетъ шекеръ*.
3. *Свирчовина* (Sambucus nigra) и *желта иглика* (Primula officinalis).
4. *Хвойна* (Juniperus communis, и *силна ракия*.

Магарешка кашлица.

1. *Драка, черъ трънъ* (Paliurus aculeatus).
2. *Мащерка* (Thymus callieri) и *конски кестенъ* (Aesculus hypocastanum).

Глисти.

1. *Тиква* (Cucurbita pepo).
2. *Зелева чорба* (*сокъ*) и *солена риба.*

Гърлоболъ — сливици.

1. *Смокиня* (Ficus carica), *бѣла ружа* (Althaea rosea) и *прѣсни говежди лайна.*
2. *Слѣзъ* (Malva silvestris).
3. *Охтичевото* (Agrimonia eupatoria).

Неволно попикаване.

1. *Птиче просо, врабено семе* (Lithospermum officinalis).
2. *Прахъ отъ дървени вжглища и тамянъ.*

Затруднително — мжчно пикане.

1. *Миродия* (Petréselium sativum).

Кръвопикане у деца и възрастни хора.

1. *Свирчовина, бъзе* (Sambucus nigra).
2. *Слѣзъ* (Malva silvestris), *лай-кучка* (Matricaria chamomilla) и *свирчовина, бъзе* (Sambucus nigra).

Отичане на пжпа у децата.

1. *Стипца и дървено масло.*

Гущеръ — ангина.

1. *Гущериче* (Thalictrum aquilegifolium).
2. *Бутурче* (Cyclamen neapolitanum).

Сърбежъ по кожата (обривъ).

1. *Дива ружа* (Althaea pallida).
2. *Сода* (Natrium bicarbonat), *хума и дървено масло.*

Желтеница.

1. *Желтениче, змийско млѣко* (Cheledonium majus).
2. *Собствена пикочь* (урина).

Злъчка.

1. *Овчарска торбица* (Capsella bursa pastoris), *черна боровинка* (Vaccinum myrtillus).

Нервозность.

1. *Делянка* (Valeriana officinalis), *коприва* (Urtica dioica), *слѣзъ* (Malva silvestris), *кумунига* (Melilotus officinalis) и *синя тинтява* (Gentiana cruciata).
2. *Слѣзъ* (Malva silvestris), *коприва* (Urtica dioica), *орѣхъ* (Juglans regia) и *говежди лайна.*

Слаботѣлесни хора,

1. *Царевица* (Zea majs) и *ечемикъ* (Hordeum vulgare).
2. *Женско млѣко,*
3. *Замбакъ* (Iris florentina), *трескавче* (Erytraea centaureum) и *звъника* (Hypericum perforatum).

Очистително, слабително.

1. *Горчивче* (Gratiola officinalis).
2. *Ленъ* (Linum usitatissimum).
3: *Кърлежъ* (Ricinus communis).

Запекъ.

1. *Сладъкъ коренъ* (Glycerrhiza glabra) и *овчарска торбица* (Capsella bursa pastoris).

Мозъчно възпаление — менингитъ.

1. *Бабинъ косъмъ* (Rosmarinus officinalis), *камфоръ и спиртъ.*

Бѣли петна по лицето — абрашъ.

1. *Дивъ джоджень* (Mentha polegium), *гюлова вода* и *нефтъ.*

Подсичане у децата — изпръхване.

1. *Хума и вода.*

Пжпки и циреи.

1. *Червенъ лукъ* (Allium cepa), *домашенъ сапунъ* и *заешка мась.*
2. *Тиква* (Cucurbita pepo), *черъ домашенъ сапунъ* и *дървено масло.*
3. *Подбѣлъ* (Tussilago farfara).

Задуха — астма.

1. *Мезлеке* (Salvia officinalis), *саборъ* (Aloe) и *вино.*
2. *Татулъ* (Datura stramonium).
3. *Божо дърво* (Rosmarinus officinalis), *мезлеке* (Salvia officinalis) и *подбѣлъ* (Tussilago farfara).

Буци.

1. *Бѣло брашно, царевично брашно* и *дървено масло.*

Страхъ — уплаха.

1. *Страшникъ* (Acanthus longifolius).

Мламуси.

1. *Вѫсеници* (ларви) *отъ хлѣбарки и дървено масло.*

Уроки.

1. *Диво хаджийче* (Linaria vulgaris).

Зѫбоболъ.

1. *Плюскавиче* (Physalis alkekengi).
2. *Спиртъ и ракия.*

Пѫпка на вѣнцитѣ — нузла.

1. *Попадийка* (Hyosciamus niger).

Болесть на ушитѣ.

1. *Дебела мара, кулакоту* (Sempervivum montanum).
2. *Чистъ восъкъ и говеждо лайно.*
3. *Малки мишчета и зехтинъ.*
4. *Прасъ лукъ* (Allium porrum).

Настинка въ гърдитѣ.

1. *Лоена свѣщь и хаважива.*

Бѣсъ.

1. *Овча опашка* (Digitalis lanata).

Дамла, парализия.

1. *Мравунякъ, дървено масло и оцетъ.*

Брадавици.

1. *Морска соль и тютюнъ.*

Кокоши трънъ.

1. *Готварска соль.*

Мазоли.

1. *Червени домати* (Solanum persicum).

Безсъница.

1. *Хмелъ* (Humulus lupulus).

Червенъ вѣтъръ.

1. *Хума и трендафилова вода.*

Клини.

1. *Богородиче* (Calamintha acinos).

Келъ.

1. *Червенъ лукъ* (Allium cepa), *симпуръ, боровъ катранъ* и *свинска мась.*

За кърма у женитѣ.

1. *Памукъ* (Gosypium herbaceum).

Плевритъ.

1. *Волски езикъ* (Scolopendrium vulgare) и *пашкули отъ буби*

Водянка.

1. *Горчивка, трескавче* (Gratiola officinalis).

Жаба — подуване подъ езика у децата.

1. *Кафе* (Cofea arabica).

София, 10. XII. 1930.

Ив. К. Урумовъ

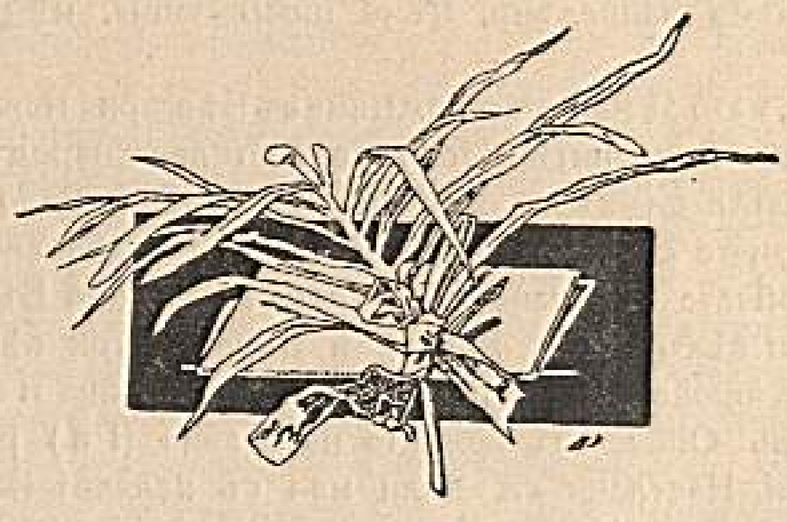

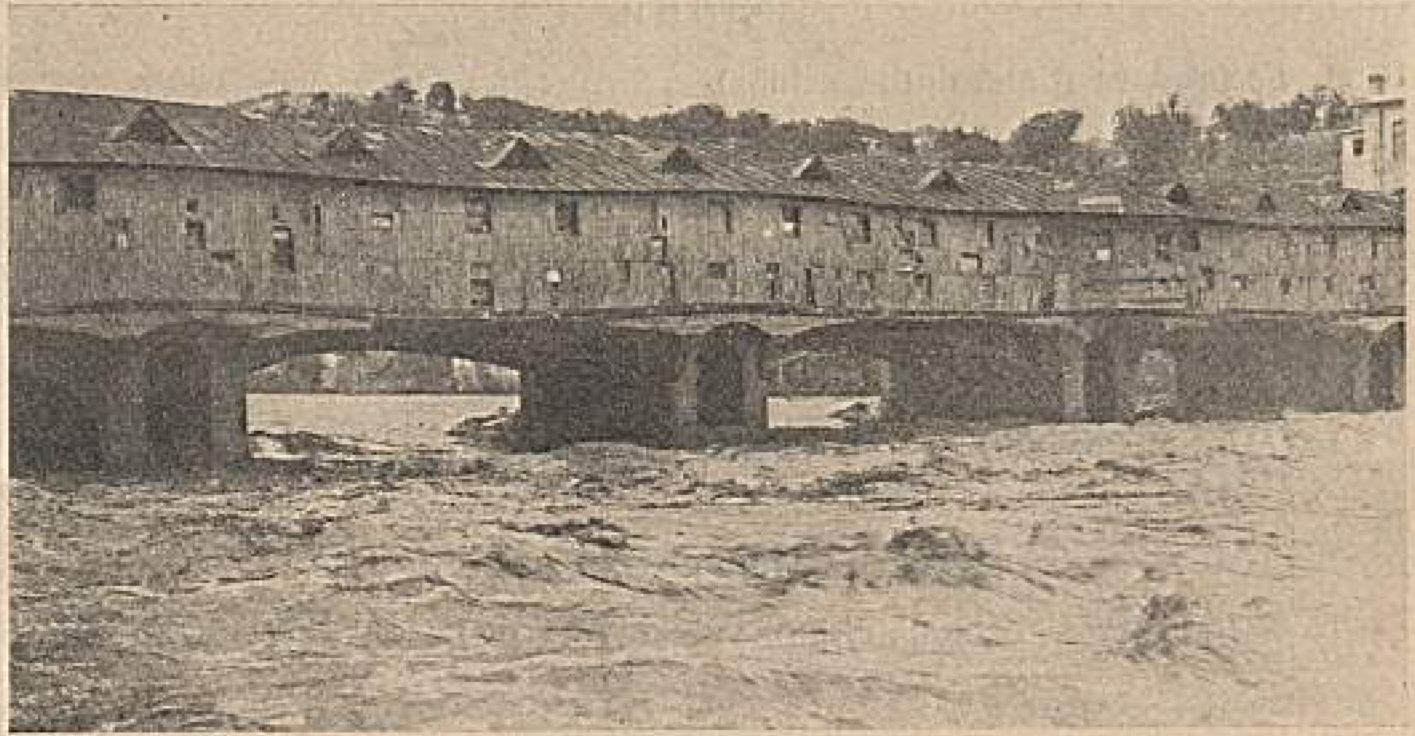

Образъ 15. Стариятъ покритъ осъмски мостъ въ Ловечъ.

ПѪТИЩА ВЪ ЛОВЧАНСКО ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ.[1]

I. Въ време на римлянитѣ.

Римлянинътъ казвалъ: Пѫтьтъ е животъ, Via vita. Пѫтьтъ следи живота, развива се съ него и споредъ него, но и животътъ се развива съ пѫтя. Безъ пѫть нѣма напредъкъ, нѣма цивилизация, нѣма богатство, нѣма животъ.

Съ сигурность, като за най-стари пѫтища въ България може да се говори само за римскитѣ пѫтища. Римлянитѣ — този завоевателенъ народъ и строитель било за да уякчатъ властьта си върху завоеванитѣ страни, било за да осигурятъ защитата на империята си, или да улеснятъ нови завоевания, още отъ рано предприели постройката въ Мизия и въ Тракия (сегашна България) на голѣми пѫтища. (Въ първи вѣкъ преди Христа и първитѣ три вѣка следъ Христа). Римски пѫтища сѫ прокарвани изпърво въ права посока и сѫ се направлявали къмъ крайната цель. Обаче отъ времето на Траяна (I в.) римски пѫтища се правятъ и съ завои. Настлани сѫ били или съ калдаръмъ, или съ чакълъ. Въ края на II вѣкъ следъ Христа въ римската империя имало около 77,000 клм. пѫтища. Най-главниятъ отъ тия пѫтища въ България въ време на царуването на императора Неронъ (отъ 54—68 г. следъ Христа) билъ пѫтьтъ, който водѣлъ отъ Бѣлградъ презъ София и дефилето на Траянова врата за Пловдивъ и отъ тамъ за Цариградъ — Византия, т. е. пѫтьтъ, който отъ вѣкове свързва Истокъ съ Западъ. Единъ клонъ отъ тоя пѫть отива отъ Пловдивъ презъ Троянския проходъ и старата крепость Сострa за Ловечъ (Мелта), отъ гдето се почватъ разклонения: за с. Гигенъ (Ulpia Oescus — Ескусъ), за Свищовъ и Никополъ. И наистина, въ политѣ на Балкана (между Троянъ и Балкана) се намиратъ и сега следи отъ станция на римски пѫть което населението нарича Траянови порти. Презъ 1897 г., когато бѣхъ инженеръ въ Ловечъ, се направиха разкопки въ мѣстностьта „Араплиито" — близу къмъ клм. 22—23 по шосето Ловечъ — Троянъ, и се намѣриха каменни стълбове и плочи съ римски надписи, които като се изпратиха въ музея въ София, се установи, че наблизу имало римски пѫть и кантонъ за пазенето му.

А при направата на ж. п. линия Левски — Ловечъ (както това се описва отъ архитектъ Киселковъ въ „Известия на български археологически институтъ", кн. IV 1926/27, стр 307) се намѣрили при направата на желѣзопѫтния мостъ надъ Баховската рѣка (клм. 42+250 по линията) следи отъ старъ римски пѫть съ приблизителна широчина отъ около 6 м.

Г-нъ В. Аврамовъ описва подробно[1] така наречения Траяновъ пѫть отъ Карпатитѣ презъ Дунава, Ловечъ и Балкана за Пловдивъ. Този римски воененъ пѫть билъ прокаранъ отъ Траянова Дакия (Ромъния) до Дунава (при сегашното ромънско село Челей) и отъ тукъ презъ Балкана и Родопитѣ за Бѣло-море — и се именува Траяновъ пѫть. Отъ Дунава къмъ югъ този пѫть изхождалъ отъ града Ескусъ (Ulpia Oescus), който лежалъ на дѣсния брѣгъ на р. Искъръ, близу до сегашното село Гигенъ, и отъ Дунава до Пловдивъ пѫтьтъ ималъ следнитѣ станции: Oescus, Ad Putea, Storgosia, Doriones, Melta (Ловечъ), Sostra, Ad Radices Montemno Sub Radice и Philippopolis (Пловдивъ).

Споредъ изследванията на В. Аврамовъ, отъ Ескусъ Траяновиятъ пѫть минавалъ презъ сегашнитѣ села: Брѣстъ, Злокучене и Комарево, пресичалъ р. Витъ и влизалъ въ малката котловина при с. Рибенъ, гдето била втората станция Ad Putea или „При изворитѣ". Отъ тази станция пѫтьтъ вървѣлъ на югъ презъ землището на с. Буковлъкъ и презъ гр. Плѣвенъ излизалъ въ мѣстностьта „Кайлъка", гдето се намиратъ развалинитѣ на третата станция Storgosia. Отъ тамъ пѫтьтъ се изкачвалъ на бърдото, по което е прокарано сегашното шосе Плѣвенъ — Ловечъ и като вървѣлъ все въ лѣво отъ него на около половинъ километъръ, стигалъ до 14 клм. отъ гр. Плѣвенъ, четвъртата станция Doriones. Отъ тукъ на югъ презъ Сотевското землище влизалъ въ петата станция Melta (Ловечъ), развалинитѣ на която се издигатъ до самия гр. Ловечъ въ мѣстностьта „Хисарътъ". Отъ Ловечъ продължавалъ по течението на р. Осъмъ презъ землищата на селата по дѣсния брѣгъ на рѣката и като излизалъ отъ Българенското землище, пресичалъ р. Осъмъ и се спиралъ въ шестата станция Sostra, развалинитѣ на която се издигатъ до самата рѣка близу до с. Ломецъ на около 22 клм. по шосето Ловечъ — Троянъ. Отъ тая станция пѫтьтъ продължавалъ по сѫщата посока на сегашното шосе (Ловечъ — Троянъ), минавалъ презъ гр. Троянъ и излизалъ при махлата „Каменъ-мостъ", гдето въ нивитѣ и сега личатъ развалинитѣ на седмата станция Ad Radices.

---

[1] Гледай картата на стр. 8.

[1] Въ Известия на българ. археол. дружество IV 1924 г., стр. 226.

Отъ тукъ пжтьтъ влизалъ въ долината на малката р. Кнежа, минавалъ презъ с. Кнежа и отъ тамъ вече започва изкачването си къмъ Балкана и излизалъ на билото (гребена), по което е прокарано сегашното шосе, и стигалъ надъ „Спасителния домъ“ въ Троянския проходъ, като влизалъ въ осмата станция Monte Haemno, развалинитѣ на която личатъ и сега и въ единъ надписъ се чете пълното име на станцията. Отъ Monte Haemno се изкачвалъ по най-стръмната часть на Балкана, наречена „Дери магаре“. Отъ тукъ се спущалъ къмъ Тракия, но не по сегашното шосе за с. Карнаре и гр. Карлово, а по съседния дѣсенъ гребенъ въ посока къмъ с. Текия, гдето се намиратъ развалинитѣ на деветата станция Sub Radice. Отъ тукъ отивалъ за Philippopolis (Пловдивъ). Това е било главниятъ римски друмъ, който минавалъ презъ Ловечъ и съединявалъ Дунава съ Пловдивъ и по-нататъкъ съ Бѣло-море. Както споменахме, отъ Ловечъ е имало разклонения и за Свищовъ, и за Никополъ.

Сжщо и Kanitz въ своитѣ съчинения за пжтуването си изъ България презъ седемдеситѣ години на миналия вѣкъ споменава за тия римски пжтища въ Ловчанско.

Василъ Аврамовъ въ книгата си „Войната на България съ Византия въ 1190 год. и погромътъ на императора Исакъ Ангелъ при гр. Трѣвна“, издад. 1929 г., пише: Презъ пролѣтьта на 1187 год. императорътъ Исакъ Ангелъ предприелъ новъ голѣмъ походъ противъ българитѣ. Отъ Цариградъ стигналъ Пловдивъ и презъ гр. София стигналъ въ Ловечъ, гдето обсадилъ българския царь Асеня. Това показва, че още тогава имало пжть София — Ловечъ.

Въ сжщата книга, стр. 55, се казва: „Пжтьтъ отъ Ескусъ до Филипополъ — столицата на Тракийската провинция, презъ Троянския проходъ, билъ започнатъ и както се установява отъ единъ надписъ отъ времето на императора Нерона отъ 61 г. сл. Хр., въ тия години той билъ свършенъ, и тиберницитѣ (гостоприемницитѣ) и преториитѣ (конницитѣ) за пжтницитѣ и държавнитѣ чиновници били устроени (готови). Троянскиятъ проходъ е на 1648 м. височина надъ морското равнище.

Римски пжть отъ с. Павликени отивалъ за гр. Мелта (Ловечъ), гдето се съединявалъ съ голѣмия друмъ отъ Ескусъ за Пловдивъ и продължавалъ отъ Мелта на западъ за Сердика (София), гдето пресичалъ друма отъ Сингидунумъ за Цариградъ (стр. 65).

Стр. 89: „Въ VI в. въ време на голѣмитѣ нашествия на славянитѣ и посетне на аваритѣ презъ Дунава въ Византийската империя нѣкои наши проходи заглъхнали. Такъвъ билъ и голѣмиятъ Траяновъ друмъ отъ Ескусъ на Дунава презъ Троянския проходъ за Пловдивъ; той, както свидетелствува Теофилактъ Симокати, е билъ изоставенъ въ продължение на цѣли 90 години.

Следъ установяването на нашитѣ прадѣди (Аспаруховитѣ българи) презъ 679 год. въ Долна-Мизия между Балкана, Дунава и Черно-море и следъ издигането на столицата имъ въ Плиска и по-сетне въ Преславъ, повечето отъ проходитѣ въ централния Балканъ, въ това число и Троянскиятъ проходъ, заглъхнали, защото военнитѣ действия между българитѣ и Византия ставали далеко отъ тия покрайнини.

Архим. Д-ръ Антимъ Шивачевъ въ книгата си „Християнството на Балканския полуостровъ“, стр. 12, споменава: Римскиятъ пжть, който почвалъ отъ старата Абдера (Полистилионъ) на Егейско море по течението на р. Върба (Косинтосъ) и р. Арда презъ Филипополъ (Пловдивъ), Диоклатианополъ (Бѣлятово — Хисара), Субрадице (край Балкана), Монтемно (Троянския проходъ), Ад-Радице, Состра, Мелта (Ловечъ), Ескусъ на Дунава и отъ тамъ по моста минавалъ за въ Дакия.

Римлянитѣ свързаха огромната си империя съ непрекжсната мрежа отъ пжтища, доведени до такова съвършенство, каквото свѣтътъ вижда сега въ епохата на желѣзопжтнитѣ линии. Въ края на IV в. сл. Хр. това развитие стигнало до тамъ, че се превозватъ съ римската държавна поща и отдѣлни частни лица. Пжтуването съ кола въ времето на императоритѣ е ставало нѣщо най-обикновено.

Всичкитѣ римски пжтища сж били измѣрени и километрирани съ римска миля (равна на 1482 метра). Имали сж кантони, станции, а за преспиване на официалнитѣ лица имало е нощни квартири (mansiones), които се намирали на далечина единъ день; имало е и лавки, ханове, чешми дори и кули за отбрана. Известната римска карта на пжтищата Табула Певтингериана ни дава най-стария списъкъ на манзиитѣ (mansiones) заедно съ тѣхнитѣ разстояния. Следъ падането на римската империя постройката и поддръжката на пжтищата сж били като че ли изоставени на произвола на сждбата. И много отъ римскитѣ пжтища сж отдавна запустѣли, много сж измѣстени, но по много отъ тѣхъ движението и сега е оживено, както преди хиляда години.

Казватъ, че и банята въ Ловечъ е отъ римско време, затова турцитѣ сж я наричали: джипи—везденъ—калма (остатъкъ отъ римско време).

II. Въ време на първитѣ две български царства.

Презъ времето на първитѣ български царе, които били заети съ постоянни войни противъ гърцитѣ или съ вжтрешни смутове, не се е обръщало голѣмо внимание на пжтното съобщение. България, разположена на пжтя отъ западна Европа къмъ Цариградъ и къмъ Изтокъ, още въ началото на нашата ера е имала голѣмо значение въ пжтесъобщително отношение. Въ историческата карта на първото българско царство (679—1018 г.), съставена отъ В. Миковъ — издание Дановъ, въ Ловчанския край сж отбелязани следнитѣ пжтища: 1) Ловечъ — Плѣвенъ — Ескусъ (с. Гигенъ). 2) Ловечъ—Троянъ—Текия—Узункелеме—Хисаря—Пловдивъ. Рѣката Осъмъ се наричала съ името Асамусъ и е отбелязана така въ картата.

Въ картата на второто българско царство (1187 — 1393 г.) отъ сжщия авторъ сж отбелязани изходещи отъ Ловечъ следнитѣ пжтища:

1) Ловечъ — Плѣвенъ — Никополъ.

2) Ловечъ — Каменица — Градешница — Гложене и по-нататъкъ по р. Витъ презъ Черти — Градъ за Златица.

3) Ловечъ — Калакастро — Никюпъ — Търново.

4) Ловечъ — Сливекъ — Троянъ — Текия — Узункелеме — Хисаръ — Пловдивъ. Другъ старъ пѫть, който засѣгалъ и Ловчанско, е пѫтьтъ отъ Сердика (София) за Никополисъ адъ Иструмъ (днешното с. Никюпъ близу до р. Росица). Тоя пѫть е отивалъ за източна Дунавска България и е минавалъ презъ Етрополска Стара-планина, презъ Ловечъ и продължавалъ на Изтокъ къмъ Варна. И въ двегѣ гореспоменати карти на първитѣ две български царства градътъ Ловечъ е отбелязанъ като главенъ градъ и седалище на епископъ.

Ловечъ е разположенъ на около 75 клм. отъ Дунава и на около 45 клм. отъ Балкана. Въ Ловечъ се събиратъ още отъ най-стари времена пѫтищата, които сѫ го свързвали съ градоветѣ: Никополъ, Търново Варна, Плѣвенъ, Свищовъ, София, Троянъ, Пловдивъ и пр., които пѫтища сѫ били очертани и отъ самата природа. Ловечъ е отдалеченъ отъ съседнитѣ три града на около 35 клм. Изобщо Ловечъ има благоприятно географско и стратегическо положение.

III. Презъ време на турското владичество.

Съ падането ни подъ турското владичество както много други градове, така и Ловечъ западналъ, обаче къмъ срѣдата на 17 в. той почва да се съживява.

Разположенъ на най-кѫсия и най-удобния пѫть между Дунава и Пловдивъ, търговията на гр. Пловдивъ съ Северна България се извършвала чрезъ него. Денонощно пѫтьтъ Ловечъ — Троянъ — Пловдивъ билъ препълненъ съ кола и коне, които обслужвали на търговията, и това извиквало отъ своя страна постройката на голѣмъ брой ханища и гостилници по тоя пѫть.

Като силна крепость и центъръ на много пѫтища, Ловечъ е билъ прицелна точка въ много войни и е трѣбвало да изпита ужаситѣ имъ, а това се отразявало зле на пѫтесъобщенията.

Основаването на Дунавското параходно дружество въ 1867 г. било въ вреда на Ловечъ, защото търговията преминава отъ Пловдивъ къмъ новооснованитѣ пристанища, Русе и Свищовъ. Северна България почва да набавя стокитѣ си отъ тѣхъ, и Ловечъ изгубва своето търговско значение и съ това наедно пѫтесъобщението запада. Но поради своето положение и сега още на Ловечъ е възложена ролята да посрѣдничи между Балкана и полето: поленцитѣ се нуждаятъ отъ индустриалнитѣ произведения и дървения материалъ на балканджиитѣ; а последнитѣ не могатъ безъ хранитѣ на първитѣ. Затова всѣкой день сѫ се движили по шосетата стотици коли и коне, които откарвали дървени материали, дървени и грънчарски произведения и овощия отъ Балкана къмъ полето, отъ гдето взимали храни, и обратно се връщали въ Балкана.

Следъ падането на България подъ турското владичество въ първитѣ години това положение на пѫтесъобщенията не се е въ нищо измѣнило, и нищо не се предприемало за подобрение на пѫтищата. Само следъ руско-турската война презъ времето отъ 1828-1829 г. турскиятъ великъ везиръ Решидъ паша повече отъ желание да улесни пѫтешествията на султанъ Махмудъ II (предприети презъ 1831—37 г.) въ българската и тракийска провинции взели нѣкой мѣрки за възстановяване и подобрение на съобщенията.

И наистина, въ военната книга въ 2 части на руския генералъ-лейтенантъ и членъ отъ военния съветъ **Михаиловски-Данилевски** „Описаніе турецкой войны“ (1806—1812 год.) — Петербургъ 1843, има приложени военни карти съ обозначение пѫтищата на Балканския полуостровъ. И въ тази карта намираме, че за Ловчанско сѫ отбелязани сѫществуващитѣ тогава пѫтища, и то Ловечъ — Плѣвенъ, Ловечъ — Севлиево и Ловечъ — Троянъ.

Обаче голѣмъ тласъкъ напредъ на пѫтното дѣло въ турскитѣ провинции (сега Българското царство) далъ презъ 1864 и 1867 г. Митхадъ паша, управительтъ на тогавашната Дунавска область (Северна България и пашалъцитѣ Софийски и Нишки). Въ нѣколко години той построилъ повече отъ 2000 клм. пѫтища, повечето отъ тѣхъ зле трасирани, недоизкарани, но все пакъ улесняващи съобщенията. Начело на работитѣ по трасирането и постройката на пѫтищата били поставени разни поляци емигранти, които, макаръ и да не били специалисти-инженери, но отъ виждане, какъ се е строило на Западъ, били въ състояние да строятъ действителни пѫтища. Шосейната мрежа отъ Митхадъ паша е въ тѣсна връзка съ сегашната шосейна мрежа на царство България.

Постройката и поддържането на шосетата въ турско време ставала чрезъ пѫтна натурална повинность. На всѣки градъ и село се опредѣлялъ единъ участъкъ, за който били длъжни да се грижатъ; заради това пѫтьтъ се наричалъ на името на града или селото. Особено ако пощата не могла да се движи, населението било длъжно да напустне всѣки своята работа и да отиде да поправи пѫтя. Който не искалъ самъ да отиде, пращалъ човѣкъ да го замѣсти. Тази метода се практикувала отъ 1867 г. насамъ, т. е. отъ времето на Митхадъ паша. Малкитѣ постройки по шосетата се правѣли и поддържали сѫщо отъ населението, което се е грижило за въпросния участъкъ. А по-капителнитѣ постройки сѫ се правѣли общо отъ цѣлия окрѫгъ или околия и твърде рѣдко съ помощь отъ държавата, както е билъ направенъ и Ловчанскиятъ мостъ презъ времето 1872—1874 г.

За тогавашния Ловчански окрѫгъ съ седалище въ Ловечъ е имало единъ инженеръ и единъ служащъ като надзиратель на шосетата, който отъ време на време ги обикалялъ. За повредитѣ по шосетата съобщавали стражаритѣ, които ходѣли по своитѣ служебни работи, понеже постояненъ кантонерски персоналъ по шосетата не е имало.

По-главнитѣ пѫтища, които кръстосвали Ловечъ въ турско време, били:

1. **Шосето Ловечъ—Троянъ,** дълго 35 клм., отъ Троянъ презъ Балкана за Карлово и Пловдивъ.

Изпърво шосето Ловечъ—Троянъ било една коларска пѫтека. Движението на колитѣ ставало: отъ Ловечъ презъ горния край на Вароша (сега улица „В. Левски“), презъ Дръстени, Кървавитѣ камъни, Сливекъ и по-нататъкъ по течението на р. Осъмъ, като е вървѣло (споредъ мѣстностьта) ту по единия, ту по другия брѣгъ на рѣката. До Троянъ колята сѫ прекрѫстосвали рѣката най-малко на 12—13 мѣста.[1]) Пжтуването, разбира се, било трудно, понеже на нѣкои мѣста имало стръмнини, напр. изъ урвитѣ и край скалитѣ; а при дъждове и наводнение било невъзможно да се пжтува. Презъ лѣтото на 1871 г. Kanitz пропжтувалъ това шосе на конь и пише, че пжтьтъ за Троянъ сравнително билъ добъръ, че билъ прокаранъ отъ полския инженеръ Zimanski и най-първо билъ разбитъ (откритъ) отъ Moslim Allah ловчанинъ-турчинъ на служба.

Споредъ събранитѣ отъ насъ сведения отъ стари ловчане и троянци още презъ 1897/98 г. когато бѣхъ инженеръ въ Ловечъ, за това шосе се знае следното. Презъ пролѣтьта на 1872 г., когато се довършила направата на желѣзната линия Пловдивъ—Цариградъ, отивайки за нейното осветяване, миналъ презъ Ловечъ и Троянъ тогавашниятъ Русенски валия Хаджи Асанъ, за да присжтствува на тържеството въ Пловдивъ. Посрещнали го въ Ловечъ, но времето било много лошо, и пжтуването на валията до Троянъ било съпроводено съ голѣми трудности.

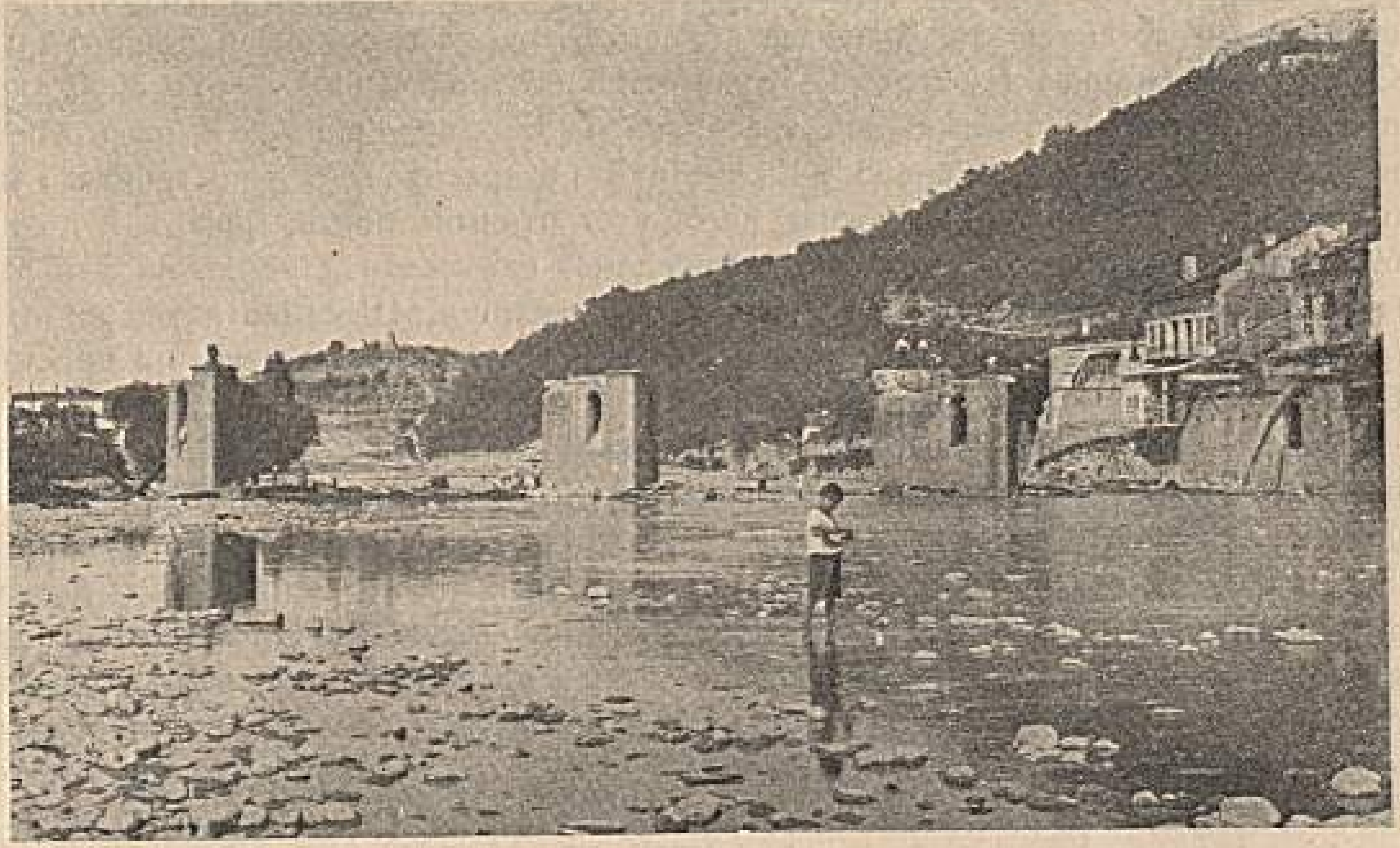
Образъ 16. Остатъци отъ изгорѣлия Осъмски мостъ въ Ловечъ.

Първото нѣщо, което пашата казалъ на излѣзлитѣ троянски първенци граждани да го посрещнатъ, било: „Пжтя си да поправите“. Обяснили му, че е подадено заявление отъ ловчанци и троянци, за да се направи шосето Ловечъ—Троянъ—Балкана, но и до сега нищо не последвало. Пашата, следъ като се завърналъ въ Русе, далъ строга заповѣдь за направа на това шосе съ натурална повинность и изпратилъ инженеръ полякъ Христопатъ, за да го трасира. Следнитѣ години билъ инженеръ Тански, който ржководилъ работитѣ по направата на това шосе до руско-турската война.

Трасировката на това шосе била на много мѣста несполучлива, не добра и съ голѣми стръмнини. Отъ Ловечъ шосето не почва вече край дѣсния брѣгъ и не върви изъ горния Варошъ, по ул. „В. Левски“, а започвало на лѣвата страна на рѣката, отъ мѣстото, гдето сж сега болницитѣ, и съ голѣма стръмнина се изкачвало по Дикисанъ, за да излѣзе по височината на Башбунарската скала; отъ тамъ съ наклонъ се спущало къмъ Пролоза и по течението на р. Осъмъ къмъ Троянъ. Горе по Башбунарската скала зиме и при лошо време шосето бивало непроходимо, пжтуването трудно, и много пжти сж ставали нещастия. Сжщо въ мѣстата „Момина могила“, „Стръмна“ и др. — шосето било прокарано сѐ горе по височинитѣ съ силни наклони. Но следъ освобождението ни по всички тия стръмни мѣста шосето се направи наново — долу покрай рѣката. Сжщо и началото на това шосе при гр. Ловечъ се измѣни, като се направи Башбунарската варианта между клм. 0+348 и клм. 1+008 съ пробиване на скалата и направата на шосето съ подпорни стени, съ което се избѣгна опасното и трудно пжтуване горе по скалата и вмѣсто да се влиза въ града при болницитѣ, влиза се сега направо въ чаршията.

Направата на шосето Ловечъ—Троянъ въ турско време станало съ пжтна повинность отъ населението на Ловчанска и Троянска околии. Цѣли села по цѣли месеци квартирували на открито и сж работили на шосето. Никой не смѣялъ да си отиде дома, догдето не си довърши опредѣлената му работа. Пашата отъ Русе всѣки день искалъ сведения за хода на работитѣ. Руско-турската война причинила недовършването на шосето, и една часть отъ 12—13 клм. (откъмъ Ловечъ) останала недовършена, само землениттѣ работи били готови. И постройкитѣ на мостове и пр. се правѣли отъ населението, като е набавяло материалитѣ, а на майсторитѣ се плащало отъ доброволно събиранитѣ суми. Така, за моста надъ Калеицката рѣка (съ 4 отвора) материалътъ е билъ набавенъ отъ населението, а на майстора му Цочу Дулиолу отъ Троянъ било платено около 20,000 гроша. Други голѣми мостове по това шосе нѣма. Имало майстори и отъ с. Калейца (Троянска околия). Това село и сега се слави съ своитѣ добри майстори. Шосето отъ Троянъ къмъ Балкана е правено следъ освобождението въ 1885 година. Обаче за минаването на р. Бѣли Осъмъ (надъ Троянъ) още въ турско време е направенъ каменъ сводовъ мостъ съ единъ отворъ отъ сжщия майсторъ Цочу Дулиолу, за което било похарчено около 30,000 гроша, като каменниятъ и др. материали били набавени отъ населението.

2. **Шосе Ловечъ—Севлиево,** дълго 37 клм.

Въ турско време пжтьтъ за Севлиево почвалъ отъ табашкото поле, вървѣлъ изъ така наречения „дълбокъ пжть“ (дольтъ на Узунъ-дере), минавалъ край вилата на Дочо Нановъ и излизалъ на кръстопжть; отъ тукъ въ лѣво изъ мѣстностьта „Липакътъ“, край х. Миовата чешма, кладенеца на Димчоулу, бахчата на Попкостоолу и т. н.

Въ време на Русенския валия Митхадъ паша, около 1865 год., се започнало трасирането и направата на това шосе тъй, както е сега презъ красивата мѣстность „Стратишъ“, макаръ и да се спуща съ силна стръмнина къмъ гр. Ловечъ. За неговото изучаване и трасиране билъ изпратенъ търновскиятъ инженеръ Искендеръ бей. Обаче преди тая трасировка нѣкой си турчинъ отъ Ловчанското село Пресѣка, като служилъ въ турскитѣ инженерни войски и се научилъ да поразбира отъ пѫтища, билъ накаранъ отъ Ловчанската власть да поправи пѫтя. Той изпърво прекаралъ пѫтя презъ „Стратишъ“ и го понаправилъ малко, колкото да може да се минава. Сегашното шосе Ловечъ — Севлиево се изкачва отъ Ловечъ съ силенъ наклонъ презъ красивия „Стратишъ“ до Чукленката (клм. $3^{1}/_{2}$) и по-нататъкъ върви все изъ хълмести мѣста, като е прокаранъ въ дѣсно отъ първоначалното му направление. Направата на това шосе е станало отъ населението на Ловчанска, Троянска и Севлиевска околии. Голѣми постройки по него нѣма. Вмѣсто водосточета и мостчета направени били улеи (за изтичане на водитѣ). Шосето по-напредъ било свършено въ Севлиевското землище, а по-късно въ Ловчанското. Къмъ края на 1868 г. шосето било почти готово. При направа на шосето като надзиратель билъ турскиятъ джандаринъ Али Чаушъ. Така че при посещението на нашия градъ отъ Митхадъ паша презъ 1868 год., идещъ откъмъ Севлиево, прочутиятъ паша най-тържествено билъ посрещнатъ на новия пѫть на „Стратишъ“. Българскитѣ ученици, подготвени отъ даскалъ Никола Ковачевъ, му пѣяли турски пѣсни, а турскитѣ ученици викали само „да живѣе пашата“. Пашата останалъ изненаданъ отъ хубавото пѣние на българчетата и ги похвалилъ, като направилъ упрѣкъ на турскитѣ даскали и ходжи, че не подготвили своитѣ ученици съ пѣсни. Въ града Митхадъ паша забелязалъ, че кѫщитѣ имали много дълги сачаци, стрехи, а кепенцитѣ на дюкянитѣ половината се дигали нагоре, другата половина надолу и подпряни служили и за тезгяхъ. Всичко това стѣснявало и потъмнявало и безъ това тѣснитѣ и криви улици на града и чаршията. Пашата далъ заповѣдь да се изрѣжатъ сачацитѣ; кепенцитѣ на дюкянитѣ да се правятъ така, че да се сгъватъ (като армоники).

---

[1]) Като се пжтувало съ биволски кола за Троянския монастиръ за два дена, ние, децата, сме мислили, че минаваме 12 рѣки.

Въ 1871 г. презъ лѣтото и Kanitz, идещъ на конь отъ Севлиево за Ловечъ, пише въ книгата си, че пѫтьтъ Севлиево—Ловечъ билъ добъръ, и презъ Стратишъ влѣзълъ въ града ни. Обаче следъ войнитѣ (1912—1917 г.) шосето Ловечъ—Севлиево вмѣсто да върви презъ стръмната мѣстность „Стратишъ“ се измѣсти и направи така:

Отъ „Пази—мостъ“ се отдѣля и минава презъ сливешкитѣ лозя, после презъ „Кървавитѣ камъни“, „Дръстени“ и влиза въ горния край на „Вароша“ — по улица „В. Левски“ стига на пазаря. Тази нова варианта има дължина повече отъ 4 клм.

3. Шосе Ловечъ—Плѣвенъ, дълго 35 клм.

Следъ свършването на шосето Ловечъ—Севлиево се започнало направата на шосето Ловечъ—Плѣвенъ, пакъ въ времето на Митхадъ паша къмъ 1867 г. Неговото трасиране било извършено отъ инженера Марко ефенди. Както е било трасирано и направено въ турско време, така е почти и сегашното му направление, съ изключение край Плѣвенъ и при Зълковския бахиръ,

гдето сега е измѣнено. Пѫтешественици отъ 1869 г. разправятъ, че шосето минавало презъ гори, следи отъ които сега нѣма.

Шосето като почвало отъ Плѣвенъ, минавало презъ Кайлъка на с. Тученица, сетне презъ Бохотското бранище, презъ Пърчовица за Зълковския бахиръ и отъ тамъ за Ловечъ. И този старъ пѫть сѫ го наричали друмътъ.

Живущиятъ тогава въ Ловечъ Кюле Хаджи Мустафа (който е билъ потурченъ сърбинъ) и конакътъ му билъ старата срината митрополия (край р. Осъмъ — лѣвия брѣгъ), гдето сега е пожарната команда. Той е станалъ причина да се павира шосето при Сотюво—Зълковския бахиръ, разбира се, ангария.

Направата на шосето Ловечъ—Плѣвенъ е станала отъ населението на Троянска, Ловчанска и Плѣвенска околии и е било свършено за около две години. Голѣми постройки по това шосе нѣма. По-рано било направено въ Ловчанския окрѫгъ и сетне въ Плѣвенския, като надзиратель по направата на шосето билъ Али Чаушъ.

Презъ 1902 г. се направила вариантата (при Зълковския бахиръ) клм 184—186, за да се избѣгнатъ голѣмитѣ стръмнини.

А презъ 1907/1908 г. се направи варианта по шосето Ловечъ—Плѣвенъ клм 12+204—14+952 на стойность 56,000 лв.

4. Въ турско време е направена и частьта отъ шосето **Плѣвенъ—София,** спадаща въ чертитѣ на бившия Ловч. окрѫгъ; то е правено въ времето на Митхадъ паша около 1866—1969 г. Тази часть отъ шосето (въ Ловчанско) е направена съ ангария отъ населението на Ловчанска и Троянска околии. Капитални постройки по това шосе нѣма.

Шосето Плѣвенъ - София е излазяло отъ Плѣвенъ, минавало презъ „Тикията“ (Кермекчийски долъ), презъ мѣстностьта „Петь могили“, презъ бранището „Комударъ“; отъ тамъ на брода за Крушевецъ, Свинаръ (Чериково) или Садовецъ; после покрай р. Витъ за Жгленъ, Дерманци, Торосъ, Пешкерме и се съединява съ пѫтя, идещъ отъ Ловечъ за София. А шосето Ловечъ—София е правено следъ освобождението ни.

5. **Ловечъ—Свищовъ** презъ турско време не било шосе, но обикновенъ пѫть.

Kanitz, пѫтувайки отъ Ловечъ за Свищовъ презъ лѣтната горещина на 1871 г., казва: „Пѫтувахъ като презъ нѣкой оазисъ“. По тоя пѫть пѫтували и ловчанскитѣ търговци на коне, отивайки за стока въ Свищовъ. Това направление къмъ Свищовъ, както видѣхме, е имало значение още отъ римско време за движението между Дунава и Балкана. А направата на шосето Ловечъ — Левски—Свищовъ въ сегашното му положение е почнато въ 1888 г.

Пѫтуването на ловчанскитѣ търговци на конь за стока въ Свищовъ и тѣхното излагане на разбойнически нападения и грабежи е възпѣто въ следната ловчанска народна пѣсень:

Тръгнали ми сѫ ловчанскитѣ търговци,
Да ми отидатъ на градъ Свищовъ за стока,
Най-напредъ върви назлъмъ Донку Кирчоолу,

И до него внукъ му Киро Кирчоолу.
Па следъ него назлъмъ Петю Матѣевъ,
А следъ него назлъмъ Бочо Кючукътъ.
Вървѣли ми сж всички дружно заедно,
Стигнали ми сж Свищовското беклеме.
Пръвъ се обади назлъмъ Киро Кирчоолу:
„Олеле вуйчо какви сж тѣзи насреща“?
„Небой се, Киро, това сж турски заптии“.
„Дето пазятъ Свищовското беклеме“.
Докатъ ми Донку тѣзи думи издума,
Пукна ми пушка, удари Донка въ сърдцето.
. . . .

(Записалъ проф. Ст. Петковъ
отъ майка си Иона Петкова).

Една важна и прочута постройка въ Ловечъ, направена още въ турско време, бѣше: Покритиятъ дървенъ мостъ надъ р. Осъмъ въ Ловечъ, който изгорѣ на 3 августъ 1925 г.

Двата квартала на града Ловечъ — Вароша и Харманетo, раздѣляни отъ р. Осъмъ, сж се съединявали още въ най-старитѣ времена съ мостове за пешаци и за коли, презъ който ставало движението по всички шосета, които минавали презъ Ловечъ. Знае се, че въ турско време е имало мостъ за пешаци подъ воденицата на Ил. Дочевъ, близу до Табашкото поле, и другъ въ Дрѫстени при х. Мичовата воденица и сж ги наричали горния и долния мостъ. Дори има и народна пѣсень за тѣхното отнасене при наводнение. А на нѣколко други мѣста рѣката се минавала съ дървени лодки, каици, карани по обтегнати вжжета (между двата брѣга на рѣката), или съ лопати. Рѣката била пълноводна, и поради двата яза била е и дълбока съ стѣснено корито. Край рѣката сж пжтували дори кола. Съ лодки най-много сж си служили кадънитѣ и изобщо женитѣ, понеже се стѣснявали да минаватъ презъ моста и презъ пазаря. Известенъ лодкарь за горния край билъ Нѣмцоолу. Само единъ мостъ е имало за минаване съ кола и коне. На сжщото мѣсто, гдето бѣше изгорѣлиятъ (презъ 1925 год.) дървенъ мостъ и гдето сега се построи новиятъ желѣзобетоненъ мостъ, е имало преди изгорѣлия мостъ — другъ мостъ сжщо дървенъ, покритъ и съ дюкянчета отъ двѣтѣ страни; само че билъ построенъ върху устои отъ дървени пилоти и кръстовища (а не върху каменни устои — както бѣше изгорѣлиятъ). Билъ е и по-тѣсенъ, и по-простъ, и по-малъкъ. Тоя по-старъ мостъ кога е билъ построенъ, не се знае. Обаче върху корицитѣ на една история на Александра Велики (запазена въ музея въ Ловечъ) намираме написано следното:

тазѝ алиѯи́дрїѧ чи́ѧи́ на цонкȣ габрувѝцата кȣю$\overset{\text{та}}{\text{ц}}$иѧ сѝнъ нетакувȣ

На другия листъ се срѣща:

1848 месѝцѝ іаннȣарій 31 дина сабута часуви 8 да са знай какъ дуде ѿсама занеси м(осто) вѝтѝ ѝ трѝтѝ

да са знай кȣгѝ заправ(и)ха мȣста на ѝюнѝѧь на: 15 день . . . . . .

1848 масѝцѝ їȣлїй 23 дѝне да са знай какво дȣде ѿсама ѝ занесѝ моста втори пать сасъ стоката барабаръ кȣпи сасъ сено ѝзнесѝ хайванѝ ѝздави каштѝ расипа хора са ѝ(з)давѝха ȣденѝцѝ занесѝ дȣ лѝ(д)нѝцата ѝзлезѝ детȣ сахата вȣ ловѝчѝ.

Стариятъ (на дървенитѣ пилоти) мостъ билъ, види се, на нѣколко пжти разкжсванъ отъ голѣми наводнения и пакъ възобновяванъ. Последния пжть е било въ 1872 г., когато голѣмитѣ води, като влачили цѣли купи съ сѣно и дървета, отнесени отъ Сливешкитѣ ливади, съвсемъ много заприщили моста и го разкжсали, много отъ дюкянитѣ били съборени, стоката отнесена и следъ нѣколко дена я събирали надолу по брѣговетѣ на рѣката.

За тоя мостъ Kanitz пише, че коньтъ му щѣлъ да си изпочупи краката, като минавалъ по дървения подъ на моста, защото имало тукъ-таме дупки.

Около една година градътъ стоялъ безъ мостъ. Гражданитѣ минавали рѣката съ лодки или по временни пешеходни мостове.

Следъ това наводнение билъ повиканъ прочутиятъ на времето си майсторъ Колю Фичето, родомъ отъ Дрѣново, но живущъ въ Търново, който построилъ изгорѣлия въ 1925 г. мостъ. Колю Фичето, както пише Kanitz, и съ когото се е срещналъ въ с. Присово, (Търновско) презъ 1874 год., билъ полуграмотенъ скроменъ майсторъ, облѣченъ въ потури и абичка — но съ неговата постройка — Бѣленския мостъ (надъ р. Янтра при Бѣла), той самъ не съзнавалъ, че е построилъ най-голѣмата хидравлическа постройка на Балканския полуостровъ.

Останалъ отъ малъкъ сиракъ, Колю Фичето билъ даденъ чиракъ-дърводѣлецъ; достига до калфа и следъ като ходилъ по Влашко и Цариградъ, става прочутъ майсторъ — предшественикъ на сегашнитѣ инженери и архитекти.

Колю Фичето построилъ следнитѣ църкви: въ Търново: „Св. Богородица“, „Св. Спасъ“, „Св. Атанасъ“, „Св. св. Константинъ и Елена“ и „Св. Марина“; въ Лѣсковецъ: „Св. Димитъръ“; въ Горна Орѣховица — „Св. Никола“; Преображенския монастиръ при Търново; въ Свищовъ „Св. са Кирилъ и Методи“; Мостътъ надъ р. Янтра при Бѣла — каменъ сводовъ, 276 м. дълъгъ съ 14 отвора (построенъ въ 1865—1868 год.) и покрития дървенъ мостъ въ Ловечъ.

Колю Фичето[1]) починалъ презъ ноемврий 1881 г. на 75 год. възрасть.

Изгорѣлиятъ покритъ мостъ въ Ловечъ е започнатъ да се строи отъ майстора Колю Фичето презъ 1872 год. въ времето на Ловчанския каймаканинъ Исмаилаа и свършенъ окончателно следъ две години. За тая цель била избрана една 6-то членна комисия отъ трима турци и трима българи, която се грижила за набавяне материали и събиране доброволни пожертвувания. Материалътъ се набавялъ отъ населението на цѣлия окржгъ, и то дървениятъ материалъ отъ Троянска околия, а каменниятъ материалъ отъ Ловчанска околия, най-много отъ Радювенската кариера. Повиканиятъ майсторъ Колю Фичето изпърво се заловилъ съ отбиране и приготвяне материала, като е ходѣлъ самъ по кариеритѣ и горитѣ и посочвалъ, кой каменъ материалъ да се вади и кои дървета да се сѣкатъ. Плащало му се по 50 гроша (10 лв.) на день. На другитѣ негови работници сѫщо се плащало надници. Всѣки гражданинъ билъ длъженъ да изработи известна работа ангария като: черпене вода, докарване материалъ, или пъкъ си е откупувалъ работникъ. На богатитѣ и заможни граждани наложително се опредѣляло отъ комисията, каква сума да внесатъ: единъ минцъ въ пари или 5 надници въ натура. Нѣкои казватъ, че майсторътъималъ предварително нѣкакъвъ начертанъ планъ; а други казватъ, че ималъ направенъ отъ дървени клечки малъкъ моделъ на цѣлия мостъ, който можелъ да се разглобява, и го носѣлъ въ торбата си.

---

[1]) Той е дѣдо на генералъ Фичевъ.

Колкото скроменъ и пестеливъ като човѣкъ и майсторъ, толкова разпоредителенъ, трудолюбивъ и вещь билъ въ работата си.

Отъ страна на властьта, като надзиратель на работата и за да има послушность и дисциплина, билъ поставенъ Хаджи Юзбаши (билъ е въ чинъ майоръ); той носѣлъ въ ржката си една патерица (тояга) съ топка отгоре. Той постоянно обикалялъ работницитѣ и населението, което работѣло ангария около моста и съ своята патерица всѣвалъ респектъ. Тази патерица като емблема я имаше издѣлана на единъ отъ каменнитѣ стълбове на моста.

Хаджи Юзбаши обичалъ да попийнува, и виното му е стояло натопено въ единъ трапъ край рѣката. При копането на основитѣ отбивали рѣката, като правѣли язове отъ камъни и конски боклукъ.

Майсторътъ Фичето всѣки день сутринь отъ тъмно и вечерь до тъмно рѫководѣлъ работитѣ, като понѣкога и самъ наедно съ работницитѣ работѣлъ. Пълно право му било дадено да направи моста тъй, както той намѣри за най-добре. И наистина, човѣкъ като се взрѣше въ тая оригинална и единствена по своята конструкция на Балканския полуостровъ постройка, ще забележи, че у тоя нашъ предшественикъ—инженеръ е имало и вещина, и предвидливость, и умение и въобще много отъ нужднитѣ качества на единъ добъръ техникъ. Мостътъ е построенъ надъ р. Осъмъ, но въ срѣдата на оная търговска улица, гдето е ставалъ и става сега Ловчанскиятъ пазаръ; затова и отъ двѣтѣ страни на моста сѫ били построени дюкяни, отъ наема на които общината е имала своя годишенъ доходъ и е приличалъ на покритъ пазаръ (пасажъ).

Мостътъ ималъ надъ рѣката 6 отвора, всѣкой единъ отъ по 11 метра дължина. Стълбоветѣ му сѫ каменни, а горната конструкция дървена. Нѣкои отъ основитѣ били положени на дървенъ сантрачъ на дълбочина 2—3 метра. Стълбоветѣ сѫ облѣчени съ чисто дѣлани камъни, и понеже не сѫ разполагали съ циментъ, то казватъ, че дѣланитѣ камъни били споени помежду тукъ-таме съ олово. Дебелината на стълбоветѣ е 3,50 м. съ издадени напредъ носове, а височината имъ надъ основитѣ 4·5 м. Стълбоветѣ на около 2 м. височина отъ основитѣ сѫ масивни; а на останалата височина отъ 2,5 метра сѫ кухи (праздни) въ срѣдата на една ширина отъ 1.5 м. която празнота, като на носа (предната часть на стълба) има два отвора и на задната часть единъ, които помагали за свободното изтичане на водитѣ въ време на наводнение. Върху каменнитѣ устои е сложена дървената конструкция на моста и върху нея дюкянитѣ.

Долната часть на дървената конструкция (греди, дюшеме и пр.) е била отъ граничовъ материалъ, а горната (дюкянитѣ и покривътъ) — отъ буковъ материалъ. Дървената конструкция била скопчена помежду съ нарочно издѣлани клинове и клечки. Желѣзо и гвоздеи рѣдко сѫ били употрѣбявани.

Върху дървения граничовъ подъ е направенъ калдаръмъ, посланъ съ чакълъ. Широчината на моста била 10 м., отъ която въ срѣдата 5 м шосе за движение на кола, пешеходци и отъ двѣтѣ страни дюкянитѣ по два и пол. метра дълбоки. Широчината на дюкянитѣ била сѫщо 2 $^1/_2$ метра, подигнати надъ шосето около 60 см. и навънъ малко наддадени и подпрѣни съ конзоли. Интересни сѫ били и кепенцитѣ (сѫщо дървени), които служели за затваряне дюкянитѣ. Състоятъ се отъ две половини, едната отъ които се вдига нагоре и се закрепва въ хоризонтално положение чрезъ две дървени куки, та се образува часть отъ тавана на дюкяна, а другата половина се снема надолу и образува часть отъ пода на дюкяна, върху който купувачитѣ сѣдатъ (безъ да се влиза въ дюкянчето). Когато дюкянитѣ сѫ затворени, отъ двѣтѣ страни на шосировката оставатъ дъсчени пешачни пѫтеки отъ 70 см. широчина. За освѣтлението и вентилирането на моста има по цѣлата му дължина отъ двѣтѣ страни на покрива крѫгообразни отвори (люкарни), а и всѣкой дюкянъ си има по 1—2 малки прозорчета. Покривътъ билъ обшитъ съ ламарина. Отъ двѣтѣ страни на шосировката подъ самитѣ дюкяни — тукъ-таме по дължината на моста имало дупки, презъ които се изхвърляла сметьта направо въ рѣката, когато е ставало почистването на моста и дюкянитѣ. На лѣвата страна на моста, отъ самия мостъ долу до лѣвия брѣгъ на рѣката, имало каменна стълба, по която гражданитѣ слизали, за да отидатъ на рѣката. По този брѣгъ на рѣката сѫ били построени касапницитѣ на града; но долу край рѣката имало освенъ касапницитѣ и други дюкяни (гостилница, кафене, ханъ и пр.). Редомъ съ дюкянитѣ на моста били построени непосрѣдствено отъ двѣтѣ му страни и дюкянитѣ на самата чаршийска улица. Така че пѫтникътъ или колата като вървятъ изъ чаршийската улица, преминаватъ презъ моста дългъ 84 м. като презъ покритъ пазаръ. Майсторътъ се е постаралъ да даде на моста нѣкои украшения и въ архитектурно отношение. Срѣдата на моста е отбелязана съ крѫгообразно издаденитѣ дюкяни. Единътъ отъ тѣхъ бѣше бръснарница, а другиятъ кафене. На лицето на тия дюкяни (вѫтре въ моста) имаше и по две цилиндрични каменни колони, които се лесно въртѣха съ рѫка около вертикалната си ось. И догдето тия цилиндри се въртятъ, показвало, че мостътъ не се е още слегналъ. Извънъ моста на носоветѣ на каменнитѣ му стълбове майсторътъ издѣлалъ и поставилъ на всѣкой стълбъ разни каменни фигури: лъвъ (представлявалъ България), орелъ (Русия), женски бюстъ въ рѫцетѣ съ цвѣтя и плодове (плодородие) и пр. Тия фигури били събаряни отъ наводненията и изгубени преди изгарянето на моста.

Въ хигиенично отношение мостътъ отъ студа на рѣката и течението на вѣтъра причинявалъ на нѣкои дюкянджии известни болести, но лѣтно време той бивалъ прохладно мѣсто.

Многото стълбове (на брой 5), малкитѣ отвори (отъ по 11 м.) и часть отъ дървената конструкция, както и бентоветѣ причиняваха известно заприщване на рѣката въ време на наводнение. Голѣмото наводнение презъ

1897 г. отнесе 4 дюкяна отъ лѣвата му страна. Тогава се събори и каменната стълба на моста. Мостътъ ималъ всичко 64 дюкяна съ дъсчени стени и прегради. Нощемъ мостътъ се освѣтляваше съ фенери, а зимно време дюкянджиитѣ се топлятъ съ мангали.

Въ 1874 г. станало освещаването на моста при голѣмо тържество. Присжтствували турски ходжи и християнски свещеници, ученицитѣ отъ турскитѣ и българскитѣ училища, всички чиновници, почти цѣлиятъ градъ и надошли много гости отъ Ловчанска и Троянска околии, майсторитѣ и пр. Ученицитѣ пѣели пѣсни на турски езикъ и за споменъ на всички ученици и деца било имъ дадено по едно симитче или геврече за ядене. Изпърво половината отъ дохода на дюкянитѣ се давалъ на окржга и половината на Ловчанската община. Но следъ време цѣлиятъ доходъ получавала общината и се употрѣбявалъ за училищата.

Подробно описание на моста както и неговитѣ планове сме обнародвали още въ 1902 год. въ Списанието на българското инженерно-архитектурно дружество, кн. 1 и 2, стр. 10.

А следъ изгарянето на моста написахме и статии за сжщия мостъ: 1) въ Списан. на бълг. инжен.-архитект. д-во отъ 1925 г., бр. 20, стр. 322, и 2) въ в-къ „Демократически сговоръ“ отъ 14 VIII. 1925 г., бр. 549. На сжщото мѣсто се построи новъ желѣзобетоненъ мостъ сжщо съ дюкяни и покритъ.[1]

Инженеръ: **Тр. Хр. Трифоновъ.**

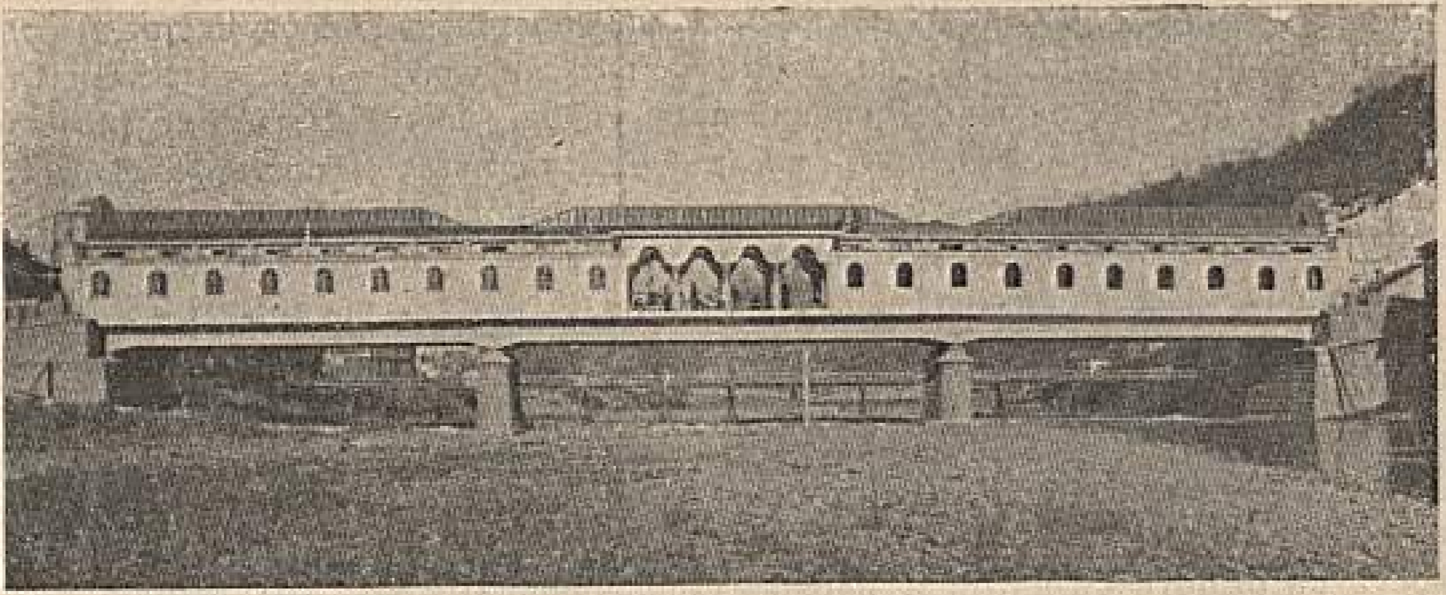

Образъ 17. Новиятъ желѣзобетоненъ Осъмски мостъ въ Ловечъ.

---

[1] Ще следва Глава IV. *Пжтищата въ Ловчанско следъ освобождението ни.* 1877 г.

СТАРИ ОПИСАНИЯ НА ГРАДЪ ЛОВЕЧЪ.

Ами Буе[1], който е пжтувалъ по българскитѣ земи въ 1836—1838 година, описва гр. Ловечъ и неговата близка околность така:

„Плѣвенъ[2] е български градъ съ около 10 до 15,000 жители. Той има много джамии и е попъстренъ или обхванатъ отъ обикновени въ Турция групи дървенисти растения. Отъ тамъ (къмъ югъ) трѣбва да се прехвърлятъ само две височини, за да се отзовемъ върху обширната алувиална равнина, която предхожда гр. Ловечъ. По този воененъ пжть както и по всички онѣзи, по които още по-рано били заселени турски колонии, българскитѣ села сж отдалечени или скрити, макаръ тази низка область да обхваща голѣмъ брой отъ тѣхъ; при всичко това тукъ се срѣща с. Кржине. Вториятъ гребенъ следъ Плѣвенъ е по-високъ отъ първия; разлатиятъ му връхъ е покритъ съ храсталаци и има 1425 стжпки[3] абсолютна височина. Отъ неговия връхъ за окото се разкрива обширна гледка, както върху предпланинитѣ (издънкитѣ) на Балкана (Стара-планина), тъй и върху широката долина на Осъма, течещъ въ североизточна посока, по която се намиратъ много български села. Между Дунава и тази височина се различаватъ три голѣми вълновидни възвишения, а при южната му основа има още две хълмисти издигнатини, между които има чешми. Въ тѣзи именно околности сж скрити въ долища българскитѣ села: Шалковица[4], Слатина и Ново село. Останалата часть отъ пжтя до Ловечъ минава по суха, само отчасть обработена равнина. Тревисти полета се разтилатъ предъ входа на града, който е разположенъ на двата брѣга на р. Осъмъ, при изхода на последната отъ дълбокъ прорѣзъ на варовити планини, твърде стръмни и принадлежащи на долната кредна система.

Ловечъ[5] е градъ съ не по-малко отъ 12 до 15,000 жители. Въ него се наброяватъ 300 християнски кжщи или семейства; останалитѣ сж турци, които най-вече обитаватъ западния брѣгъ на р. Осъмъ. Покритъ и украсенъ съ дюкянчета каменъ мостъ свръзва двата брѣга на тази рѣка. Помѣщението (конакътъ) на управителя (аянина) се намира до площада на източния брѣгъ на рѣката: той е четвъртито здание отъ единъ етажъ, съ широкъ дворъ. Въ града има голѣмъ часовникъ и 8 до 9 джамии, съ викала (минарета). Източната часть на Ловеча е облегната на склона на планината и изградена въ видъ на амфитеатъръ. По нея тѣсни улици водятъ къмъ върха на височината[1]), която, надвесена и издадена напредъ къмъ равнината, представя отлична наблюдателница (обсерватория) за човѣкъ инженеръ-географъ. Офицери отъ генералния щабъ бидейки се изкачвали тамъ презъ време на руската окупация, турцитѣ вече не обичатъ да виждатъ по нея чужденци. Друга уличка съ кѫщи отъ страни води нагоре край Осъма, включена между високи варовити скали, а задъ двѣтѣ извивки, които описва тази рѣка, има гробища. Други гробища се намиратъ при изхода на града къмъ западъ и северъ, първитѣ бидейки оградени съ добра ограда — сѫщинско нововъведение въ Турция. Най-подиръ, голѣмиятъ хотелъ (ханъ) съ широкия си дворъ и първия си етажъ може да се уприличи само на две редици кафези отъ менажерия. Но, надъ всичко друго, прорѣзътъ (цепнатината) на пепелявитѣ скали, заетъ отъ р. Осъмъ, бидейки разлегнатъ по единъ обсегъ отъ склонове, покрити съ хубави лозя и овощни градини, положението на града Ловечъ е едно отъ най-хубавитѣ. Презъ време на цъвтежа изгледътъ наистина е възхитителенъ (чаровенъ).

---

[1] Ami Boué, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, tome premier, стр. 27—29.

[2] Споредъ автора, Plevna (по турски Pilavna).

[3] Стара мѣрка за дължина, която се равнява на около 33 сантиметра.

[4] Може би сегашното с. Зълково.

[5] Споредъ автора, Lowatz (по турски Lovdscha или Lovtscha).

За неприятель, идещъ откъмъ Дунава, гр. Ловечъ е първа позиция за защита на Балкана, но за заемането (окупирането) на България турското население на този градъ е още по-важно, защото то, подобно на шуменското (онова въ гр. Шуменъ), се намира посрѣдъ много турски села или помаци. Макаръ да е откритъ, градътъ Ловечъ може да служи като спасително убежище на турцитѣ, па и като изходна точка на военни операции. Отъ друга страна, този градъ като Търново е разположенъ на излаза на планински долини, по които е заселено най-малко подчиненото славянско население на България, а именно онова по изворитѣ на рѣкитѣ: Витъ, Осъмъ, Росица и Янтра. Високиятъ Балканъ[2]) винаги е служилъ за убежище на недоволнитѣ, а отъ тамъ последнитѣ лесно могатъ да стигнатъ Родопитѣ и други планински групи, сѫщо тъй сигурни въ Македония и Горна-Мизия. Затова турцитѣ избѣгватъ да преминаватъ високия Балканъ, па нѣматъ тамъ и спомагателни постове[3]). Но търговци отъ Татаръ-Пазарджикъ и Пловдивъ и особено кираджии и наемодатели на коне съ самари прехвърлятъ понѣкогашъ тѣзи уединени мѣста, за да отидатъ до Дунава и особено въ Ловечъ.

Споредъ началната изходна точка, долината на Труча (Troutscha)[4]) или на Пѣсъчно-дере (Koumsou)[4]) имъ служи за изкачване на Балкана; и, ако прицелната имъ точка е Ловечъ, тѣ слизатъ по течението на Осъма и минаватъ въ Калугерица (Kalougeritza)[4]), дето е монастирътъ „Успение-Богородично"[5]) и после на Троянъ и Латецъ (Latetz)[4]). Всички тѣзи мѣста съ нѣкои други села наистина сѫществуватъ, па даже ми говориха и за стръмни проходи до монастира[5]).

---

[1]) Нарича се Башъ-кулеси

[2]) Срѣдна Стара-планина.

[3]) Постове за смѣна на преносни срѣдства.

[4]) Както самъ авторътъ отбелязва на края, имената на всички тѣзи мѣстности и рѣки въ областьта на Срѣдна Стара-планина и частно отъ Троянския Балканъ му сѫ били съобщени.

[5]) Днешниятъ Троянски монастиръ.

Пѫтьтъ отъ Ловечъ за Севлиево почва да се издига отъ долината на Осъма посрѣдъ овощни градини, орѣхови и черешови дървета. Обаче необходимъ е единъ часъ, за да се отзове човѣкъ върху хълмистото плоско възвишение, което е необработено и най-много тукъ-тамъ покрито съ дѫбови храсталаци. Последното се издига на 900 стѫпки надъ Ловечъ, който пъкъ ще да е на 800 стѫпки надъ морската повръхнина. На 3 левги[1]) отъ града се слиза въ една долинка, дето има чешма, следъ това се изкачва пакъ на плоско възвишение, което има повече отъ 2000 стѫпки абсолютна височина и е отъ сѫщото естество както предходното, като дори не се забелязва обработена земя въ една съседна западна долина. На 4 левги отъ Ловечъ се навлиза въ една долинка съ направление отъ западъ къмъ изтокъ и съ добра почва за растителни култури; тя се напоява отъ Рубшеръ (Roubscher[2]). Тамъ само съ волове се използуватъ природнитѣ дарения[3]). Този пѫть бидейки единъ отъ главнитѣ пѫтища въ Турция, не трѣбва да се очудваме, защо българитѣ сѫ се отстранили далечъ отъ него. При това, самитѣ турци тамъ сѫ подпомогнали заселването на турски села и изобщо сѫ успѣли да изтикатъ работното българско население по-скоро къмъ Балкана, Горна-Мизия и Македония. Войнитѣ съ Русия извършиха останалото, тъй че отъ всичкитѣ провинции на Турция България има най-много необработени земи и представя най-малко хранителни източници за една армия. Отъ друга страна, по нея съобщенията сѫ по-лесни отколкото другаде въ Турция, съ изключение на Тракия, защото тази най-много хълмиста страна има и най-много пѫтища за коли (талиги).

Превелъ: **Ст. Петковъ.**

Забележка. Ами Буе има голѣма заслуга за изучването на Балканския полуостровъ и нашитѣ земи. Въ своето съчинение: „La Turquie d'Europe", издадено въ Парижъ 1840 година въ 4 тома, той очерта Европейска Турция въ природонаучно, етнографско, социално, стопанско и политическо отношение, както никой преди него. Това съчинение има и днесъ своята цена, и то бѣше преведено на нѣмски въ 1889 година. Много сѫ неговитѣ статии, пръснати въ списания, които допълватъ първитѣ му изучвания. Когато вземемъ да изучваме подробно неговитѣ съчинения, намираме грѣшки, които сѫ произлѣзли навѣрно отъ това, дето той не е отбелязвалъ всичко, което е видѣлъ и чулъ по пѫтя, а отпосле е допълвалъ много нѣща възъ основа на тогавашнитѣ неточни карти. Още Ф. Каницъ бѣше отбелязалъ значителни грѣшки у Буе. Сѫщо и азъ намѣрихъ много такива. Той е направилъ такива грѣшки и въ своето описание на Ловчанската околность.

Село Krjine (Кржине) е с. Кѫшинъ, Брѣстовска община, Плѣвенска околия. Въ руската триверстова карта то е отбелязано още съ името Кришинъ.

---

[1]) Левга (lieue) — стара мѣрка за разстояния, която се равнява на 4 километра.

[2]) Нѣкаква рѣка.

[3]) Изобщо съ рогатъ добитъкъ се обработва почвата.

Село Schalkovitza г-нъ Петковъ съ право отъждествява съ с. Зълково. Jan Vačlik въ своята карта Turecko evropske, издадена въ Прага 1851 година, поставя Šalkovica на мѣстото на Зълково.

Novo-selo (Ново-село) край пѫтя отъ Плѣвенъ за Ловечъ не сѫществува вече. То изчезнало въ втората половина на миналия вѣкъ и стари хора го помнятъ. То лежало въ теленженскитѣ лозя, въ така наречената Чатма.

Село Калугерица (Kalougeritzi) при политѣ на Стара-планина по пѫтя за Троянъ и Ловечъ не сѫществува. Това село често се споменува въ 17 и 18 вѣкъ като католическо (павликянско) село, и неговото име е нанесено на много карти отъ 17 и 18 вѣкъ и по-късно време до мѣстото на сегашния Троянски монастиръ. Проф. Л. Милетичъ сполучливо отъждестви католическото село Калугерица съ днешното село Горско-Калугерово (Даа-Калугерово), западно отъ р. Росица. Въ кърджалийско време католишкото му население се разбѣгало, и то било отпосле населено отъ турци, чиито потомци помнили дълго отпосле, че селото имъ било католишко[1]). Погрѣшното поставяне на Калугерица на Троянския пѫть продължавало въ картитѣ на Lapie[2]) Александъръ Хаджи Русетъ[3]), та дори и на картата на Димитъръ Ангелидевъ: Карта пространа на Европаическѧ Турція, издадена въ Пловдивъ 1868 година. Jan Vačlik обаче бѣше я премахналъ отъ своята карта. Ами Буе не е чулъ името Калугерица, а го е вземалъ отъ картата на Lapie.

Сѫщо така погрѣшно Буе споменува възъ основа на погрѣшна карта името Latetz (Латецъ). Това е село Ломецъ, при което се намиратъ развалинитѣ на старата римска станция Состра. Тази грѣшка я бѣше изправилъ още Vačlik, но у Ангелидевъ още продължава да стои.

Рѣкицата Roubscher (Рубшеръ) не мога за сега да отъждествя съ нѣкой притокъ на Росиця.

А. И.

* * *

James Baker, Die Türken in Europa. Stuttgart, 1878.

Англичанинътъ Бейкъръ, който препѫтувалъ Европейска Турция въ надвечерието на освободителната война (1877—1878 год.), ето какъ описва градъ Ловечъ: „Ловечъ е единъ отъ най-живописнитѣ и красиви градове, които съмъ видѣлъ, безъ да изключваме и Търново, на който прилича донѣкѫде. Кѫщитѣ сѫ пръснато разположени въ дълбокъ извитъ проломъ отъ базалтови скали[4]), чиито стени се издигатъ стръмно около него, а между кѫщитѣ тукъ и тамъ се подаватъ надъ тѣхъ дървета и минарета и съ това повишаватъ живописното общо впечатление. Бързотечната рѣка Осъмъ, широка стотина лакта, тече презъ града, и върху нея е построенъ на сводови устои новъ камененъ мостъ, който би билъ прилика на всѣка земя. Цѣлиятъ градъ представяше жива, весела картина. Българкитѣ, особено хубави въ тоя край, стоеха облѣчени въ живописна носия съ децата си на кѫщнитѣ порти и предѣха вълна, отъ която се тъчеха мѣстнитѣ шаеци. Голѣмитѣ купища дини, овощия и зеленчукъ, които се разтилаха на пазаря, кѫщитѣ съ широко надвесени стрѣхи, които го ограждаха, покривитѣ съ тѣхнитѣ голѣми, нееднакви, жълтеникави дебели плочи, при това свѣтлиятъ слънчевъ блѣсъкъ, който озарява разноцвѣтнитѣ стоки въ отворения пазаръ и се смѣнява съ най-голѣмия контрастъ на дебелитѣ сѣнки — всичко това представя за окото най-висше удоволствие“.

Превелъ А. И.

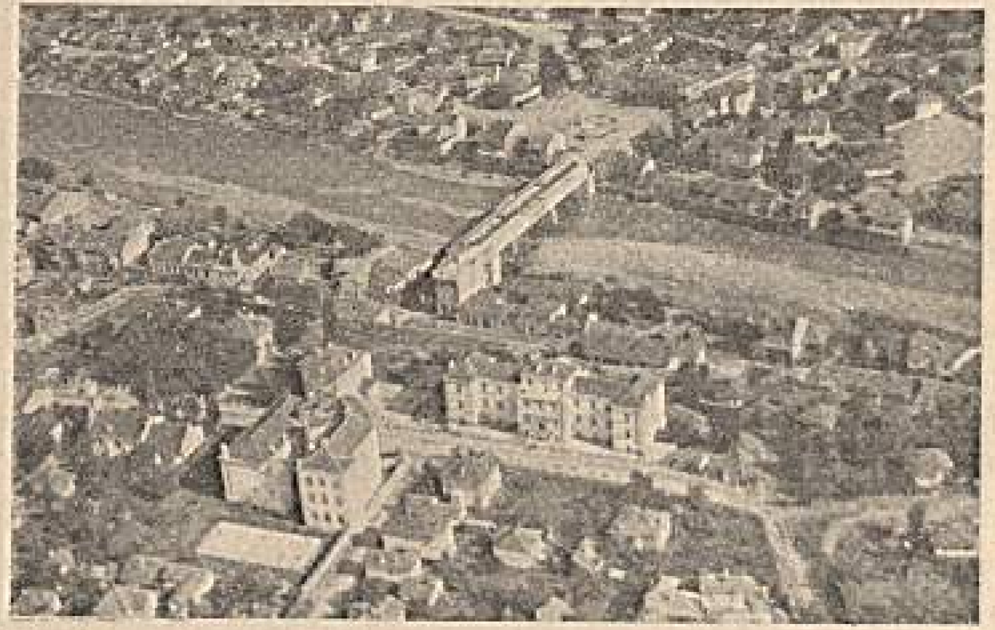

Образъ 18. Аеропланна снимка на градъ Ловечъ.

---

[1] Д-ръ Л. Милетичъ, Нашитѣ павликяни [Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издава Бълг. книж. дружество, кн. XIX, нова редица, книга I, София 1903, стр. 53].

[2] Carte générale de la Turquie d'Europe. Paris 1822, мѣрка 1:800,000.

[3] Карта на сегашная Българія Тракія Македонія и на прилежащитѣ земли въ 4 листове. Страсбургъ 1843, мѣрка 1:1,600,000. Тя е възпроизведена и издадена отъ Бълг. географско дружество.

[4] Скалитѣ сѫ варовикови.

РАЗВОЙ НА УЧЕБНОТО ДѢЛО ВЪ ЛОВЕЧЪ ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО НИ[1]).

Ловечъ, който въ миналото ималъ просвѣтени мѫже, не останалъ безъ просвѣта и въ най-тъмнитѣ времена на робството. Монастирскитѣ и църковнитѣ килии давали подслонъ на просвѣтени люде, които обучавали младитѣ българчета, за да подготвятъ отъ тѣхъ книжовници за нуждитѣ на църквата. Килийното училище запази нашата книга и езикъ отъ загинване. Тамъ не само свещеникътъ, но често пѫти и устабашията даскалъ, слабо просвѣтенъ занаятчия, преподаваше книжовна наука на малкитѣ деца, като ги учеше едва да прочитатъ азбукето, а по-даровититѣ обучаваше до възможностьта да четатъ наустницата, псалмитѣ и апостола. Въ ония времена църквата и училището бѣха нераздѣлни. Свещеникътъ бѣше носитель на българщината, и неговиятъ домъ бѣше хранилище, както и църквата, на българската книга. Било при църквата, или въ монастирскитѣ метоси, имало е открити килии, въ които монаси и свещеници учели децата. Въ Ловечъ до началото на XVII вѣкъ жаднитѣ за наука се събирали въ килиитѣ на монастиря „Св. Богородица" въ Сливешко ливади, а следъ сриването му отъ турцитѣ децата били обучавани въ единъ отъ метоситѣ въ Ловечъ. Срещу кѫщата на х. Мича има празно мѣсто; тамъ билъ метохътъ на Гложенския монастиръ „Св. Георги". Освенъ този метохъ имало метоси на Троянския монастиръ и на „Св. Иванъ Рилски".

Че Ловечъ е закъснѣлъ съ уредбата на свое общинско училище, отбелязва и Неофитъ Бозвели въ книгата си „Славянобългарское дѣтоводство", въ която пише следното: „Ловечъ градъ естествено каменоограденъ; прѣзъ срѣдь тече Осъмь рѣка; има седемь църкви съ епископия; состояно училище нѣматъ — за коя же причина незнанно; търговци има съ добро състояние, добри и лозя и мѣста"[1]). Отъ това е явно, че до 1835 г. въ Ловечъ не е имало уредено училище, а отворена килия или при нѣкой метохъ, или въ нѣкоя частна кѫща.

Като най-старъ учитель, за когото се помни и до сега нѣщо, е Даскалъ Павлинъ. Той билъ учитель около 1827—28 г. въ Габрово и отъ тамъ дошелъ въ Ловечъ, гдето билъ учитель една година[2]) Той учителствувалъ въ метоха на Гложенския монастиръ, срещу х. Мичовата кѫща. Въ сѫщия метохъ около 1830—1832 г. учителствувалъ Хр. П. Поповичъ (баща на В. Хр. Радославовъ). Даскалъ Христо билъ строгъ учитель. Около 1830—1840 г. учителствувалъ Даскалъ Коста; той събиралъ ученицитѣ си и ги училъ въ мазата на собствената си кѫща, която била въ Горни-край край рѣката. Въ Горни-край учителствувалъ и Даскалъ Русчо, при когото се учила и първата Ловчанска учителка Парашкева Нейкова. Той вземалъ по грошъ на месецъ отъ ученицитѣ си. Даскалъ Русчо билъ сакатъ и пияница. Пиянството му, споредъ п. Т. Мишаковъ, било нетърпимо. Отъ единъ тефтеръ на свещ. Луканъ Лиловъ узнаваме, че презъ 1840 г. той билъ учитель въ метоха срещу х. Мичовата кѫща. Въ книга I на „Ловечъ и Ловчанско", стр. 122 и 123 сѫ напечатани извадки отъ попъ Лукановия дневникъ[1]).

---

[1] Тази статия дава главно суровъ материалъ и кѫсо указание за учителитѣ въ Ловечъ, безъ да представя нуждната пълнота. Въ редица други статии ще се дадатъ допълнителни сведения.

[2] Н. Ванковъ, училищното дѣло въ гр. Ловечъ до освобождението ни. Спис. Учил. прегледъ, год. VIII 1903 г., кн. X, стр. 722.

Отъ бележкитѣ на попъ Лукана е явно, че въ метоха освенъ момчета се учили и момичета, нѣкои отъ които, за да добиятъ по-обширни познания, отивали да се учатъ и вънъ отъ родния си градъ. Парашкева Нейкова, напримѣръ, се учила и въ Плѣвенъ при Анастасия Димитрова[2]) и къмъ 1843 год. се върнала въ Ловечъ, гдето учителствувала въ бащината си кѫща. Тя сѫщо обучавала смѣсено момчета и момичета, около 40 деца. Месечната й заплата се събирала около 40 гроша. По Великдень и при свършека на учебната година ученицитѣ й носѣли подаръци Въ ония времена на учителкитѣ се гледало зле, както на жени съ леко поведение. За Парашкева Нейкова имало нѣкаква съ оскърбително съдържание любовна пѣсень.

По сведенията на дѣдо Митю Стойковъ, Марийка Дикова, дъщеря на Дико Райоолу, а ученичка на попъ Лукана, била сѫщо учителка.

Въ 1846—47 година съ общи срѣдства въ Ловечъ били издигнати две голѣми и удобни училища. Ловчанскитѣ първенци най-напредъ решили да си направятъ училище. Въ едно събрание, на което билъ поканенъ и владиката, се решило да се взема по единъ грошъ на всѣко вѣнчило за училището. Като пресмѣтнали, колко вѣнчавки ставали годишно въ Ловечъ и околията, станало явно, че ще се съберать около 36000 гроша. Следъ това се завелъ споръ, где да се построи училището. Владиката, чийто конакъ билъ въ Горни-край, решилъ въпроса, училището да се построи въ тази часть на града. Долнокрайци като видѣли, че ще останатъ безъ училище, решили да съберать помежду си пари и на свои срѣдства да си издигнатъ и тѣ училище. Тогава едновременно, еднакви по голѣмина и направа се издигнали въ Ловечъ две голѣми и удобни училищни сгради. Долнокрайци, на които не достигали паритѣ, сами помагали: бъркали каль, носили камъни и тухли, гасили варь, хранили майсторитѣ и др. На входнитѣ врати на двете училища имаше поставени надписи, отъ които е запазенъ само надписътъ на Горнокрайското училище съ следното съдържание:

„Въздвигна сы сеы първо и българското това училище иждивеніемъ жителей Ловчанскыхъ предстояніемь родолюбивых Г. Г. Николча Стоянсв Тоты

---

[1] За попъ Луканъ Лиловъ се печата по-нататъкъ отдѣлна статия.

[2] Споредъ Никола Хаджиевъ, при Баба Неда.

Станюва Геча Сvмеонова и Содѣйствіемъ Тома Михаилова за просвѣщеніето на Ловчанскитѣ юноши въ лѣто 1846".

Училищата бѣха двуетажни, на втория етажъ бѣше широката и удобна обща учебна стая, една малка стая — класната, и до нея учителската стая.

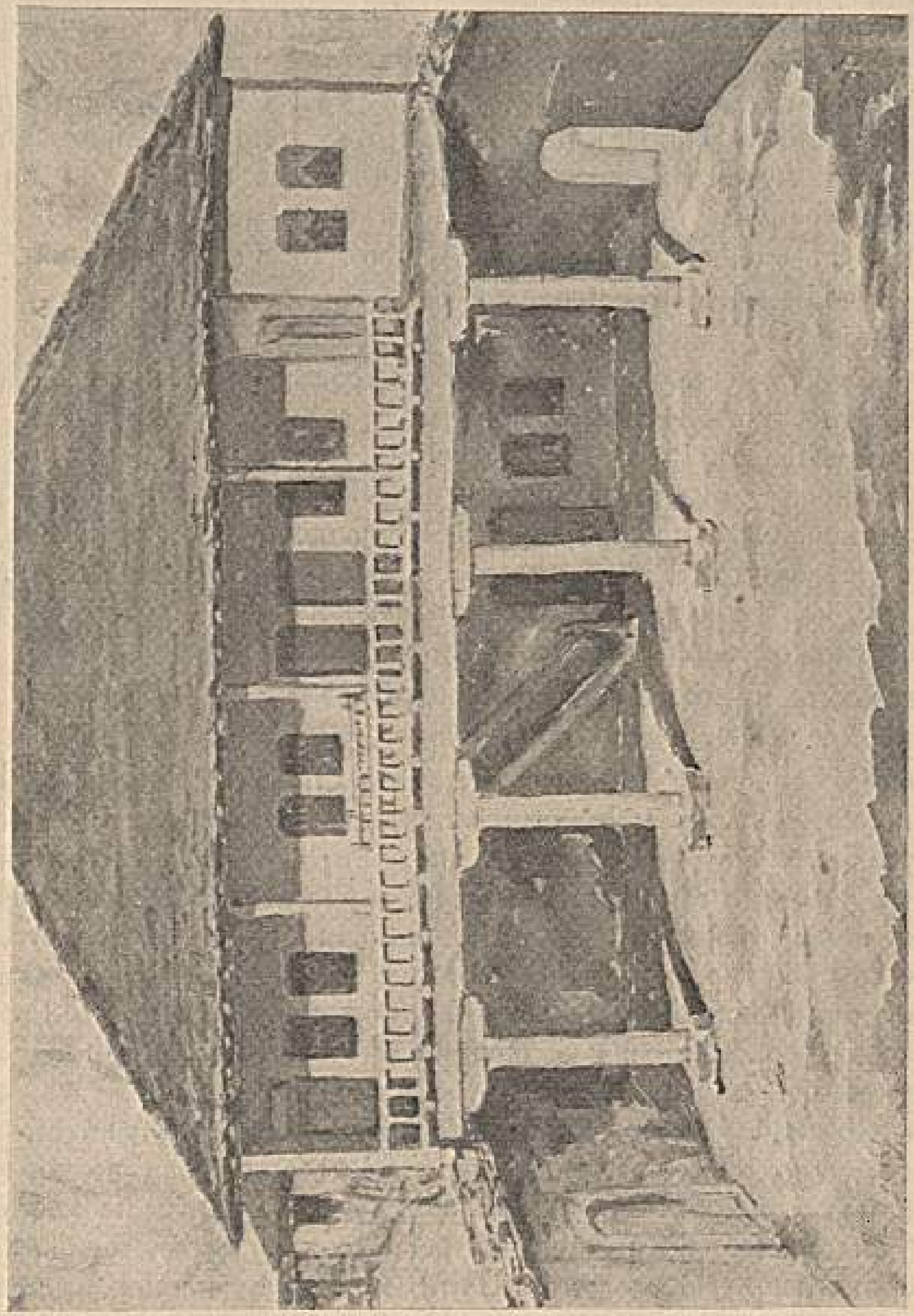

Образъ 19. Горнокрайското училище, рисувано отъ Петъръ Янковъ.

Единъ голѣмъ чардакъ даваше възможность на ученицитѣ всѣкога да подишатъ чистъ въздухъ. На долния етажъ имаше маза, давана подъ наемъ, и една малка стая за дърва, сѣчива и сѫдове (образъ 19). Въ турско време въ Горнокрайското училище се давали представления. Играни сѫ пиеситѣ Геновева и Райна Княгиня (1872 год.). Ловчанци още помнятъ представлението на Райна Княгиня, въ което взелъ участие и Ангелъ Кънчевъ. Учителството, по-възрастнитѣ ученици и членоветѣ на революционния комитетъ работиха заедно, за да събудятъ народното съзнание за борба съ потисницитѣ на България. Долнокрайското училище бѣше съборено много по-рано, а въ 1925 година събориха и Горнокрайското училище. Трѣбваше да се запази поне едното, като паметникъ отъ ония времена, въ които нашитѣ дѣди не пожалиха срѣдства и сили за направа на училищата. Трѣбваше да остане поне Горнокрайското училище, та съ своето мълчание да осѫди нашето нехайство къмъ общественость, да осѫди нашата алчность и грубъ егоизъмъ. Днесъ личатъ само мѣстата на тия светилища и народни будилници отъ едно пълно съ трагизъмъ и борби минало.

Какъ въ ония времена се е гледало на училищното дѣло и какъ се е работило за издигането на училищата, ни свидетелствуватъ списъцитѣ на спомоществувателитѣ за постройка на Горнокрайското училище, печатани въ кн. I на „Ловечъ и Ловчанско", стр. 123—126.

Въ дѣлата на нашитѣ дѣди, готови на самопожертвуване и самопомощь, има нѣщо, което силно затрогва. Тѣ сѫ хора изпълнени съ силни и топли чувства, готови да служатъ на наука, родъ и вѣра. И школскиятъ епитропъ заслужено имъ е направилъ тоя списъкъ за паметь. И нека тази паметь бѫде вѣчна, защото тѣ отдѣляха отъ своитѣ оскѫдни срѣдства за просвѣтата на идещитѣ следъ тѣхъ поколѣния!

Би било голѣма грѣшка да се мисли, че тази помощь е еднократна. Въ тефтера, въ който редовно се вписвали смѣткитѣ отъ 1847 г. до нашето освобождение, се водятъ постоянно смѣтки за приходитѣ и разходитѣ на училището и църквата. Църквата е подпомагала училището; тя единствена го е крепила. Събрани около нея, гражданитѣ поддържаха съ вѣра въ Бога просвѣтното дѣло. Училището и църквата бѣха нераздѣлни; всички смѣтки се провѣряваха отъ църквата начело съ епископа и първенцитѣ граждани. Училищата имаха тържествени дни, свързани съ църквата. Тия дни бѣха 11 (24) май, деньтъ на българскитѣ първоучители Св. Кирилъ и Методий, и Петровдень, въ който день се завършваше учебната година. На другия день, 12 апостоли, бѣше патронниятъ праздникъ на Горнокрайското училище; то носѣше тѣхното име Горно-махленско училище „Святыхъ Апостоловъ".

Отъ събиранитѣ пари се отдѣляше по нѣщо и за църквата, но, можемъ каза, изцѣло тѣ отиваха за нуждитѣ на училището: за заплата на учителитѣ, за покупка на книги и за други училищни разноски. За училището имаше събрани суми, които бѣха раздавани на гражданитѣ съ лихва, но види се, че нарасналитѣ нужди изискваха да се търсятъ и други доходи: продаваха мѣста отъ църковния дворъ за гробове, продаваха се църковнитѣ тронове, прибираше се наемъ отъ училищната маза и дюкянъ и се събираха ежегодни милостини и помощи. Би било много да се отбелязва всичко, каквото се намира записано въ училищния тефтеръ, но ние ще си позволимъ да приведемъ тука поне това, което е събрано като помощь презъ 1852 год. отъ училищния епитропъ Томчо Михалевъ.

.1852 Иануарий 18.

Извѣстявамъ ази Томчо Мих-лювъ щото пари зимамъ отъ народътъ:

Иануарий 18.	
Отъ Конка Мариновъ за школата земамъ гроша	200
Отъ Енчувица зимамъ милостиня.	20
Отъ нейди си милостиня	50
Отъ нейди си милостиня	100
	370
Иануарий 28.	
1 сарандаръ	12
Милостиня.	50
	432
Отъ Христаки Недкоолу зимамъ	48
Февруарий 16. Отъ Жгленъ милостиня	272
	752
Февруарий 27.	
Отъ Маринча Радювенчиту за школата	150
Отъ Павуна за гробъ зимамъ	250
Отъ Павуна дето остана да дава школски пари	250
Отъ нейди си милостиня зимамъ	50
„ „ „ „ „	110
	1570
Отъ нейди си зимамъ	25
Отъ юртлукътъ зимамъ	180
Отъ Грозя ханжиятъ 1 сарандаръ	12
	1787
Априлъ 23.	
Отъ Ивана Радинътъ синъ зимамъ за тимисюкътъ щото имаше да дава школски пари	438:30
	2225:30
Май 15.	
Отъ Цвятка кюркчиятъ за школата	110
Отъ Коля бояжиятъ за школата	100
Милостиня земамъ отъ протосингелатъ дето зема отъ Павуна	25
	2460:30
Иулий 18.	
Зимамъ отъ Иоанчовица х. Иловата за школата милостиня	350
	2810:30
Августъ 11.	
Зимамъ отъ Шашоглу папожия Стоянъ	100
Августъ 30.	
Зимамъ отъ Троенчиту за гробъ	250
И за школата милостиня	50
Зимамъ отъ Иванча Араплийчиту за гробъ	250
	3460:30
Септемврий 2.	
Зимамъ отъ Видраре милостиня	100
Ноемврий 10.	
Зимамъ отъ Цвятка бабинъ Дацинъ	150
	3710:30
Зимамъ отъ Ивана Парталозоглу за школата	173
Зимамъ отъ Стойка Сапужиятъ за школата	80
Зимамъ отъ Радиния синъ Христо за школата	40
Зимамъ отъ Епитропа църковенъ киръ Конка за църковната кжща	400
	4403:30
Иануарий 19.	
Зимамъ отъ покойнаго Димитра Шейтаноглу за гробъ	250
Иануарий 25.	
Зимамъ за школата отъ Никола Дацинъ	80
Иануарий 28.	
Зимамъ отъ Андона Баиолу отъ темесюка дето има да дава съ файдата наедно	360
Иануарий 30.	
Зимамъ отъ Томча х. Стояноолу за школата милостиня	50
	5143:30
Февруарий 5.	
Зимамъ отъ Радювене за школата милостиня	90
Зимамъ отъ едно място милостиня	300
Февруарий 21.	
Зимамъ за школата отъ Пане Петровъ Паракуцоолу	60
Зимамъ отъ едно място за школата милостиня	265
	5858:30
Зимамъ за школата милостиня отъ Димовица на Зюлямката дъщеря	150
Зимамъ отъ Татя Зюлямооглу	150
	6158:30
Февруарий 24.	
Зимамъ отъ Цоча Кюрчиятъ	200
Мартъ 16.	
Зимамъ отъ Рача Рашолу кафежи	40
	6399:30
Априлъ 1.	
Плаща темесюкътъ Владиката дето беше обещалъ на школата	2500
	8899:30
Зимамъ отъ плочи 14 по 1—10	17:20
	8916:10

Понеже къмъ доходитѣ спадатъ и лихвитѣ на раздаденитѣ пари срещу записи (тимисюци), не ще е излишно да дадемъ едно описание и за тѣхъ презъ сжщата 1852 година:

.1852 Иануарий 18.

Известяваме щото темесуци школски има:

	гроша
1 тимисукъ на Томча Михалювъ	2344
1 хавалй? да плаща Томчу Махалювъ	1736:20
1 хавалй? да плаща Томчу Махалювъ отъ школски исапъ	1340
	5420:20
1 темисукъ на Коста Пастафанолу	2018:30
1 „ „ Беня Симионувъ	4313:30
1 „ „ Ивана Радинатъ синъ	423:30
1 темисукъ на Илийча Пеноолу	890
1 „ „ Геча Пандйолу	1112:20
1 „ „ Цача Гечувъ	1362:20
1 „ „ Доча Плевнялолу	1112:20
1 „ „ Даскалъ Петка	325
1 „ „ Дика Топорътъ	630
1 „ „ Богданъ Михалювъ	220
	18824:00
1 „ „ Геча Симионувъ	1500
	20324
1 „ „ Андрея Байолу	2700
	23384
У Конка Мариновъ вирисии уставамъ да собере	1245:20
	24630:20

Хидинъ хисапъ Томчу Михалювичъ, Томчу Станювъ, Беню Симионъ, Петъръ Маркуфъ, х. Атанасъ, Нечу Вачуфъ, Иоанчо Павловичъ, Конку Мариновъ".

Повече отъ интересъ сж училищнитѣ разходи за разнитѣ години, но ние ще отбележимъ тукъ разходитѣ станали презъ сжщата 1852 година:

1852 Иануарий 18:

Извѣстявамъ азъ Томчу Михалювичъ щото пари давамъ за школата и за черквата:

На Иванча п. Николовъ отъ Габрово за икона давамъ гр^{ш}. за свѣтого Иоана Кръстителя	225
На даскалъ Маноле давамъ	60
За таблиците давамъ	125
Априлъ 15.	
Зема даскалъ Манолъ	550
На Иванча п. Николовъ отъ Габрово за една икона балаклиитуназиваима давамъ	400
За каваларииte на момчетата	15
За 110 ока варъ °/₀ по 12 гр^{ш}.	132
Иуние 27.	
Давамъ на даскалъ Манолъ.	300
Августъ 30.	
Давамъ на даскалъ Мамолъ.	300
Земамъ единъ топъ котния за учителя за испитанието	130
Давамъ за 14 таблици на Минка	80
Септемврий 17.	
Давамъ на даскалъ Манолъ.	400
Декемврий 24.	
Давамъ на даскалъ Манолъ за за рождество	300
Февруари 15.	
Давамъ на даскалъ Манолъ за харашлъкъ.	200
Априлъ 1.	
За христоматията дадохъ на Владиката.	50
Априлъ 1.	
За турчето за кирия дето ходи на Ески Захара за книгите	50
Априлъ 1.	
И за два чувала за книгите.	15

Априлъ 1.	На Дервентатъ за гюмрюкъ и за интезапъ за книгите	6
Априлъ 1.	Давамъ за школската газета	130
Априлъ 21.	Дадохъ кирия за двете аналогии дето ги проводи Станю Димоглу даръ на църквата	25
Априлъ 30.	Дадохъ на учителятъ Манола за харчъ	300
Априлъ 30.	Дадохъ за филонътъ отъ стофата Томчу Михалювъ, Томчу Стаювъ, Нечу Валчуфъ, Петаръ Маринуфъ, Беню Симионъ, Иоанчу Павловичъ, Конку Мариновъ, хаджи Атанасъ	1222

Въ школския тефтеръ освенъ обикновенитѣ разноски за поправка на зданието, за покѫщнина, за ограда, за учителски заплати и др., се срѣщатъ изразходвани суми и за цели отъ по-особенъ ученолюбивъ, човѣколюбивъ и патриотиченъ характеръ, напримѣръ:

I. Училищното и църковното настоятелства подпомагали материално Ловчански ученици, които следвали въ Киевъ. Презъ 1849 г. изпращали на два пѫти пари, за което въ тефтера е отбелязано: „За мумчетата на Киево давамъ гр. 540", и по-надолу: „За мумчетата на Киево дето са давамъ 10 царски на Петра попъ Никифороолу 560". Въ смѣтка за 1851 г. има отбелязано, че сѫ отпуснати сѫщо на два пѫти пари: „За мумчетата дето са въ Киево давамъ на Нечоолу гр. 590:20", и втори пѫтъ: „За Коновото момче вращане отъ Киево до Свищовъ на Хинка Лазароолу плащамъ харчъ 19 рубли (363:10 гр.)".

II. За борба срещу турскитѣ насилия въ смѣтката отъ 1849 г. се срѣща:

„На мумичиту харчъ дету гу отарвахми	100
На капу бюлюкъ башията давамъ	50
На заптието давамъ	25"

III. За подпомагане болни:

„1853 г. февруарий 26. Дадохъ на Багламажоолу на момичето за окото" гр. 70

IV. За разни издания и книги, за да се основе първата въ Ловечъ библиотека и читалня, отъ която сѫ се ползували всички, които сѫ имали що-годе развити духовни нужди. Въ смѣткитѣ за разнитѣ години се срѣщатъ следнитѣ по-характерни изплащания:

1849 г.	За вестникътъ давамъ	130 гр.
	Давамъ за школската газета	130 „
1853 г.	Дадохъ на Кона Фучажиятъ за черчевета за библютеката въ одаята	75 гр.
	Мартъ 10. Давамъ за търговската газета за половината	65 гр
	За школската газета	130 гр

V. За подпомагане други училища:

1870 г.	Давамъ на Неврокопското училище	20 гр.

1852 г. Ианyарий 18. Извѣстяваме тука какво оставатъ отъ цариградскиатъ масрафъ у Господинъ Томча Михалювъ отъ 925 гр^{ш} за полвината земамъ за горното училище 462:20 а пакъ 462:20 дава ги негова милосъ на долнокрайскити епитропи и тие не щяха да му дадатъ потписъ за тези пари за туй имъ ги не дади и уставатъ у негува милосъ коги дадатъ потписъ тугизи да ги земѫтъ и отъ мантията дето зима пари 454 гр. дава на горнокрайското училище а пакъ 222 гр. оставатъ у негува милосъ куги дадатъ потписъ долнокрайскити епитропи тугази да си соматъ парити.

VI. Въ тефтера се срѣща записано за 1870 г. 1 юлий изразходвана сума за покупка на книги, които съ намалени цени да се дадатъ на беднитѣ ученици.

VII. Срѣщатъ се предвидени разноски за отпразднуване патронния праздникъ на училището и праздника „Св. Кирилъ и Методий", макаръ тоя праздникъ постоянно да се празднувалъ въ Долнокрайското училище.

VIII. За награди на ученицитѣ:

1852 г.	За кавалариитѣ на момчетата	гр. 15
1853 г.	Давамъ на Пенка за панделки	гр. 11

IX. Училищното настоятелство се е грижило не само да изплаща заплатитѣ на учителитѣ, но е изплащало и други задължения на учителитѣ, като: разноски за пране, кирия (пѫтни разноски), покупка на книги и др. Презъ разни времена въ училищния тефтеръ се срѣщатъ изплатени отъ школския епитропъ следнитѣ разноски:

		гр.
1849 г.	На перачката Ватювица	35
	6 тестета книга	12:20
	На даскалъ Маноле щото плати на другия даскалъ за книгите и за перачката	270
	За Етрополе кирия за даскала	15
	За Манола за пране на Ватювица	10
	1 топъ кутния за даскалатъ зимамъ	100
1851 г.	За 1 конъ кирия за мънастиратъ за даскалатъ	15
1852 г.	За 1 топъ кутния за учителя за изпитанието	130
	Дадохъ на Коста п Вачовъ за платното за пердета	24
	За 1 топъ книги	2:20

Изплащането на учителскитѣ заплати не ставало по ведомость мѣсечно, а споредъ нуждитѣ се плащало въ разни времена. За оправдателни документи училищниятъ епитропъ изисквалъ отъ учителитѣ разписки. Въ Горнокрайската църква се съхраняватъ нѣкои разписки, отъ които ще отбележимъ нѣколко:

I. Вземамъ отъ смѣтката на учителството си: № гр. 216, или двѣстя и шесть на десять, отъ Г-на М. Касабовъ.

Ловечь 1872 г. В. Хр. Радославовъ.
Априлъ 13-й

II. Да ся знае какво пріямамь отъ училищнитѣ настоятѣли грошѫ 443 Словомъ четыре стотинъ и четыри (десеть и три) гроша за увѣрение какъ прі(е)хъ паритѣ подпысвамь ся саморȣчно.

1872. Декемвр. 8-ий
Азъ
Хъно Ивановъ

III. Долуподписаний земамъ отъ бай Михаля 500 гр. петстотинъ гроша отъ смѣтката си за увѣрение.

Ловечъ 1871 г. Декемврий 1. Матей Ил. Бенчевъ

Когато училищниятъ епитропъ отсѫтствувалъ, често пѫти учителитѣ се отнасяли до другитѣ църковни епитропи или по-състоятелни граждани да имъ изплатятъ нужднитѣ за момента суми:

Бате Янаке.

Да ми дадете отъ уреченѫтѫ заплатѫ 135 гр. чи сьмь зелъ кныгы защото батя Михаля нема сега въ кѫщи да зема отъ него чи ми станаха потребны сега.

Ловечь 1871 г.
Иуний 5.

Азъ
Хино Ивановъ

Когато и епитропътъ не е ималъ въ себе си пари, той е искалъ на заемъ отъ по-състоятелнитѣ граждани:

Г-нъ Митю х. Дойчиновъ, броете за нашѭ смѣткѫ, на Василя Христовъ № 400 (четырестотинъ гр.), които, кога ся поискатъ ще Ви гы дадемь.

Ловечь 1872 г.
ȣ/врий 9.

Училищенъ Настоятель
Михалъ П. Касабовъ

Има разписки отъ К. Александрова, Анна Л. Предичъ, Елисавета Тасюва и други.

Въ училищния тефтеръ се срѣща описана и покѫщнината на училището:

1850 Априлъ 23. Ловечъ вещи школски.
1: сахатъ
1: тенжара съсъ капаци (единъ-тъ капакъ нѣма 1864)
1: пирȣсъ 1: дилафъ 1; лопата жилѧзна.
1: балтиѧ 1: мотика мажарска.
2: тесли
1: огледало (1864 Апр. 23-и огледалото е счупено)
2: кадри на солтанътъ (исто едното кадро съдрано)
1: икона свити апостоли
1: софра
8: васланици
2: мендерлици
3: . . . . нана отъ басма
1: званецъ
1: пичатъ маліански
27: таблици за писани
14: парчета харти отъ обозрени?
3: мангала желѣзни
1: ножици тирзиски
1: желѣзна соба малка
1: меникъ
1: рѫженъ
1: тиникиѧна лопата.

Въ тефтера сѫ описани още и книгитѣ на училищната библиотека:

1860 Априлъ 23. Ловичъ за книгити школски щото имами въ ȣчилището ислази Даскалъ Манолъ чи ги придади на Христа Ганчовъ очитилѧ;
2: глобоза
2: чифта харти географически 1: атласъ
9: граматики болгарски
10: инциклопедии
3: . . . . ксинофонда?
2: части 1: тело Юрий Венелинъ
2: Жизни описание Юрий Венелинъ
9: църковни истории
1: часови благоговени
1: Игиономия
2: граматики сръпски
5: части гласника српски
1; изворъ за српска история
2; инциклопедии балгарски
1: ивангелие балгарско
2: грацки евангелета
3: географии Г. Икономовъ
1: тело. 4. части псалтикии
1: ирмологиѧ псалтикия
1: ȣсмогласникъ
3: покрастениѧта на исиринъ? свещеникъ
1: диплография
2: аритметика Хр. Дуловь
3: возрождение на Българската словесность
1: гръцки писмовникъ
4: благонаравие С. Подоковъ
7 . . . . .
1: География К. фотиновъ
1: Правило стихосложение
1: Чтение отъ 4 евангелиета

2: Сказание за иверската икона
1: ȣкрайна
1: подробно наставление
1: Славянска граматика Пенанскаго
1: Хатишарифъ грацки
3: циркулярни руски
1; въ последни часове на императора Николаѧ
1: Житие светаго Николаѧ рускаго
1: . . . . .
24: кратки катихисчита
1: лесна тихнология рȣска
1: граматика руска Востоковъ
1: Крамлински история свещенна
1: граматика гръцка
1: Мисли В. Априлова
1: цветъ милости
1: гръцко евангелие
1: естествена история
1: физика сръпска
1: история .
1: астрономия сръпска
1: логика сръпска
1: граматика гръцка
1: св. история Васкидовъ
2: книжки ȣрожаевъ
1: книжка Д. Шелехова
1: обивление руско
60: лесни журналъ руски
4: тома ликсиконъ греко-руски
1: христоматия славянска
1: заветъ на Кифалова
9: царственници
9: Трȣди императорскаго . . . .

Записани сѫ въ тефтера сѫщо и вещитѣ, предадени на владиката:

1848 Септемврий 4.
Извѣстяваме щото предаваме на Мелетія на владиката нашъ черковни дрехи и ги забелизоваме по доле по име:
12: иминеа гарцки
1: стихаръ архиерейски
1: филонʼ .
1: сакоеʼ .
1: амфорʼ .
1: ракавици .
1: набедреникъ
1: пафти
1: патерица
1: трикирия
1: бадне сасʼ железни обарче ѿ 30 ведра
2: саки за вода сасʼ железни обарчи
2: баднета
2: . . . . .
1: ȣраръ черковенъ отъ попʼ Цача
1: ракавици черковни
1: стихаръ кȣмашанъ
1: евангеліе
1: малакъ амофоръ
1: литургия владишка
1: епетрахилъ
1: нощови
1: каргъ
1: даска
1: хамбаръ
3: качета
1: балтия гȣляма
1: ражень
2: ченгела
1: делафъ
1: лупата жилязна
1: лучникъ
2: светилници
1: молвиница тенекеина
3: кюпа за маслȣ
1: каче долаба
2: кȣтела
1: софра дарвена.

До 1871 г. училищата въ разнитѣ квартали били подъ надзора на църковнитѣ настоятелства. Настоятелитѣ избирали едного отъ църковнитѣ епитропи, комуто възлагали грижата за училищата. Той водѣлъ школскитѣ смѣтки, събиралъ пари и се грижелъ да посрещне всички нужди на училището. Горнокрайското училище, както се вижда отъ описа на покѫщнината му, имало и свой махленски печатъ, който, за голѣмо съжаление, е изгубенъ. Отъ 1871 година всичкитѣ училища минаватъ подъ общата управа на епархийския съветъ. Начело на този съветъ билъ епископъ Дионисий Ловчански и членове: Станю Панчевъ, Анастасъ Т. Кунчевъ и Митю Георгиевъ.

Първи учитель въ Горнокрайското училище билъ Петко Р. Славейковъ, познатъ съ името даскалъ Петко. Въ автобиографскитѣ бележки на п. Тодоръ Мишаковъ се срѣща написано за Славейкова следното: „Щомъ се свърши Горнокрайското училище, въ него се доведе учитель П. Р. Славейковъ, който въ тогавашното още време тури добъръ редъ въ училището и въ първо врѣме показа добъръ успехъ и азъ като единъ отъ прилежателнитѣ ученици за отличие получихъ знакъ кавалария на червена панделка нарочно направена за това награжденіе. Помня само това, че между другитѣ предмети въ испитътъ ми имаше и нѣкои стихове които се произнасяха като разговоръ между двама ученици и тѣ бѣха: не е сега време да се дреме нъ е време наука да се земе. И Европа на всички въ ушитѣ тропа и пр.“

Въ школския тефтеръ е отбелязано за 1848 год.: „на даскалъ Петка давамъ гр^{ш}. 2281 : 20“, това ще е остатъкътъ отъ заплата, който му се падалъ да си вземе. Даскалъ Петко дошелъ отъ Севлиево презъ есеньта на 1847 год. Като учитель въ Ловечъ, той пръвъ въвелъ взаимната метода. Даскалъ Петко билъ чувствителна и влюбчива натура; за него и до днесъ се говори както за пѣснитѣ му, тъй и за неговитѣ любовни историйки. Той билъ веселякъ и си създалъ приятелски връзки. Въ Ловечъ даскалъ Петко пишелъ стихове. Казватъ, че отъ него имало написани стихове и по прозорцитѣ на училището. [1]) Страстьта къмъ стихотворството въ него била много голѣма; той указвалъ влияние и на своитѣ познати. Даскалъ Янко, учитель въ Долнокрайското училище, подъ влиянието на Славейкова, съ когото билъ добъръ приятель, сжщо се опитвалъ да пише стихове. Въ 1848 год. по петдесятница даскалъ Петко напусналъ Ловечъ и заминалъ за Плѣвенъ.

Следъ него дошелъ Маноилъ Лазаровъ, известенъ съ името даскалъ Манолъ. Той билъ родомъ отъ София. Въ школския тефтеръ за 1849 год. е отбелязано: „За даскалъ Манола харчъ отъ Етрополе до тука гр^{ш}. 97“. Той учителствувалъ отъ 1849 до 1870 год. съ прекжсване. Презъ 1860 и 61 година неговъ замѣстникъ билъ даскалъ Христо Ганчовъ. Презъ всичкото време на своето учителствуване въ Ловечъ даскалъ Манолъ билъ главенъ учитель — голѣмъ даскалъ. До 1852 година учителствувалъ самъ, а презъ 1853 година и следнитѣ години той ималъ помощници, наричани малки даскали или даскалчета; такива въ разни години били: даскалчето Коста, Маринчо п. Софрониевъ, който станалъ свещеникъ въ Севлиево. Етрополецътъ даскалъ Симеонъ, даскалчето Станю Петровъ, даскалъ Ангелъ,

---

[1]) Споредъ Ив. Урумовъ, на всѣки прозорецъ имало книга, на която било написано името на единъ отъ дванадесеттѣ месеци и по едно стихотворение. Голѣма щета е, гдето не сж запазени или преписани тия стихове. Стариятъ учитель Никола Т. Хаджиевъ запазилъ стиховетѣ само на месецъ юний:

Хубаво е времето днеска,
когато плодоветѣ здрѣятъ,
най же паче нощеска,
когато щурцитѣ пѣятъ.

Въ 1900 г. месецъ августъ ходилъ въ Ловечъ Славейковиятъ синъ Иванъ, който събралъ много сведения за живота на баща си и по негова поржчка било фотографирано училището и стаята, въ която живѣлъ Петко Славейковъ, въ сжщото училище.

За П. Р. Славейковъ гледай Ловечъ и Ловчанско, кн. I, стр. 127. Бележка отъ редактора.

Михалъ Петровъ, даскалъ Парашкева и даскалъ Петко. Даскалъ Манолъ билъ на голѣма почить. Нему освенъ заплатата се плащало често и за други разноски, както личи отъ школския тефтеръ. Въ Ловечъ сж запазени пѣсни, въ които се спомня и името на даскалъ Манула. [1]) Презъ време на даскалуването си въ Ловечъ даскалъ Манолъ се занимавалъ и съ литературна работа, като издалъ следната книга: Наставленіе за вѣржтж отъ святаго Геннадія Патриарха Константинополскаго. Издава ся отъ Н. Боголюбіе Св. Ловчянскыя Епископъ Г. Г. Илариона (за въ даръ на Българскы-ты училища). Прѣвелъ Мануилъ Лазаровъ (Софіянецъ). Русчюкъ въ печатницата на Дунавскж-тж область 1866 г.[2]).

Образъ 20.
Даскалъ Манолъ Лазаровъ.

Презъ 1872 год. станалъ учитель въ Горнокрайското училище Василъ Хр. Радославовъ; [3]) той въвелъ звучната метода и преподавалъ по ржководството на Цвѣтко Н. Самарджиевъ[4]). Радославовъ поставилъ началото на нова фаза отъ развитието на учебното дѣло въ Ловечъ. Той разпредѣлилъ ученицитѣ по отдѣления, и съ това въвелъ ново и въ организацията на училището.

Презъ 1870 година било отворено девическо основно училище въ Съйчевата кжща. Като учителки въ това училище били: Екатерина Александриева, Елисавета Тасюва, Анна Л. Предичъ, която преподавала ржкодѣлие на ученичкитѣ; като помощница учителка, малка даскалица, е била и майката на инженеръ Коста Димитровъ — Натя Кочова.

Въ Горнокрайското училище били употрѣбявани кавалариитѣ. Тѣ били раздавани като награда на трудолюбивитѣ и съ добро поведение ученици. Кавалариитѣ били направени отъ жълта тенекия кръстове, привързвана на червена лента, която премѣтали на врата на ученицитѣ. На немирнитѣ ученици закачали черни дъсчици, на които имало изписани разни животни. Добритѣ ученици получавали дребни четвъртити тенекияни изрѣзки, наричани билети, съ тѣхъ тѣ изкупували своитѣ по-голѣми или по-малки школски прегрѣшения.

Пръвъ учитель въ Долнокрайското училище билъ даскалъ Георги; той

---

[1]) Вижъ Ловечъ и Ловчанко, кн. I, стр. 138.

[2]) За живота на даскалъ Манола Лазаровъ дава известни сведения неговиятъ синъ, запасенъ генералъ Лазаровъ въ книгата „Юбилеенъ сборникъ“ на Софийското бълг. благотворително-образователно дружество — Ив. Н. Денкоглу, София, 1907, стр. 62—63. Сравни Ловечъ и Ловчанско, кн. I, стр. 138.

[3]) За Хр. В. Радославовъ се печата по-нататъкъ статия отъ Ив. Урумовъ: Спомени за Д-ръ В. Хр. Радославовъ.

[4]) Цвѣтко Самарджиевъ издалъ следното ржководство: Ржководство много кратко за -й класъ отъ звучната метода (съставено отъ Цвѣтко Н. Самарджиевъ). Въ 1872 г. излѣзло ржководството по звучната метода отъ Р. Каролева.

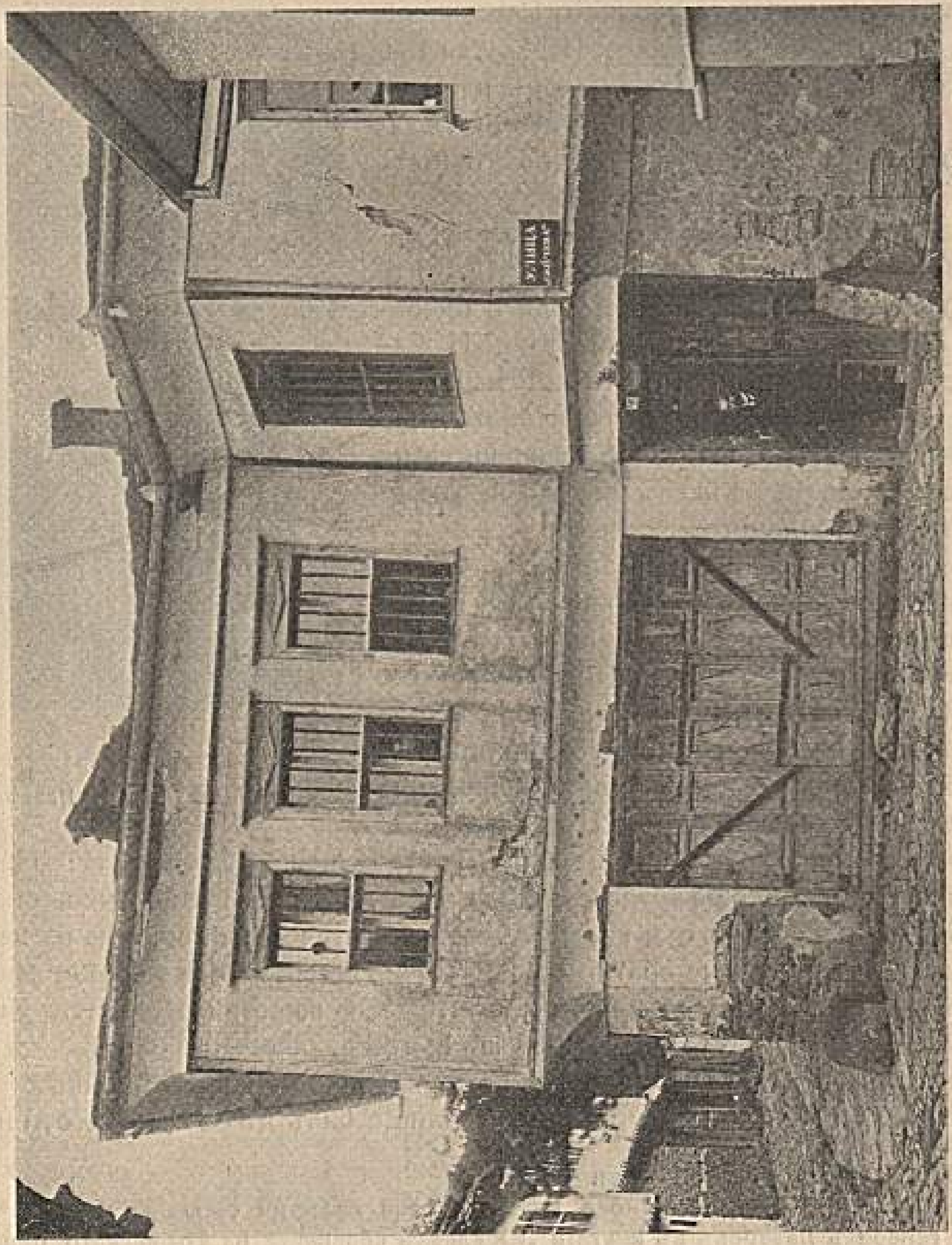

Образъ 21. Съйковото девическо училище.

билъ русинъ, ималъ и занаятъ, занимавалъ се съ часовникарство. Въ 1847 год. дошълъ **даскалъ Янко** или **Венко**, родомъ отъ с. Бърневци, Дрѣновско. **Даскалъ Янко Христовъ Бърневъ** усвоилъ взаимната метода въ Свищовъ. Той учителствувалъ непрекѫснато въ Ловечъ до 1863 год. и билъ принуденъ да напустне Ловечъ, защото противъ него били нѣкои отъ ловчанскитѣ първенци. Както въ Горнокрайското училище, тъй и тукъ ученицитѣ отъ различна възрасть се учили наедно въ една голѣма стая. При даскалъ Янко последнитѣ чинове били отредени за ученицитѣ отъ класоветѣ На тия ученици даскалъ Янко преподавалъ алгебра, писменица, славянска граматика, български езикъ, гръцки езикъ, псалтика и руски езикъ. Той билъ презъ всичкото време главенъ учитель и преподавалъ само на по-възрастнитѣ ученици, а подъ негово рѫководство на по-малкитѣ преподавали неговитѣ помощници учители, „малки даскали", които били: **Христо Ширинковъ**, **Маринчо П. Митрофановъ**, **Рачо Димчевъ**, **Първанъ Кочовъ Маневъ**[1], даскалъ **Станю Каменицата**, даскалъ **Янко Ивановъ** и **Василъ Каракановски**. Даскалъ Янко билъ любознателенъ и трудолюбивъ човѣкъ. Презъ 1859 г. той издалъ Свещена история[2]. Въ единъ рѫкописенъ дамаскинъ се срѣща отъ него следната бележка: „Йзъ бѣхъ любопи́тенъ твърде дано́ намѣрѫ нѣщичко любопытно за житіето на нашытѣ прѣроди́телѝ, амѫ много унылъ остáнахъ, като не намѣрихъ. Учитель Вѣнко Христовъ."

Образъ 22. Първанъ Кочовъ Маневъ.

Даскалъ Янко билъ добъръ приятель на Славейкова, комуто писалъ на 28 юний 1863 г. Въ това писмо по всѣка вѣроятность даскалъ Янко се е оплакалъ, че го гонятъ отъ Ловечъ, и потърсилъ подкрепа отъ Славейкова, който билъ учитель въ Ески-Джумая. Съ дата 9 августъ 1863 г. Славейковъ му отговаря:

„Драги ми г. Вѣнко Х. Бърневъ,

Вашето отъ 29 прѣминалаго твърдѣ-много ма наскърби . . . . плаках като четох писмото Ви. Туй е първія мурафет на нашитѣ българи, да си вадят ахта от даскали-тѣ, като тъй лесно забравят тѣхни-тѣ услуги. Знам на опит несносното състояние на бедни-тѣ учители кога дойдат в положеніе подобно на ваше-то, но нали сми са намѣрили на туй званіе, нищо друго освен търпѣніе не ни помага . . . . За прѣводитѣ ви, за които сьм увѣрен че сѫ доста добрѣ прѣведени не мога да Ви дам никакви надежди според дѣто повече отвсѣкиго другиго знам как върви у нас книгопродавството. Колкото за учитель да ви настанѭ щѫ са погрижѫ, и надѣя се да ви намеря мѣсто. Благоволѣте само съсъ врѣме да ме извѣстите віи като попѣвахте едно врѣме, пѣете ли още за въ черква. Явете ми това ако Вашя-та съпруга примима да бѫде и она учителка за дѣвойкитѣ, и най-послѣ за двама ви каква цѣна бихте искали, или само за Васъ. — Много лесно и много добре можеше да стане по Гергїевден ако да знаяхте че това ще ви се прилучи да ми извѣстехте, можях да ви настаня твърдѣ хубаво но и сега ще са мѫчя. Досадно е наистина да се влачи челѣкъ на горѣ на долу със дѣца със челядь, ама какво ще сторишь други край нема. И ви съ врѣме трѣба на това да привикнете, ако искате да не подпадате на продерзливитѣ обиди на таквиз като Кунчоолу хубосници" . . .

---

[1] Първанъ К. Маневъ и братъ му Пенко се учили още въ гр. Сопотъ. Пенко учителствувалъ въ с. Слатина 1854—1861 год., следъ това се прибралъ въ Ловечъ гдето се запопилъ; умрѣлъ отъ холера въ 1873 година. Първанъ не учителствувалъ дълго; предалъ се на търговия първо като бакалинъ, а отпосле като табакъ До края на живота си той пѣелъ въ долнокрайската черква „Св. Богородица".

[2] Вѣнко Христовъ, Кратка Св. история (вѣхти и нови завѣтъ). Букурещъ 1859 год.

. . . .

През 1864 г. даскалъ Янко билъ въ Ески-Джумая.

На мѣстото на даскалъ Янко билъ назначенъ Никола Ковачевъ, родомъ отъ Сопотъ. Той учителствувалъ отъ 1863 до 1870 година.[1]). Негови помощници били: Пано Рогозаровъ, Михалъ Хр. Радославовъ, даскалъ Хино Ивановъ, даскалъ Станю Каменовъ, даскалъ Ненчо и Матей Бенчевъ. Даскалъ Никола преподавалъ на възрастнитѣ ученици френски, турски, гръцки, физика и пѣние. През 1863 год. дошелъ въ Ловечъ Мидхатъ паша. Даскалъ Никола подготвилъ ученицитѣ да изпѣятъ хвалебна пѣсень за султана и пашата и отишелъ съ ученицитѣ си на Стратешъ на посрѣщане. Още тамъ той направилъ много добро впечатление на пашата съ добрата си дисциплина. Мидхатъ паша ревизиралъ всички учреждения и училища. Въ Долнокрайското училище той останалъ възхитенъ отъ държането и успѣха на ученицитѣ.

Никола Ковачевъ билъ способенъ и даровитъ човѣкъ, но дружелъ съ хора, които му повлияли зле, и се пропилъ. Той взелъ участие въ църковнитѣ борби и билъ добъръ ораторъ. Следъ него въ 1869—1870 г. билъ учитель Границки. Следъ Границки дошелъ Дацковъ, а следъ него Начо Начовъ.[2]).

Презъ 1868 година Ловчанци отъ Харманлийската махла изпратили даскалъ Пенко Маневъ, който отпосле се запопилъ, да събира помощи за църквата и училището съ следната пандакуза:

Мили ни съотечественици!

За всичкы-ты христіаны като е необходима длъжность да сѧ събирать на обще богослȣженіе въ храмове-ты за да призывать божественнѫ-тѫ милость на Спасителѧ Христа, който обѣщава присѫтствіето си въ такыва събранїѧ, като казва: „и҆ дѣ́же два̀ и҆лѝ трїѐ со́брани сȣ́ть во и҆́мѧ мое́ то есмь и҆ а҆́зъ по средѣ и҆́хъ". Слѣдователно и ные жителиты отъ харманскѫ-тѫ махалѫ отъ Ло́вечь споредъ речены-ты Христовы дȣмы и по примѣра на околны-ты ни събратїѧ предпрїехмы да си направимь единъ какъвъ-годѣ храмецъ (църквыцѫ), отъ кого-то до сега махалата ни бѣше лишена, а съврѣменно смы заправили

Образъ 21. Начо и Христо Начови.
Въ срѣдата майката, а отъ лѣво Христо, отдѣсно Начо съ женитѣ си.

въ сѫщыѧ цьрковенъ дворъ и ѹ҆чилище, гдето да сѧ ѹ҆чѧть дѣчица-та ни. Но въ исправление-то и свьршванїе-то тыѧ двѣ свѧщенны заведенїѧ като сѧ видѣхмы, че не смы вечь въ състоѧнїе, прїемамы дьрзость чрѣзъ нарочно изпратеныѧ за милостинѭ нашь съотечественикъ Г-нъ Пенка К. Маньовъ да Ви прострем̑ъ за помощь, и сѫ молимь да не ни отречете своѧ-тѫ милость.

Мили ни съотечественйци! надежда-та ни на васъ е. Вые както сте спомагали много пѫти на наши събратїѧ, кои-то сѫ Ви простирали рѫкѫ за помощь за такыва свѧщенны и общеполезны заведенїѧ недѣйте оставѧ сега насъ лишени отъ своѭ милость и бѫдете ꙋвѣрени че вашитѣ честны . . . . бѫдъть записани незагладимо въ сърца-тѫ на всинца ни и въ записнѫ-тѫ книгѫ на новосъзидаемѫ-тѫ ни църквѫ . . . . . -то заедно и ꙋчѧщи-ты сѧ въ новопостроѧемо-то ни ꙋчилище дѣчица никога не щѫть прѣстанѫтъ да възнасѧть жѧрки молбы къмъ главѫ-тѫ на всичкы-ты христїанскы църквы Їисȣса Христа за тѣлесно-то здравїе и дȣшевно спасенїе на свои-ты спомощници и благодѣтели.

---

[1]) 1874, споредъ Гено Ивановъ.

[2]) Начо Начовъ е роденъ въ гр. Клисура и се училъ въ родния си градъ при добрия учитель Веселина Груевъ, братъ на именития пловдивски учитель Иоакимъ Груевъ. Той почналъ да учителствува въ Ловечъ въ 1873 или 1874 година. Споредъ екзархийската статистика отъ 1875 година, той е билъ вече въ Ловечъ класенъ учитель, и руско-турската война го завари въ Ловечъ гдето при бѣгството на Св. Кирикъ 1877 година бѣ убито въ рѫцетѣ му неговото дете. Учителствувалъ въ Ловечъ и неговиятъ братъ Христо, който следъ освобождението се запопи; билъ добъръ черковенъ пѣвецъ. Връзката на даскалъ Христо съ ловченетѣ се засили чрезъ родственъ съюзъ. Неговата жена Лала, племеница на покойния екзархъ Иосифъ I, като вдовица омѫжи първата си дъщеря — Цвѣтанка, съ проф. д-ръ Ст. Ватевъ и втората — Радка, съ проф. д-ръ Ст. Петковъ, и двамата видни ловчане.

1868. маїа 16-й
Ловечь
Гечȣ Сею Ванчу Стуянъ Іоакимъ
Иванъ Ичовъ Стуѧнувъ Добрювъ Стояновъ.
Пеню Добру
Бочувъ Стоѧнуфъ

Община Харманъ Махленска

На сѫщия листъ има отбелязани отъ разни общини следнитѣ бележки:

Позволява ся на приносящему настоящето да ходи изъ града и попроси населението да благоизволи и му принесе своѭ-тѫ лептѫ.

Казанлъкъ 29 май 1868 г.

Община Кѫзънлъшка

Подарява Казанлъшката ȣбщина: 154 гроᷲ и словомъ сто и пидисетъ и четери епитропъ вакиларие поп Гиоргие

Образъ 23. Димитъръ Пъшковъ.

Подарїхми нїѧ отъ ичарѧнска община на Лофчанската черква и ȣчилище 21 гр. иȣнїѧ 25.

Позволява се отъ Клуцухорската църковна община да ходи по еснафите и кой колко обича да подари за речений храмъ и училището му подаряваме гроша 50. петдесесь 12 юний 1868 Сливенъ Клоцухоръ църковенъ настоятель Тодоръ х. Ивановъ.

Поттвърдяваме че отъ махалата и отъ еснафите му ся подариха гроша двѣстя и петдесеть съ горните ставатъ триста. 300"

За голѣмо съжаление, събранитѣ пари много малко могли да послужатъ за направата на училище. Къмъ църквата въ женското отдѣление (нартиката) била пригодена стаичка за момчета ученици, а надъ външнитѣ входни врати била направена стая за ученичкитѣ. Преди това момчетата се учили въ частната кѫща на Съю Ичовъ. Тамъ къмъ 1863 година билъ учитель **Димитъръ Пъшковъ**[1] (Гледай образъ 23), освенъ него въ сѫщата кѫща, а следъ това и въ нартиката на църквата „Св. Троица" сѫ учителствували: Сопотненецътъ **даскалъ Христо Ганчевъ**, **Станчо Радевъ**, **даскалъ Пенко**, **Пано Рогозаровъ**, **даскалъ Петъръ** отъ Дрѣново и **попъ Тодоръ Мишаковъ** (гледай образъ 24). Въ своитѣ автобиографски бележки п. Т. Мишаковъ пише следното: „Отъ 1872 година до 75 бѣхъ само на священическа служба и чл. въ Епархиалнiй съветъ нъ като не ми достигаше приходатъ отъ енорията ми по причина че семейството ми ся умножи станахъ и учитель въ Харман. училище до време на войната". Св. Т. Мишаковъ билъ и по-рано учитель. Въ сѫщитѣ бележки той е записалъ, какъ се отворило девическо училище въ Хармането: „Въ 1871 год. основахъ едно дружество съ имѣ, Постоянство, което вечь имаше 120 члена да плащатъ по 10 пари въ неделята на което отъ лихвитѣ на капитала ся издържаше едно момиче на попъ Лука въ Габровската гимназия съ условие че като ся завѫрне ще бѫде учителка въ Хар. мѫхла дето до това време нѣмаше девическо училище. Нъ като трѣбваше до това време да стои мѫхлата безъ девическо училище азъ ся решихъ доброволно безъ платка да отворя девическо училище дето въ 1872 год. имаше около 30 ученички пѫрвоначални, до дето най-послѣ сѫ доведе друга учителка въ мое мѣсто понеже вѫзпитаница-та на дружеството умрѧ. Това дружество сѫществуваше до време на войната и послѣ умрѣ". Споредъ тия бележки, п. Мишаковъ е първиятъ учитель въ Харман-

Образъ 24. Попъ Тодоръ Мишаковъ съ жена си.

---

[1] За него ще стане дума на друго мѣсто. Р.

ското девическо училище. Това училище било открито въ частна кѫща. Споредъ показания на учителя Евстати Павловъ, то било открито въ кѫщата на И. Карагйозовъ, но следъ това премѣстено въ стаята надъ входа на църквата „Св. Троица“. Следъ п. Т. Мишаковъ въ девическото училище била назначена учителката Витка Пишуркова; тя се водила по общитѣ наредби въ града и преподавала по установената къмъ 1875 година програма за основното училище. Ето каква била тази програма:

Отдѣление а.

Запознаване съ буквитѣ, числение до 100 и писание (по рѫководството на В. Хр. Радославовъ).

Отдѣление в.

Бащинъ и майчинъ езикъ (Н. В. Сарановъ), числение до 100,000 (писмено), чъртание, чистописание и диктовка.

Отдѣление е.

Читанка (А. Цановъ), диктовка, събирание и изваждание, славянски прочитъ (молитви четение).

Отдѣление и.

Четеница (Хр. Дановъ), четиритѣ прости аритметически действия, чистописание и диктовка.1)

Че учителката В. Пишуркова се е водила приблизително по тая програма, ни свидетелствува следниятъ документъ, издаденъ на Янка Мойнова:

„Успѣхытѣ на Янка Мойнова ученицѫ отъ III отдѣлъ по:

Б. Языкъ	прѣвъсходно
Числение	твърдѣ добрѣ
Чистописание	прѣвъсходно
Отсѫтствіе	16 дни

Учителка
Витка Пишуркова

Ловечь 1875
11 августъ.

Този документъ е подпечатанъ съ печата на училищното настоятелство. Печатътъ на настоятелството билъ елипсовиденъ, наоколо написано: „училищно настоятелство“, а въ срѣдата нарисувана книга, отъ която изхождатъ лѫчи. Тази разтворена книга се държи отъ две рѫце. Презъ срѣдата е прокарана лента, на която е написано: „Ловичь“. Освенъ В. Пишуркова, въ това училище била учителка и Марийка Драгнева, по мѫжъ Цв. Слабачкова. Тя е първата мома, която е играла въ Ловечъ преди освобождението въ театъръ.

Въ 1875 година Долнокрайското училище станало класно, а основни училища имало въ Горни-край мѫжко, въ Съйчевата кѫща девическо и въ Харманетo при църквата „Св. Троица“ мѫжко и девическо. Презъ 1875/76 год. въ Долнокрайското училище били отворени три класа, следната година били отворени четири класа, рѫководени, както и по-първата година, отъ В. Хр. Радославовъ, Фико Фиковъ и Илия п. Лукановъ. Броятъ на ученицитѣ презъ тази година билъ: въ I кл. — 47 ученика, въ II кл. — 29, въ III кл. — 17 и въ IV кл. — 6, или всичко 99 ученика. Заплатата на учителитѣ била: на Ф. Фиковъ и Илия п. Лукановъ по 5000 гр., а на В. Хр. Радославовъ 6000 гр. Нему плащали повече 1000 гр., защото билъ избранъ отъ епарх. съветъ за главенъ учитель на всичкитѣ училища въ града.

Класното училище въ Долни-край просѫществувало до 1889 год. Презъ тази година по икономически причини билъ закритъ четвърти класъ.1)

Михаилъ х. Недѣлчевъ.

ПРИПИСКА:

Въ една църковна книга (мѣсцесловъ), записана въ Ловч. музейна библиотека подъ № 165, се срѣща записано съ много красивъ почеркъ следното:

Отъ любовь съмъ ѵ̂стрѣленъ
претяжко сьмъ наранéнъ
и други ця́ръ зарад мéнь
не разбирамъ тéбь óсвенъ
    ты нараняваш
    ты изцѣряваш
    но що ты стáвашъ
    любовь дань давашъ
падали ся на тéбъ да мя съборишъ
съ сладакъ поглед що ми не отговоришъ.

Преписалъ М. х. Недѣлчевъ.

---

1) Н. Ванковъ. Учебното дѣло въ гр. Ловечъ до освобождението ни. Училищенъ прегледъ, год. VIII, стр. 728.

1) За да се допълни и разшири статията на М. х. Недѣлчевъ върху учебното дѣло въ Ловечъ до освобождението, трѣбва да се събератъ сведения за всѣки учитель отдѣлно и намѣрятъ портретитѣ имъ, до колкото е това възможно. Отъ събраното до сега върху учебното дѣло въ Ловечъ до освобождението не могатъ да се установятъ още имената на всички учители и учителки, а още по-малко може да се установи времето, когато сѫ учителствували. Вѣрвамъ, че напечатаното въ тая книжка ще възбуди по-голѣмъ интересъ къмъ учебното дѣло въ Ловечъ и ще ни се пратятъ допълнения и поправки.

Редакторътъ.

УЧИТЕЛИ И УЧИТЕЛКИ ВЪ ЛОВЕЧЪ ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ ОТЪ ТУРСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО.

Отъ статията на М. х. Недѣлчевъ върху развоя на учебното дѣло въ Ловечъ преди освобождението (стр. 100 на тая книга) и бележкитѣ за учители и учителки въ Ловечъ, които следватъ въ тая статия, се вижда ясно, че въ периодъ отъ 1840 до 1877 година се проявили въ Ловечъ много малко учители и учителки съ продължителна и плодотворна училищна дейность. Най-виднитѣ отъ тѣхъ били попъ Луканъ Лиловъ, Янко Вѣнковъ Бърневъ, Манолъ Лазаровъ, Никола Ковачевъ и Василъ Хр. Радославовъ. Прави още впечатление, че множинството отъ главнитѣ учители и учителки не сѫ отъ Ловечъ. А тъкмо отъ Ловечъ мнозина младежи сѫ се учили въ чужбина въ края на 18 и началото на 19 вѣкъ. Може би, защото на учителитѣ, а още повече на учителкитѣ, се плащала твърде малка заплата, имотнитѣ ловчане предпочитали занаята и търговията отъ просвѣтната дейность. Прави впечатление още, че ловчанскитѣ общини били бедни и сѫ издържали за всѣко училище по единъ главенъ учитель, който бивалъ подпомаганъ въ обучаването отъ „малки“ даскали или отъ своитѣ по-добри ученици отъ горнитѣ чинове на отдѣленията или класоветѣ.

Наша важна задача ще бѫде да се установи редътъ и приемственостьта на учители и учителки и се каже за всѣкого и всѣкоя по нѣщо характерно. Това, което не може да се стори въ тая книжка, ще се напише въ следнитѣ книги, като се поправи и допълни напечатаното.

Почваме отъ попъ Лукана (Лука) Лиловъ, който заема видно мѣсто между първитѣ учители въ Ловечъ преди освобождението отъ турското робство.

Попъ Луканъ (Лука) Лиловъ.

Много е странно, дето въ Ловечъ, градъ съ просвѣтени и богати българи въ началото на 19 вѣкъ, не е имало преди 1847 година българско общинско училище. Липсата на такова училище въ епископското срѣдище — градъ Ловечъ — направило впечатление и на Неофита архимандрита Хилендареца, който въ своето „Краткое политическое землеописаніе,“ печатано въ Крагуевцѣ, 1835 година, пише, че въ Ловечъ „состоянно училище нематъ — за кояже причина незнайно“ (стр. 24). Това може да се обясни на първо мѣсто съ постоянната вражда между горния и долния край на града и отдѣлената разположба на Хармането.[1] Пъкъ може само да подозираме, защото ни липсуватъ указания, че гръцкитѣ владици въ Ловечъ не сѫ били наклонни да се отвори общинско училище въ града, щомъ еленизмътъ не е могълъ да си пробие пѫть въ него.

Отъ бележкитѣ на попъ Лукана въ училищния тефтеръ за годинитѣ 1840 и 1841, печатани въ „Ловечъ и Ловчанско“, кн. I, стр. 122—123, личи ясно, че въ това време въ метоха на Гложенския монастиръ, срещу кѫщата на Хаджи Мича, е имало частно училище. То се рѫководѣло отъ попъ Лукана и неговъ помощникъ. По своята уредба училището на попъ Лукана не приличало на килия. То имало школски тефтеръ, столъ, дъска, звънецъ, каче за вода и кофа. Отличавало се отъ тогавашнитѣ общински училища, че се издържало отъ вноскитѣ на ученици и ученички.

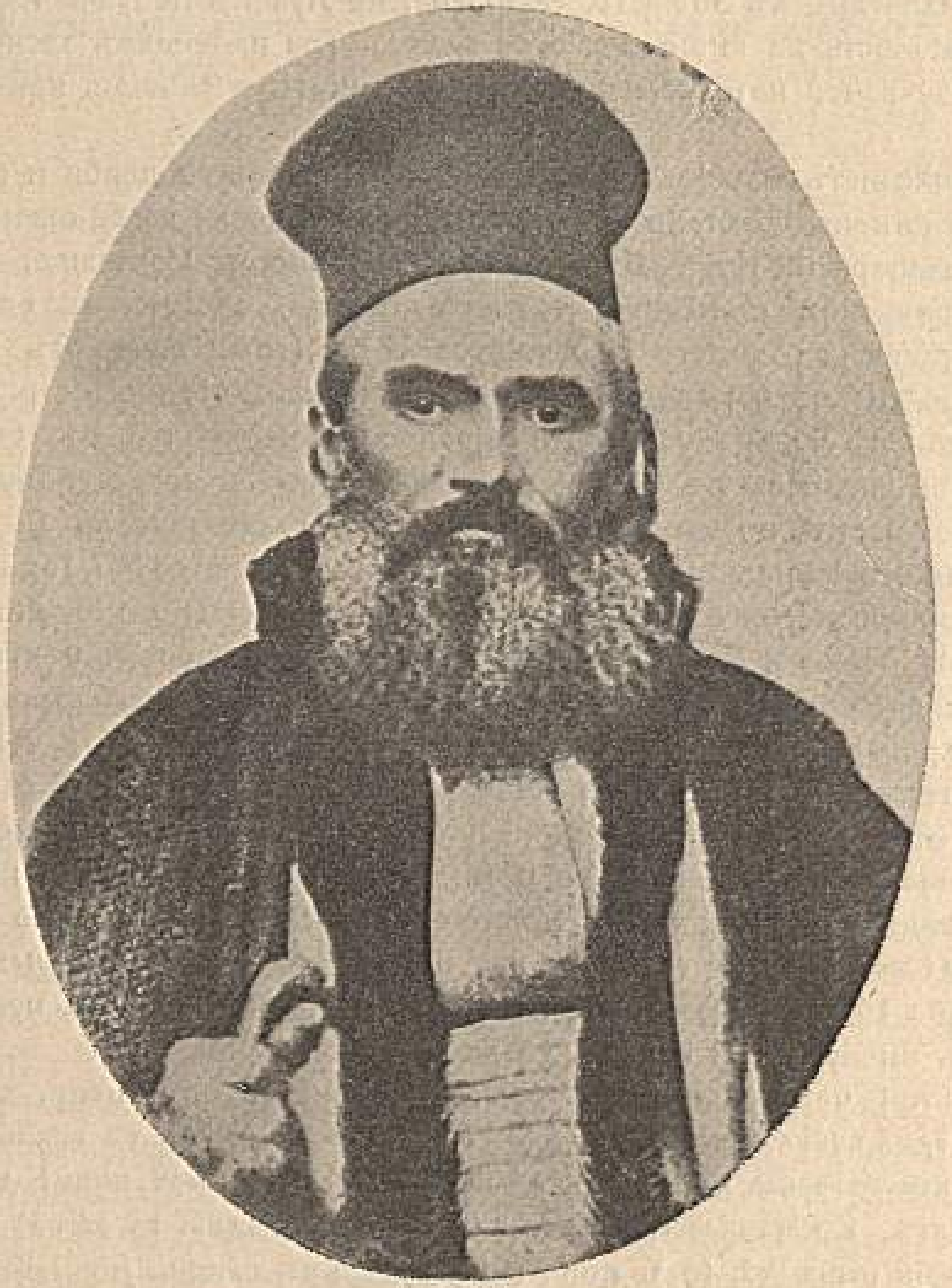

Образъ 25. Попъ Луканъ Лиловъ.

Попъ Луканъ Лиловъ (Лиловичъ) билъ роденъ въ градъ Тетевенъ около 1802—1803 година. Той се преселилъ въ Ловечъ съ майка си и двѣтѣ сестри преди 1928 година. Занаятътъ му билъ папукчийство. Първи бележки за попъ Лукана имаме отъ 1828 година въ неговия ръкописенъ **Календáръ илы мц҃ѡсловъ вѣчный собрáнъ ѿ мнóго стрáнъ в̾ крáтцѣ ради лѣснота: болгарскомꙋ нарóдꙋ писахъ Азъ: Лꙋкáнъ Диловичъ: во лѣтѡ. ѿ рж҃тво х҃во: 1828.** Още поясна е бележката въ единъ листъ по-нататъкъ: **Лꙋкáнъ папꙋџи ѿтъ тетѡвене сынъ Дилѡвъ въ Ловечъ въ лѣтѡ 1828, м҃цъ іеннáрь 28.** Отъ съдържанието на календара, написанъ въ 36 листа, се вижда, че Луканъ папукчи ималъ голѣми знания и сръчность да пише и рисува добре. Тоя календаръ заслужава едно специално изучване, като се издирятъ източницитѣ и се види, какъ сж използувани.

---

[1] Гледай за махалитѣ въ „Ловечъ и Ловчанско“, кн. II, стр. 120—123.

Папукчийскиятъ еснафъ схваналъ добре голѣмитѣ дарби и познания на Лукана и помогналъ да стане той първо учитель, после да се ожени за Мария Джанкова (дъщеря на Кочо Джанковъ) и се запопи. Изглежда, че Луканъ отрано се навърталъ въ Долнокрайската черква, защото въ една печатна книга има приписки отъ него за годината 1829 (това личи отъ тетевенския говоръ „каща“ и „пать“; гледай „Ловечъ и Ловчанско“, кн. I, стр. 121).

Кога свавалъ Луканъ учитель и се запопилъ, не знаемъ. Въ 1840—1841 година той продължавалъ да учителствува като попъ и кога е напусналъ учителството, не знаемъ, но училището въ метоха съществувало и следъ като отворили общински училища въ Горни и Долни край въ 1847 година. Ние не знаемъ сжщо, при кого се е училъ попъ Луканъ на четмо и писмо, но знаемъ, че Тетевенъ съ своитѣ монастири е билъ важенъ книжовенъ центъръ.[1] Попъ Луканъ не е престаналъ да се самообразова. Събралъ много стари ръкописи, които се съхраняватъ сега у унука му Луканъ Лукановъ, той е челъ и руски книги и притежавалъ много интересенъ руски ръкописъ отъ 18 вѣкъ.[2] Интересувалъ се много отъ природоведни, исторически, филоложки, медицински и други познания, както се вижда отъ многобройнитѣ бележки и приписки въ неговия календаръ и ръкописенъ молитвеникъ. Ще приведа само нѣкои отъ тѣхъ: **Да бꙋ́де знаемо: кꙋгá са показа най напрѣтъ жúва и здрава леля. въ лѣто: 1836. ноемврі́й: 15** (въ календара). Тази бележка се отнася до чумата, която попъ Луканъ именува тъй галено, за да я не разсърди.

Когато той челъ нѣщо интересно, преписвалъ го, напр. **тáзи запúска намѣ́рихъ на є҆днá кни́га запи́сана ѿ ня́кого лѣтопи́сца и҆ а҆́зъ го препи́сах̾ тꙋ́ка за пóмнѧне. Кꙋгáто и҆згорѧ́ла на Ловечъ дóлната махалѫ: ѿ кꙋ́рꙋ чешмé до цúганите, и҆ до керкенѣкатъ, и҆ изгорѧ́ла є҆днá момá оу҆ кꙋ́нча чорбаџíй. въ лѣто 1784. 20 а҆вгоста 15.12 прѣз нощ҃ъ тà.** (отъ молитвеника). Сѐ въ сжщия молитвеникъ пише, че въ 1849 година февруарий 22 намѣрилъ въ село Правецъ (Орханийско) у единъ попъ „**є҆ѵáнгеліе печáтано ветхо**“ и го заинтересувало молитствуването за „**велúкаго королѧ̀ нáшего Владислáва**“, за патриарха, за архиепископа и митрополита. Нему обърнало внимание сжщо правописътъ: **въ видлеемѣ іѫдейстѣмъ.**

---

[1] Гено Ивановъ, Еленизмътъ въ Ловчанска епархия презъ време на турското владичество (Ловечъ и Ловчанско, кн. III, стр. 7 и сл.).

[2] Повесть о князѣ Владимирѣ и о Добринѣ отъ Чулковъ. Тя била напечатана за пръвъ пжть въ Москва 1780 година. Въ тая повесть се говори често за България, българитѣ, Тервеля и други. Преписвачътъ билъ русинъ.

Характерни сж природонаучнитѣ бележки, като тая: **є҆динъ фидáнъ и҆мúшъ прекъ́снецъ ли мꙋ вр̾хатъ и҆ мꙋзгá кꙋгú е: той веке нимóже да са подмлади. гитчúгче назатъ варви** [Въ календара]. Не липсува и поезия:

Викать викать, нѣ̀к да си налúвать.
На многая лѣта
Без̾ злáгѡ навѣта.
Да изволитъ дѣ̀ва
пресвета́я мáти

Вамъ̀ здрáвства ти
мнóга живóтъ дáти.
Влазé на тóга
Кой си либитъ кóга.
А злé было томꙋ,
кой закúдит̾ кóмꙋ.

(Въ молитвеника)

Интересно е **Крáткое извѣстіе: ради монастырѣхъ: ѡ҆брѣтáющихѧ по ст҃ꙋю гóрꙋ аѳонскꙋю: и ѿ и҆нныхъ ст҃ыхъ вещахъ.** Въ това кратко известие се описватъ светогорскитѣ монастири: Хилендаръ, Зографъ, Кастамоникъ, Дохиаръ, Ксеновъ, Рушкий (Пантелеймонъ), Ксеропотамъ, Симонъ Петъръ, Григориатъ и Дионисий.

За да се запознаемъ съ характера на монастирскитѣ описания, ще напечатамъ текста за нашия Зографски монастиръ.

Зогрáфъ, и҆́ма хꙋ́бава цр҃ква, хрáмъ ст҃áгѡ великѡмꙋченика геѡ́ргіа. И҆́ма негѡва і҆кѡ́на, чꙋдотвóрна: си́рѣ: що са є҆ и҆з̾ѡбразила сама: си́рѣ: нерꙋкотвóрна: тогѡ̀ ради, и҆ Зогрáфъ назвáнъ бысть. И҆́ма на ѡбрáзатъ мꙋ прс҃тъ чл҃вѣческій: нѣкіѧ притчи рáди, бысть, и҆ сà познáва и҆ до днéсь. И҆́ма и҆ дрꙋ́га і҆кѡ́на чꙋдотвóрна прест҃нѧ бц҃ы, що казá на ст҃áгѡ козмà какѡ да сà спасé. И҆́ма и҆ ч҃тный кр҃т х҃тóвъ. и҆́ма мнóгꙋ и҆ дрꙋгіѧ мѡщи. Ктиторе, монастыра сегѡ̀ Моѵсéй, и҆ А҆арóнъ, лéвъ цр҃ь гречéскій, І҆ѡáнъ ѿ рóда: цр҃ѧ і҆ꙋстиніáна и҆з̾ грáдъ ѡ҆хрыда.

За да характеризувамъ що-годе най-разнообразната писателска дейность на попъ Лукана, ще напечатамъ и една отъ многото му медицински рецепти.

За трéска дéто тресé кàта дéнь. земи́ 1: дрáмъ каранфи́лъ, и҆ 3: чекердéка кармаѕ. 5: дрáмъ кана винъ кóрвене. дагú хчꙋкашъ заеднò; па ги варѝ сос̀ є҆днà ѻ҆кà водà, та да врѝ, да остáне половѝна ѻ҆кà ѿводата. па кꙋгà зéме дагò фтриса: а҆ той да піé по є҆днà чáша на сахáта. и сос̀ бж҃іѧ волѧ вúка да гó ѻ҆стáви трéската (отъ молитвеника).

Между книгитѣ на попъ Лукана се намѣриха и два листа, стр. 9—10 и 15—16, отъ ржкописна аритметика, които ни зачудватъ съ точностьта на изложението. Напр. стр. 9. „Глава Д. **Заради Дѣленіето. Дѣлéніе є҆ є҆динъ мꙋрафéтъ кóйто оу҆́чи да дѣлúмъ сѣ́ко нещо на кóлкото парчéта и҆скаме, сирéчъ тóлкосъ грош да гú разделишъ нá толкосъ парчета и҆лú на толкꙋсъ хóра и҆лú на толкосъ парú да гú напрáвишъ на грош. Зи́ма са пó голéмити словá, сирéчъ дéтꙋ са дилатъ дѣлúмии словá, а пó малкото, сирéчъ ѻ҆вова дéтꙋ дели, дѣлитель, а҆ онова́ детꙋ врой кóлкꙋ пати дѣлителъ влиза в̾ дѣлимити словá чáстно** — и сетне взема примѣри.

Нѣма съмнение, че попъ Лука е ималъ и други ржкописни учебници, които сж унищожени или пръснати.

Въ молитвеника има освенъ рецепти за лѣкарства, но и такива за правене мастило, цвѣтенъ захарь за коливо и др.

За черковната служба отъ голѣмо значение сж чиноветѣ: напр. **Чи́нъ на ѡсщ҃éніе ѡдѣждахъ свѧщéнническихъ** и други. Има молитви противъ болести и заклинания. Има и турски текстове съ славянски букви. Изглежда, че той е знаялъ добре турски, на второ възкресение той четѣлъ винаги евангелието на турски езикъ.

Попъ Луканъ билъ много прилеженъ и срѫченъ. Той се занимавалъ съ подвързване на книги, и въ Ловчанския музей се пази едно негово тефтерче, въ което е отбелязвалъ, кому е подвързвалъ книги и колко струва подвързията. Стариятъ занаятъ папукчийство му помагалъ за доброто книговезство. Но той отбиралъ и отъ дърводѣлство.

Попъ Луканъ билъ родолюбивъ и обичалъ да купува книги, особено по българска история, и ги четѣлъ на децата си, които били десеть на брой.[1] Затова не трѣбва да ни очудва обстоятелството, дето неговитѣ деца, особено Величка и Маринъ, играха голѣма роль при освободителното движение. Найголѣмото недоразумение съ жена си ималъ попъ Луканъ заради купуването на книги, когато децата имали нужда отъ толкозъ други нѣща, особено облѣкло.

Освенъ на градската си енория попъ Луканъ услужвалъ и на селата Араплий (Абланица), Голецъ и Враца.

Азъ помня попъ Лукана. Той бѣ низъкъ на ръстъ, живъ и подвиженъ до голѣми старини. Той загина трагично и мѫченически на свети Кирекъ 15 юлий ст. ст. 1877 година, когато турцитѣ прокѫдиха отъ града малкото руски казаци, избиха много хора и ограбиха кѫщитѣ и дюкянитѣ на града. Попъ Луканъ завърши своя животъ на около 75 години. По-подробното представяне на попъ Лукановия животъ би ни разкрилъ единъ свѣтълъ образъ отъ нашето възраждане. Неговото име личи между борцитѣ за черковна свобода, издълбано на мраморна плоча въ черквата „Св. Недѣля“.

А. Ишırковъ.

А. п. П. Границки.

Между високо просвѣтенитѣ учители на Ловчанското класно училище въ предосвободителното време важно мѣсто заемалъ Границки, родомъ отъ градъ Котелъ.

Анастасъ попъ Петровъ Границки, като добъръ ученикъ въ Котленското училище, билъ настаненъ отъ князъ Стефанъ Богориди да се учи заедно съ други котленчета въ Цариградската гръцка гимназия въ Куру-чешме, при която имало и нѣкакъвъ висши курсъ. Знае се още, че многолюбознателниятъ Анастасъ следвалъ и въ султанската медико-хирургическа академия въ Галата-Сарай. Когато се въздигнала българска черква „Св. Стефанъ“ въ Цариградъ, билъ повиканъ за нейнъ свещеникъ бащата на Анастаса — попъ Петъръ Границки, който билъ добъръ пѣвецъ. Отъ това време Анастасъ живѣе при своитѣ родители и намѣсто да се изучи за лѣкарь, се предалъ отъ сѐ сърдце да учи чужди езици и усвоилъ добре славянски, еленски, турски, арабски, френски, а разбиралъ руски, италиянски, английски и нѣмски.

Своето учителствуване Границки захваналъ въ родния си градъ Котелъ въ 1848 година. Изглежда, че Границки останалъ малко въ Котелъ и се завърналъ въ Цариградъ, гдето се предалъ на литературна работа и изкарвалъ прехраната си чрезъ служба въ сръбското дипломатическо агенство, гдето водилъ чуждата кореспонденция. Водилъ до късно кореспонденция и на Симона Майеръ, който управлявалъ въ Цариградъ осигурително дружество и билъ сѫщевременно представитель на евангелско дружество.

Образъ 26. Г. п. Границки.

Границки учителствувалъ наново въ градъ Шуменъ (1859—1862), гдето преподавалъ езици и билъ псалтъ въ черква. Въ 1862 година той се условилъ за учитель въ градъ Търново и преподавалъ въ училището „Св. Кирилъ и Методи“. Въ 1869—1870 год. Границки учителствувалъ въ Ловечъ и следъ това пакъ въ Търново, гдето го заварила освободителната война. Той се поминалъ на 23 май 1879 година.

Анастасъ Границки печаталъ въ Цариградскитѣ вестници стихове и статии на различни теми и съчинилъ много книги (15) по медицина, богословие, философия, педагогика, езикознание, социални грижи, белетристика, повечето отъ тѣхъ сѫ преводъ, както е случаятъ съ Сборниче за холерѫ-тѫ (1848 г.), Пиѳія или гледаніе за щастіе (1849), Индийска хижа и Павелъ и Виргинія (1850) и други.[1]

Учительтъ Границки преподавалъ въ Ловечъ граматика, българска история, аритметика, география, френски и турски. Не е обичалъ да взема участие въ обществени работи. Той е пиелъ много спиртни питиета, затова не е билъ преуславянъ за учитель.

А. И.

Маринъ попъ Софрониевъ Калугеровъ.

Роденъ въ Ловечъ на 1837 година. Той се училъ първо при учителя Манола, а после въ Троянския монастиръ, гдето баща му се покалугерилъ, следъ като овдовѣлъ. На 17 априлъ 1854 год. ловчанци условили Марина за учитель въ Горнокрайското училище, а на 8 априлъ 1855 год. билъ учитель въ Долнокрайското. На 5 ноемврий 1856 год. отишелъ за учитель въ Севлиево, гдето учителствувалъ до 25 октомврий 1865 година. Поради недоразумения съ общинаритѣ напусналъ училището и отворилъ частно училище, въ което дошли много отъ неговитѣ ученици. На 29 май 1866 год. билъ подстриганъ за дяконъ въ ловчанската долнокрайска черква „Успение Светая Богородица“, а на 12 юний с. г. билъ запопенъ въ сжщата черква. Севлиевци го повикали

---

[1] По-голѣма възрасть стигнали Величка, Ана, Маринъ, Тошко, Илия, Юрдана и Христо; като малки деца умрѣли Коста, Радка и Стефанъ.

[1] Повече сведения за живота и научната дейность на А. Границки читательтъ може да намѣри въ съчинението на Д-ръ М. Русевъ, юбилейна книга. Исторически прегледъ на медицинската часть и медицинската книжнина въ България. 15 августъ 1878 — 15 августъ 1903 г. София, 1904. Сѫщо въ статията на Д. Уста Генчовъ. Приносъ къмъ дейностьта на А. п. Границки (сп. Училищенъ прегледъ, 1927, кн. 8).

Образъ 27. Попъ Маринъ Софрониевъ.

за свещеникъ, и той отишълъ въ Севлиево на 15 септемврий 1866 год. Като свещеникъ продължилъ да преподава Законъ Божи въ училището до 1872 г. Попъ Маринъ билъ назначенъ въ 1870 год. за архиерейски намѣстникъ, която длъжность той изпълнявалъ до смъртьта си 18 януарий 1883 год. Попъ Маринъ попъ Софрониевъ билъ много добъръ учитель, свещеникъ и общественикъ. За неговия животъ и дейность ни разправятъ Беязовъ въ статията си: Училище и училищни дейци въ Севлиево отъ 1818 до 1918. Училищенъ прегледъ, год XXII, стр. 377 и следнитѣ, и М. Ганевъ въ книгата си „Страници изъ историята на града Севлиево.“ Часть I. В.-Търново, 1925, стр. 35 и следнитѣ. Попъ Маринъ водилъ грижливо, дневникъ, и отъ него узнаваме много за живота му и черковната борба.

А. И.

Михалъ Хр. Радославовъ.

Роденъ въ градъ Ловечъ въ 1849 година. Той е потомъкъ на попски родъ, чийто произходъ е билъ отъ Троянскитѣ колиби. Неговиятъ баща Хр. Пенчевъ Поповичъ билъ учитель въ Ловечъ презъ времето 1830—1840 година. Той учителствувалъ въ метоха на Гложенския монастиръ „Св. Георги“, който се намиралъ близу до тѣхната кжща. Даскалъ Христо го помнятъ като строгъ учитель. Михалъ Радославовъ се училъ при учителя Никола Ковачевъ, родомъ отъ Сопотъ. Ковачевъ се училъ въ Пловдивъ при Иоакима Груевъ и дошълъ въ Ловечъ въ 1863 година, споредъ Н. Ванковъ,[1] или въ 1865, споредъ Тома Васильовъ[2]. Радославовъ билъ много прилеженъ ученикъ на Ковачева, и можалъ при него да изучи добре езицитѣ турски и френски, които отпосле преподавалъ въ училищата на различни градове. Въ учебната 1867—1868 година Радославовъ свършилъ при Ковачева своята наука, като му билъ сжщевременно помощникъ. Въ 1868 година билъ учитель по турски езикъ въ Габрово. Въ 1868, споредъ Д. Д. Стойчевъ[3], или 1869, споредъ Н. Ванковъ, Радославовъ отишелъ за учитель въ Тетевене. Тамъ негови помощници били братъ му Василъ Хр. Радославовъ, отпосле правникъ и министъръ, и Кирилъ Дановъ отъ Троянъ, по-късно игуменъ на Троянския монастиръ. Михалъ Радославовъ учителствувалъ въ Тетевене до 1870 година и издигналъ извънредно много Тетевенското училище. Въ 1870 година Радославовъ преподавалъ въ Сопотъ турски и френски езикъ въ тамошното училище. Въ 1871 година той учителствувалъ нѣколко месеца въ Горнокрайското училище и останалото време на сжщата година въ Габрово. Въ 1872 билъ учитель въ Шуменското класно училище, а презъ 1873 година въ Ески-Джумая. Много интересно е това непрекжснато смѣняване на градове отъ Радославова. Тѣзи бележки вземамъ отъ Н. Ванковъ, а той ги е писалъ възъ основа на запискитѣ, писани отъ Д-ръ Василъ Хр. Радославовъ, които се пазятъ още въ Училищния музей на Министерството на народното просвѣщение. В. Радославовъ се отличаваше

Образъ 28.
Михалъ Хр. Радославовъ.

---

[1] Н. Ванковъ, Училищното дѣло въ Ловечъ. (Училищенъ прегледъ, год. VIII, 1903 книга X.

[2] Тома Васильовъ, Иларионъ Ловчански и църковниятъ въпросъ. (Духовна култура, год. I, кн. 1 и 2, стр. 111).

[3] Д. Д. Стойчевъ, Тетевенъ. Минало и днесъ. София, 1924, стр. 57.

съ голѣма паметь, но сѐ ще да е потрѣбно да се направятъ справки въ училищнитѣ архиви на градоветѣ, гдето Михалъ Радославовъ е учителствувалъ.

Споредъ една лична бележка на Янка М. Славчева (родена х. Илиева Куюмджиева отъ Ески-Джумая), Мато (Михалъ) Радославовъ билъ учитель въ класното училище въ Ески-Джумая презъ 1872—1873 година. Тамъ заварилъ учителката Анна Предичъ съ сина й Миланъ, който дохождалъ презъ ваканцията. Радославовъ основалъ въ Ески-Джумая революционенъ комитетъ на чело съ Хараламби Палазовъ, Сава Севовъ, Сава Череновъ и други. Съ тѣхъ била и Анна Предичъ. Стефанъ Даскаловъ попъ Анастасовъ, членъ отъ комитета, предалъ на турската власть членоветѣ на комитета. У Радославовъ и Гереновъ били заловени компромитивни книжа, и тѣ били закарани въ Русе, гдето ги осѫдили на вѣченъ затворъ. Двамата съзаклятници били изпратени на заточение въ Диарбекиръ (споредъ Ив. Урумовъ въ Кония). Когато споредъ Санъ-Стефанския миренъ договоръ се дала амнистия на всички политически престѫпници, билъ освободенъ отъ затвора и М. Радославовъ, а другарьтъ му Гереновъ умрѣлъ 1-2 дена по-рано.

До като стоялъ М. Радославовъ въ Русенския затворъ (около два месеца), научилъ влашки и гръцки. Въ Кония, гдето билъ заточенъ, той учителствувалъ въ гръцко училище. Радославовъ се отличавалъ съ много силна паметь и френско-българския речникъ на Богорова знаелъ наизустъ

По съвета на М. Радославовъ, Анна Предичъ, която му била приятелка и годеница, заминала за Ловечъ, гдето я условили за класна учителка въ Съйковото девическо училище.

Следъ освободителната война Михалъ Радославовъ се установилъ като адвокатъ въ Ловечъ и живѣлъ до 1895 година.

А. И.

Георги Пенчевъ Дацковъ.

Въ 1872 година билъ условенъ за учитель въ Ловечъ Георги Пенчевъ Дацковъ, родомъ отъ Разградъ. Той билъ синъ на честенъ търговецъ манифактуристъ, който ималъ голѣма тежесть предъ турскитѣ власти. Младиятъ Георги се училъ първо въ Разградъ, после отишълъ въ Шуменското училище, което по това време било много добре уредено, и завършилъ своето учение въ Цариградъ, въ Робертъ колежъ. Следъ това се завърналъ въ Разградъ и станалъ чиновникъ на английската компания, която строила и поддържала желѣзната линия Русе—Варна. Отъ една дописка до Цариградския вестникъ „Македония“, год. IV, брой 40, съ дата 7 априлъ 1870 год., узнаваме, че Дацковъ билъ учитель по френски, турски и свещена история въ градъ Тулча. Следъ това билъ учитель въ Силистра, гдето се оженилъ. Въ 1872 година е вече учитель въ Ловечъ. Той не учителствувалъ тамъ много, защото презъ лѣтото на следната година въ една седмица умрѣли той и жена му отъ холера. Тѣ сѫ погребани въ Ловечъ.

Когато Г. Дацковъ билъ още въ Разградъ, се отличавалъ съ буенъ и бунтовнишки характеръ. Макаръ самъ да е произхождалъ отъ семейство съ добро състояние, мразѣлъ чорбаджиитѣ и пишелъ сатири срещу тѣхъ. Разградскитѣ чорбаджии заставили баща му да го премахне отъ родното му мѣсто, и съ това се обяснява неговото учителство първо въ Добруджа и сетне въ Ловечъ, гдето умрѣлъ на 24 годишна възрасть.

Учительтъ Дацковъ билъ условенъ за три години за обща сума 22,000 гроша. На много граждани се виждала тая заплата твърде голѣма А тъкмо тогазъ се водила борба въ гражданството за Никола Ковачевъ или Георги Дацковъ. Митко Паракуцовъ, приятель на Ковачева, подбутналъ ученицитѣ да напуснатъ училището и имъ написалъ оплакване срещу учителя Дацковъ, което да подадатъ на училищното настоятелство. Това сторилъ моятъ вуйка Симеонъ Ц. Хитровъ. Единъ отъ настоятелитѣ говорилъ на баща му, че синъ му Симеонъ билъ подстрекатель, за което билъ битъ отъ баща си и следъ три дни изпратенъ да продължи учението въ градъ Габрово.

Образъ 29. Т. Г. Дацковъ.

Ученицитѣ на Дацкова си спомнятъ за него като образованъ човѣкъ, той въвелъ редъ въ училището: въвелъ именници, разпредѣлилъ ученицитѣ по класове, грижилъ се за физическото възпитание и ималъ голѣмо желание да научатъ ученицитѣ му френски езикъ. Всѣки четвъртъкъ ги водилъ на разходка къмъ Дрѫстене и по пѫтя имъ говорилъ само на френски.

Когато постѫпилъ Дацковъ за учитель, много ученици, които били напуснали училището, когато билъ учитель Ковачевъ, се върнали наново въ училището. Ковачевъ пиянствувалъ много и биелъ немилостиво ученицитѣ.

А. И.

Илия попъ Лукановъ.

Илия попъ Лукановъ е роденъ въ Ловечъ въ 1853 година. Своето учение той завършилъ при Никола Ковачевъ и следъ това отишелъ при Димитра Мариновъ да учи шивачество. Въ 1870 година се завърналъ въ Ловечъ Чернокожевъ, който училъ въ Русия въ техническо училище, и когато заминалъ наново въ Русия, вземалъ съ себе си Илия попъ Лукановъ, за да му се издействува стипендия да продължи учението си. Въ Одеса Илия постѫпилъ въ семинарията, и издръжката му се състояла отъ нѣколко рубли, помощь отъ правителството, и малко помощь отъ двама одески българи. Той често пжти гладувалъ, и здравето му било доста разклатено. Неговъ близъкъ другарь въ Одеса билъ Ст. Стамбуловъ. Двамата били изключени отъ семинарията, и Илия се завърналъ въ Ловечъ и станалъ учитель въ есеньта на 1874 година. Учителствувалъ до 1877 година. Когато руситѣ се настаниха въ България, Илия Лукановъ станалъ чиновникъ първо при Ловчанския комендантъ, сетне въ Габрово, Трънъ, Радомиръ и най-после въ София, гдето при управлението на Стамбулова достигналъ голѣмата служба главенъ секретарь въ Министерството на вжтрешнитѣ работи и най-после градоначалникъ. Следъ падането отъ власть на Стамбулова въ 1894 г. Илия Лукановъ се оттегли на частенъ животъ и се помина на 3 юлий 1893 година.

А. И.

Образъ 30. Илия п. Лукановъ.

Рачо Димчовъ.

Между многото умни и прилежни ученици въ метоха на Гложенския монастиръ „Св. Георги“ билъ и Рачо Димчовъ, роденъ въ Ловечъ въ 1838 година. Той замѣстилъ своя учитель като малъкъ даскалъ. Но ранната смърть на баща му го отклонила отъ учителството, и той макаръ по-младъ отъ брата си Михаля, поелъ главното ржководство на бащината търговия. Едва навършилъ 18 години, заминалъ да продава бубено семе въ Италия, въ градъ Милано. Следъ двегодишно престояване въ Милано, като представитель на фирмата братя Димчови, заминалъ Рачо за Марсилия, гдето търгувалъ съ кожи, бубено семе, пашкули и розово масло. Въ Марсилия Рачо Димчовъ останалъ 28 години, забогатѣлъ и заелъ видно мѣсто въ марсилското гражданство. Той е ималъ възможность да се ожени за добра мома гъркиня или французкиня, но предпочелъ жена българка и се оженилъ за хубавата Евдокия Каракашева отъ Свищовъ въ май 1876 година. Въ 1885 година фирмата братя Димчови се разтурила, и двамата братя Михалъ и Рачо си дѣлили по 40 кила злато.

Образъ 31. Рачо Димчовъ.

Въ 1887 година Рачо Димчовъ се завърналъ съ семейството си въ България, първо въ Свищовъ за една година и после въ София, кждето доживѣ своя животъ, преданъ отъ сърдце на търговия. Той се помина въ София на 3 декемврий 1912 год.

Семейство Димчови, което произтича отъ мжжка и женска линия отъ добри родители (майка имъ Ионка Масарлиева), се отличавало съ своята благотворителность. Това показа и Рачо Димчовъ, като завеща на Ловчанската и Софийската общини значителни суми, отъ чиито лихви да се подпомагатъ стари, болни и бедни граждани.

А. И.

Фико Христо Фиковъ.

Покойниятъ Фико Христо Фиковъ е роденъ въ гр. Ловечъ на 28 IV. 1855 г. Първоначалното си и класно образование завършилъ въ родния си градъ. Презъ 1872 год. той заедно съ Василъ Радославовъ и Иванъ Драсовъ заминалъ за гр. Писекъ (Чехия) да довърши срѣдното си образование. Ловчанското училище завършилъ съ отличенъ успѣхъ, билъ отличенъ ученикъ, та постжпилъ въ реалната гимназия направо въ V класъ като добъръ ученикъ. Той билъ много силенъ по математика и дескриптивна геометрия. Въ Писекъ Фиковъ прекаралъ две години — третата прекаралъ въ Прага, кждето завършилъ и срѣдното си образование. Презъ 1875 год. той се завърналъ въ Ловечъ и билъ условенъ за учитель. Фиковъ заедно съ Василъ Радославовъ откриватъ мжжкото и девическо класно училище и въвеждатъ програма, каквато била въ чехскитѣ реални гимназии. Той продължавалъ да учителствува въ родния си градъ до 1879 год., следъ което заминава за Виена и постжпва въ университета да следва математика. Подиръ една година Фикивъ заминалъ за Иена (Германия), кждето завърши съ успѣхъ висшето си образование.

Образъ 32. Фико Хр. Фиковъ.

Когато се завърналъ въ България, той билъ назначенъ като първостепененъ учитель при Ломската гимназия. Следъ нѣколко годишното му учителствуване въ Ломъ назначенъ билъ директоръ на Габровската гимназия. Отъ Габрово, по негово желание, бива премѣстенъ за окржженъ училищенъ инспекторъ въ Варна, а по-после остава като преподаватель въ Варненската мжжка гимназия. Най-сетне той се установи на постоянно мѣстожителство въ гр. Варна и като пенсионеръ се помина на 14 януарий 1930 год.

Покойниятъ Фиковъ, предалъ се отъ най-ранната възрасть на тежкото учителско поприше още преди освобождението на България, съ любовь и себеотрицание изпълняваше своята просвѣтна и културна дейность въ разстояние на повече отъ 45 години. Той като отличенъ педагогъ съ обширни знания, тактъ и умение се е ползувалъ съ нуждното уважение както отъ гражданството, между което се движилъ, тъй и отъ своитѣ възпитаници — ученицитѣ. И днесъ мнозина негови бивши ученици достигнали до най-високия рангъ на управлението на родината, съ уважение и признателность произнасятъ името на своя достоенъ учитель-възпитатель.

София, 7. XII. 1931 г. **И. К. Урумовъ.**

Екатерина Александрова.

Екатерина Александрова (Сливкова) е родена въ Стара-Загора и свършила петокласното девическо училище въ първия му випускъ. Къмъ това време се устройва класно девическо училище въ подарената на общината Сейкова кѫща. Хр. Т. Драсовъ и Митко Ст. Паракуцовъ отишли въ Стара-Загора да условятъ учителка и се спрѣли на Екатерина Александрова, дъщеря на добро семейство. Нея канили за учителка представители и на други градове (Шуменъ и Плѣвенъ), а родителитѣ се мѫчно решавали да се отдѣлятъ отъ 16 годишната си дъщеря. Екатерина казала предъ ловчанскитѣ пратеници на баща си: „Тозъ заспалъ народъ трѣбва да се просвѣщава. . . както ние сме се учили, тъй и другитѣ деца иматъ нужда отъ учение". И се съгласила да стане ловчанска учителка и последвала пратеницитѣ. Тя се настанила да живѣе въ Сейковото училище (гледай образъ 21), при нея идвала често майка ѝ и живѣла сѫщо въ училището. Екатерина Александрова била първата добре школувана учителка въ Ловечъ и, споредъ тефтера на Горнокрайската черква, учителствувала отъ 1871 до края на 1874 година.

Образъ 33.
Екатерина Александрова Сливкова

Никола Т. Хаджиевъ.

Бабина Пенина Тодорка.

Учителката **Тодорка** била родена отъ Свищовъ. Тя била храненица на нѣкоя Пена, затова я наричали Бабина Пенина Тодорка. Своето образование Тодорка получила въ прочутото за онова време училище въ градъ Сопотъ. Тя учителствувала тамъ и, понеже ловчанетѣ имали нужда отъ учителка за малкитѣ момичета, епитропътъ Кочо Нонкинъ (Найденовъ) я спазарилъ за учителка за метоха съ заплата 3000 гроша годишно. Тодорка била буйна възрастна мома и живѣла въ метоха заедно съ майка си. Тодорка учила момичетата на четмо и писмо и още на рѫкодѣлие, но не останала дълго време, защото не ѝ плащали редовно заплатата: общината била бедна. Изглежда, че Тодорка е учителствувала въ Ловечъ презъ 1868—1869 година.

Никола Т. Хаджиевъ.

Анна Предичъ, Радославова.

Най-голѣмо културно въздействие върху ловчанкитѣ упражнила учителката **Анна Предичъ**. Тя била първо учителка въ Ески-Джумая, гдето билъ учитель въ 1872—1873 година и ловчанецътъ Михалъ (Матю) Хр. Радославовъ. Тамъ тѣ се запознали и обикнали. Когато Радославовъ билъ пратенъ на заточение въ Мала Азия, по негово искане Анна Предичъ отишла въ Ловечъ, за да се грижи за стария му баща. Въ тефтера на Горнокрайската черква „Св Недѣля" се пази разписка отъ Анна, че тя на 3 авг. 1874 г. получила 600 гр. отъ заплатата си. Тя била класна учителка въ Съйчевото девическо училище. Освенъ преподаването на разни предмети отъ обучението, Анна преподавала рѫкодѣлие, въ което била много срѫчна.

Анна Предичъ била унгарска сръбкиня, отъ Оршава, вдовица съ двама сина Николай и Миланъ и дъщеря Милица. Тя се грижеше не само за своитѣ деца, но и за Радославова, който бѣше на заточение. Характерна е пѣсеньта, която бѣше извадена по тоя случай.

Образъ 34. Анна Предичъ Радославова.

Три години запрянъ стояхъ
Четвъртата въ пранга лежахъ.
Нѣмамъ баща, нѣмамъ майка,
Нѣма за менъ, кой да се повайка.

Само си имамъ първо либе
То ме съ писма радва
И съ пари ме утешава
И само то се погрижава. . .

Анна Предичъ поучаваше мало и голѣмо: учеше ги на рѫкодѣлие, шевъ на дрехи, домакинство — накѫсо казано, тя въвеждаше въ Ловечъ западна култура. Тя бѣше дълго време председателка на женското дружество „Благодетель".

Анна подтикна много граждани да изпратятъ дъщеритѣ си, свършили при нея трети класъ, да продължатъ своето образование въ Габрово. Ето списъка на ония, които отишли да се учатъ въ Габрово: Еленка Петрова п. Никифорова, Иванка Ан. Кунчева, Данка Ст. Хитрова, Натя Дункова, Марийка Ангелова, Марийка Драгнева. Нѣкои отъ тѣхъ станаха отпосле учителки.

Когато се завърна М. Радославовъ отъ изгнанието, се ожени за Анна Предичъ. Последната се помина на 30. VI 1892 г.

Анна остави много мили спомени въ Ловечъ, и нейната просвѣтна дейность се цени високо отъ ловчанки и ловчане и когато на 1 ноемврий 1928 година се чествуваха народнитѣ будители, две ученички носѣха цвѣтния образъ на Анна Радославова, украсенъ съ вѣнецъ.

Анна е погребана въ двора на Долнокрайската черква. Надъ гроба й се издига хубавъ мраморенъ паметникъ.

Никола Т. Хаджиевъ.

Натя Кочова.

Натя Кочова, по мжжъ Димитъръ Абаджиева, е още жива и до колкото помни, била на 5 години, когато баща й Кочо Найденовъ пазарилъ Тодорка отъ Свищовъ за 3000 гроша, за да обучава момичета въ метоха на Гложенския монастиръ „Св. Георги“. Тодорка и нейната майка баба Пена живѣли въ метоха. Това може да е било, споредъ мое пресмѣтване, около 1866 година. Натя не помни, колко време е учителствувала Тодорка, но си спомня, че ги премѣстили да се учатъ въ Долнокрайското училище до църквата „Св. Богородица“, гдето ги училъ Станю Каменоулу и даскалъ Хино Кара-Ивановъ, който отсетне се запопилъ. Спомня си тя добре, че отпосле ги премѣстили въ Сейковото училище, гдето била учителка Катерина Александрова Сливкова отъ Стара-Загора. Тя ги учила отъ първи до трети класъ. Когато учехъ, разправя Натя, въ трети класъ, предавахъ на първо отдѣление; преди да влѣземъ въ часъ, тя ме изпитваше и сетне като сме въ часъ, азъ преподавахъ на първо отдѣление; плащаха ми 300 гроша за година. Следъ това тя си замина, та тогава дойде Анна Радославова, но при нея азъ учехъ само ржкодѣлие.

Образъ 35. Натя Кочова Абаджиева.

„Когато учехъ въ трети класъ идваше да ни учи по пѣене г-нъ Василъ Радославовъ. Понеже тогазъ не се преподаваше по ноти, то пѣехме по гласъ. Тя помнѣла дори пѣсеньта, която ни учеше. Следъ това той замина да следва.

Забележка. Никола Т. Хаджиевъ записалъ следната пѣсень, която Василъ Хр. Радославовъ далъ да пѣятъ ученичкитѣ отъ трети класъ (10) въ 1872 год., преди да иде да се учи въ чужбина:

Да станемъ всички ние дѣца мали
Да станемъ, стига сме ние спали,
Да тръгнемъ всички напредъ
Да стигнемъ на добъръ редъ
Да вземемъ наука
Да имаме сполука.

Бащитѣ ни залѣгатъ всѣкидневно
Да ни учатъ, просвѣтатъ душевно,
А ние да хванемъ съ все сърдце
На ржка книжка и перце.
Помози Богъ да речеме
Да пишемъ, четеме.

Не сме ли на свѣта и ние родени
Да станемъ учени, просвѣтени

Защо, защо, защо така
Да ходимъ все изъ мрака,
Да туримъ прилежание
И мѣсто ще хванемъ“. . .

Юрдана попъ Пенчова Радославова.

Юрдана попъ Пенчова Радославова, най-малката дъщеря на Христа попъ Пенчевъ отъ втората му жена, е още жива на 77 години. Юрдана се учила първо при Тодорка, после при Екатерина Александрова Сливкова и най-после при Анна Предичъ. Тя била прилежна и свършила млада трети класъ, като взела за година и половина тритѣ класа. Изпърво тя била помощница учителка, но подпомагана отъ Анна Предичъ, станала самостойна учителка въ първоначално училище въ метоха и обучавала 68 деца отъ първо до четвърто отдѣление; това било въ 1875 година. Тя учителствувала малко време; братята й я омжжили за Гечо Сирковъ, чиято фамилия се отличавала съ своя революционенъ духъ; особено се отличилъ въ това отношение Никола Сирковъ, много преданъ човѣкъ на Василъ Левски.

Инженеръ Т Хр. Трифоновъ.

Образъ 36. Юрдана попъ Пенчова Радославова.

Виктория Пишуркова.

Кратки биографични бележки.

Родена е въ гр. Ломъ на 15 май 1858 г. отъ родители: Кръсто Стояновъ Пишурка и майка Ангелина Първанова.

Родителитѣ й положили голѣми грижи и старания да дадатъ на своята Витка добро възпитание.

Бащата, Кръсто Стояновъ Пишурка, известниятъ ломски учитель и просвѣтитель, обърналъ голѣмо внимание върху нейното обучение и възпитание. Понеже по онова време у насъ липсвали книги за четмо: романи, повести и разкази и др., той усвоилъ една тежка метода и практика: всѣка вечерь и всѣки недѣленъ и празниченъ день сѣдалъ на едно мѣсто и гласно челъ нѣкоя статия, избрана изъ нѣкоя гръцка или френска книга и превеждалъ съдържанието й, а Малката Витка и братчето й Александъръ слушали. Витка чела гласно напечатаната книга „Аделаида, алпийска пастирка“ написана отъ Пишурка на стихове и пѣла находещитѣ се въ нея пѣснички. По едно време Пишурка почналъ да превежда френската книга „Magasin des enfants“, наградена отъ френската академия. Тая книга е пълна съ разкази, предадени въ видъ на разговоръ между учителка и нейнитѣ ученички; съдържанието е земено изъ Библията и изъ френската история, предадено въ много достжпна и лесна форма. Това, що е превелъ презъ деня, челъ го вечерно време предъ децата

Всичко това силно влияло върху духа на малката Витка и върху нейното възпитание и развитие.

До колко тя била развита, показва следната случка.

Образъ 37.
Виктория Пишуркова.

Като свършилъ превода на книгата, Пишурка срещналъ мжчнотия около названието на книгата. Да остави френското название: Магазинъ за децата му се видѣло неудобно, затова търсилъ друго име. Витка бѣше прочела книгата въ ржкописъ и знаеше съдържанието й. Тя присжтствувала, когато Пишурка се мжчялъ да нимѣри поудобно име на книгата. Пишурка се обърналъ къмъ нея: „Хайде, Витке: не били ти можала да ми помогнешъ?“ Витка, както споменахме по-горе, била прочела книгата още въ ржкописъ нѣколко пжти, отговорила: „Татко, разказитѣ въ книгата приличатъ на стъркове цвѣтя, които, събрани въ едно, биха съставили букетъ, китка; а понеже тия разкази сж за девици, то и китката ще бжде китка за момичета — момина китка. Така азъ мисля.

Пишурка приятно изненаданъ отъ находчивостьта на Витка, приелъ съ готовность мнението й: той не само далъ на своята преведена книга название „Момина китка“, но и самата книга посветилъ на дъщеря си съ този куплетъ:

„Момина китка“ е мойто име,
Ой, девойко, въ ржце ти земи ме,
Можешъ, какво можешъ, ти прочети ме!
И на руса коса ти закити ме.
Нѣмашъ, знамъ, отъ менъ на свѣта по-мила,
А и за тебъ съмъ се азъ родила.
Китка съмъ ти, може, закити ме;
И ако съмъ лоша, изгори ме;
Туй съ менъ казва Пишуркова Витка,
Коя ме е чела безъ наситка
А нарекла и „момина китка“

Пишурка не е искалъ да остави своята Витка съ туй образование, що била получила въ Ломското училище. Учителската заплата била много скромна и съ нея да я изпрати нѣкжде въ странство не е можало и да се помисли. И това го много измжчвало. Въ това време въ Габрово било устроено женско училище въ форма на гимназия. Въ нея били между другитѣ за учители и лицата: Цани Гинчевъ, Петъръ Гинчевъ, Райчо Каролевъ, Иванъ Гюзелевъ, Андрей Маноловъ, които бѣха се завърнали изъ Русия съ университетско образование.

При училището имало и пансионъ.

Директорка на училището била госпожа Анастасия Тошева, личната по онова време възпитателка и учителка.

Въ това именно училище Витка, вече 16 годишна, завършила своето образование.

Въ гр. Ловечъ, въ квартала „Харманието“ било основано първото основно училище въ 1873 год., и въ това училище била повикана за учителка Витка Пишуркова отъ тогавашното училищно настоятелство, председатель на което билъ Н. В. Преосвещенство митрополитъ Дионисий. Той билъ родомъ отъ Берковица и билъ много добре познатъ на Пишурка. Подъ негово покровителство била земена учителката. Съ благодарность си спомняла до стари години за съветитѣ на митрополита и за съдействието на Василъ Радославовъ, по-послешни министъръ, който билъ въ това време главенъ учитель въ Ловечъ; тя си спомняла и за училищнитѣ настоятели: Пано Рогозаровъ и Пъшковъ и за свещеника Мишаковъ, въ чийто домъ прекарала всички години, додето била учителка — 1873—1876 г. Въ 1875 год. януарий 8 починалъ Пишурка, и съпругата му остана вдовица съ три невръстни сирачета. Витка била принудена да напустне Ловечъ и да се върне въ родното си мѣсто. Като свършила изпита презъ 1876 г., тя се върнала въ Ломъ. Общината я условила за учителка, и на тоя постъ я свари обявяването на войната. Времето наложи прекратяване на училищнитѣ занятия въ цѣла България; тя наложи това и въ Ломъ.

Освобождението я завари задомена. Тя напустна учителското поприще и се зае съ домакинство.

Оженена 1878 год. за учителя, сега свещеникъ Д. Мариновъ, тя достигна като съпруга, домакинка, възпитателка на децата си до старость 71 годишна възрасть — починала на 4 юний 1919 год.[1]

Д. М.

---

[1] Поради липса на мѣсто и поради недостатъчни сведения животописитѣ на други учители и учителки въ Ловечъ преди освобождението ще бждатъ печатани въ следнитѣ книги. Съ удоволствие ще бждатъ приети поправки и добавки за напечатанитѣ до сега животописа.

По технически несгоди се наруши на извѣстни мѣста реда на животописитѣ.

Редакторътъ,

ЛОВЧАНСКИ ГРАМАТИЦИ ПРЕЗЪ XV—XVII в.

Читателитѣ на сборника „Ловечъ и Ловчанско“ сѫ се запознали вече съ имената на ловчанскитѣ граматици Петъръ и Душко, отъ които първиятъ е билъ родомъ сърбинъ отъ Крушевацъ и е живѣлъ въ Ловечъ въ половината на XVI в.[1]), а вториятъ — българинъ отъ края на XVII в.[2]) Освенъ тѣхъ до насъ е дошло името на още единъ ловчански граматикъ — Ангелакъ, който сѫщо е живѣлъ въ края на XVII в. и е преписалъ въ близкия до града мънастиръ Сливекъ тъй-наричания сега Дриновски сборникъ, станалъ известенъ поради намиращия се въ него преписъ отъ Синодика на царь Борила[3]). Тия трима граматици сѫ били мирски лица и сѫ добили прозвището си „граматикъ“ било защото сѫ били писари при мѣстния владика или въ нѣкой мънастиръ, било защото сѫ се занимавали съ преписване на книги. Впрочемъ, съ това прозвище се е свързвало по онова време и понятие за граматическо учение, защото и за писане на книжа изъ църковния и всѣкидневния животъ (кондики, пастирски послания, завещания, раздѣлителни писма и пр.), и за преписване на църковни и други книги сѫ били потрѣбни поне елементарни граматически познания, чието усвояване по онова време се е считало за край на образованието.

Ролята на граматици сѫ играли и духовни лица, но тѣмъ рѣдко се е давало това прозвище, понеже тѣ сѫ се наричали съ духовнитѣ си титли. Така, въ 1655 година иеромонахъ Стефанъ Ловечки преписалъ, както ще се каже по-долу, граматика въ Търговишката митрополия, а проигуменътъ на Хилендарския мънастиръ Даниилъ преписалъ въ Ловечъ църковна книга въ 1768 година[4]); но нито единиятъ, нито другиятъ не е нареченъ граматикъ. Духовно лице изглежда да е билъ и преписвачътъ на важния срѣднобългарски сборникъ, който сега е притежание на ловчанския учитель Мих. х. Недѣлчевъ[5]). Разбира се, че споменатитѣ мирски граматици и духовни лица съставятъ малъкъ брой отъ многото ловчански преписвачи, чиито имена сѫ изчезнали вече. Като градъ, който презъ втората четвъртина на XIV в. е билъ седалище на архиепископъ и деспотъ[6]), а следъ падането на България подъ турцитѣ — седалище на епископъ, при това съ развита търговия и подъ мощното покровителство на Михалъ-бейовци[1]) — Ловечъ презъ XV—XVII в. е билъ и огнище на книжовна дейность, която въ онова време се е ограничавала въ преписване на книги съ духовно съдържание. Въ него сѫ работили и зографи. Тази дейность на ловчанскитѣ граматици отъ онова време е любопитна въ много отношения. Въ тази си статийка ние ще засегнемъ само два въпроса, които иматъ важность не само за историята на Ловечъ, но и за книжовната история на България изобщо, именно: а) на какъвъ църковно-славянски езикъ сѫ писали ловчанскитѣ граматици презъ XV—XVII в. и б) отгде сѫ черпили тѣ своитѣ граматически познания.

Презъ време на второто българско царство старобългарскитѣ юсове ѫ (о^{н}, ъ^{н}) и ѧ (е^{н}) почнали да се изговарятъ като ъ и е: рѫка (ро^{н}ка, ръ^{н}ка) се изговаряли вече ръка, рѧдъ (ре^{н}дъ) — редъ. Но следъ шушнивитѣ съгласни **ж**, **ш** и съединенията имъ **жд**, **шт** ѧ се изговарялъ като ъ, та се замѣнявалъ съ ѫ: жѫтва вм. жѧтва, шѫпа вм. шѧпа и пр.; а следъ і (й) и ч, обратно, ѫ въ много случаи се приближилъ до є, та често се пишелъ съ ѧ: молѧ вм. молѭ, съ тобоѩ вм. съ тобоѭ, плачѧ вм. плачѫ и пр., Така се появила тъй наречената срѣднобългарска редакция на църковнитѣ книги, която, макаръ да има и нѣкои други особености, отличава се отъ старобългарската главно по казаната размѣна на ѫ и ѧ. Въ Сърбия, гдето старобългарскитѣ книги били приети и преписвани, промѣната имъ отишла още по-нататъкъ. Понеже сърбитѣ вм. ѫ изговаряли **у** (рука вм. рѫка, дуб вм. дѫбъ и пр.), а вм. ѧ изговаряли **е** (светъ вм. свѧтъ, пет вм. пѧть и пр.), — у тѣхъ буквитѣ ѫ и ѧ рано почнали да се замѣняватъ съ **у**, **е** и най-после съвсемъ били изоставени. Така се явила сръбска редакция на църковнитѣ книги, чиято главна отлика е липсата на ѫ и ѧ и замѣната имъ съ ꙋ и є. Българинътъ Константинъ Костенечки (отъ Костенецъ), който се училъ въ Бачковския мънастиръ при Евтимиевия ученикъ Андроникъ или Андрей[2]), а следъ това отишълъ за учитель въ Сърбия при деспота Стефанъ Лазаревичъ и се заловилъ да уреди сръбския правописъ, билъ принуденъ да признае изоставянето на буквитѣ ѫ и ѧ като чужди за сърбитѣ, макаръ да поддържалъ, че търновскитѣ книги, въ които има тия букви, сѫ по-добри.

Когато българитѣ паднали подъ турцитѣ, въ тѣхнитѣ земи почнали да се употрѣбяватъ и двѣтѣ редакции — българска и сръбска: въ източна и срѣдна България и въ Тракия продължавала да се употрѣбява срѣднобългарската, а въ западна България и Македония полека-лека се разпространила сръбската. Разпространението на последната станало по три причини: 1) защото сръбското деспотство просѫществувало 66 год. следъ Търновското българско царство (до 1459 г.), та влиянието му се разпространило и върху близкитѣ до него български земи; 2) защото, още преди окончателното падане на деспотството, сръбскитѣ земи се подчинили на Охридската архиепископия, на която били подчинени Македония и западна България (Кюстендилско, Софийско и Видинско), а следъ възстановяването на сръбската Ипекска патриаршия въ половината на XVI вѣкъ, Кюстендилско и Самоковско (наедно съ Рилския мънастиръ) били подчинени подъ нея, и 3) защото въ Цетина (Черна-гора) вече въ 1493 г., а въ други сръбски земи презъ XVI в. се явили печатници, чиито книги по сръбска редакция се пръснали, като по-евтини отъ преписванитѣ, и въ българскитѣ земи. За разпространението на сръбската редакция въ Рилския мънастиръ, а следъ това и другаде много помогнали книгитѣ, преписани отъ Владислава Граматика, родомъ сърбинъ отъ Новобърдо, който най-напредъ живѣлъ изъ българскитѣ мънастири въ Жеглиговско (Кумановско), а по-после въ Рилския мънастиръ. Два голѣми сборници, преписани отъ него по сръбска редакция, се пазятъ и до днесъ въ Рилския мънастиръ.

---

[1]) „Ловечъ и Ловчанско“, кн. I, стр. 8; кн. II. стр. 10-12.

[2]) Пакъ тамъ, II, 17.

[3]) Проф. Б. Цоневъ. Описъ на рѫкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Нар. библиотека въ София, кн. I, 438 — 442.

[4]) Љуб. Стојановић. Стари српски записи и натписи, кн. II, стр. 228.

[5]) Сведения за него даде Г. Ивановъ въ Известия на Истор. друж. въ София, кн. IV, стр. 214—217.

[6]) Вж. статията на Ю. Трифоновъ „Деспотъ Иванъ-Александъръ и положението на България следъ велбуждската битка“ въ Спис. на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XLIII, стр. 61--91.

[1]) „Михалъ-бейовци въ преданието и историята“, въ Истор. библиотека, год. II, т. III, стр. 227—8 и год. III, т. IV, стр. 99—100.

[2]) Сб. „Ловечъ и Ловчанско“, II, 88—9.

Но въ Ловечъ и въ близкитѣ до него мънастири, особно Сливешкия, срѣднобългарската редакция продължавала не само презъ XV в., но и презъ XVI. За нейното запазване сж влияли и сношенията съ Търново и Влашко, гдето тя се задържала доста дълго, а отначало и съ Бачковския мънастиръ, гдето билъ заточенъ патр. Евтимий. Споменатиятъ вече сборникъ на учителя Мих. х. Недѣлчевъ е писанъ по тази редакция. Така, въ него срѣщаме: пѫтьшéствїа, нѫ̆жный, навикнѫ̆хь, владѫщихь, припрѧ́гь[1]). Силната вкорененость на срѣднобългарската редакция въ Ловечъ излиза наяве особоно въ книгитѣ, преписани между 1544 и 1558 г., па и следъ това отъ граматика Петъръ. Последниятъ, както се каза, билъ родомъ сърбинъ и се училъ въ българския Нишъ, гдето сжщо била вече разпространена сръбската редакция, а следъ това живѣлъ наедно съ децата си въ Ловечъ и понѣкога прекарвалъ въ мънастира Сливекъ. Подъ влияние на ловчанскитѣ грамотници, преписанитѣ отъ него книги сж отъ смѣсена сръбско-българска редакция: той пише ту по сръбски изговоръ: Загóрьскꙋю стрáнꙋ (вм. Загорскѫѧ странѫ), клéтвꙋ (вм. клѫтвѫ), млю се (вм. млѭсѧ) и пр., ту по български: чашѫ стꙋденѫ̆ водѫ̆, добѣ́гнѫ̆, рѫкà грѣшна, мꙋ̑дрїѫ и пр. Въ едно отъ неговитѣ евангелия, останало безъ дата, но, както изглежда, писано следъ другитѣ, които сж датирани, българската редакция вече преобладава[2]). Явно е, че, колкото и да билъ навикналъ на сръбската редакция, граматикъ Петъръ се е старалъ да се приспособи къмъ българската и постепенно сполучилъ. — Но влиянието на сръбската редакция въ българскитѣ земи, поради посоченитѣ по-горе причини, продължавало, и вече въ Дриновския сборникъ, писанъ въ края на XVI или началото на XVII вѣкъ въ мънастира Сливекъ отъ граматика Ангелакъ, ѫ се срѣща рѣдко; а въ Трѣбника, преписанъ въ 1686 отъ граматика Душко въ самия гр. Ловечъ, ѫ липсва съвсемъ (въ него четемъ: рꙋкою, кръ̑, помощїю хвою, млюкїсе и пр.[3]). Изчезването на ѫ въ българскитѣ църковни книги, писани и въ Ловечъ, и другаде, презъ XVII в., се е дължело не само на сръбско влияние, а и на руско, понеже тогава почнали да се разпространяватъ у насъ и руски църковни книги, а въ тѣхъ, както въ сръбскитѣ, ѫ се замѣнява съ ꙋ: рꙋкà, дꙋ́бъ, гл҃юще, тобóю и пр.. Вече въ 1556 год. руски книги били изпратени въ Св.-Гора[4]), а следъ това постепенно проникнали и въ нѣкои градове.

Преписването на църковни книги въ България се е извръшвало до голѣма степень механически. Слаби граматически познания се предавали отъ учители на ученици безъ особни ржководства. Така е било у православнитѣ славяни — българи, сърби, руси, още въ старо време. Едничката граматика у тѣхъ, дори до началото на XVII в., е била кратката и съвсемъ недостатъчна граматика, преведена отъ Иоана Екзарха въ Симеоново време, която е стигнала до насъ въ непъленъ видъ и съ много грѣшки. Но въ България, къмъ края на второто царство, тя изглежда да е била забравена, защото не се споменува отъ никого. Патр. Евтимий, макаръ да се занимавалъ съ поправка на църковнитѣ книги, не оставилъ писани правила за употрѣба на буквитѣ и знаковетѣ. Това извършилъ споменатиятъ Константинъ Костенечки въ първата половина на XV в. Едно съкращение отъ неговото граматическо съчинение се намѣри въ сборника на Мих. х. Недѣлчевъ подъ заглавие: „словесà сїа въ краͭцѣ изъ͛кра͡на ѿ книги кѡнстантина философа костѣнечьскаго оучинена бывшаго оучителѣ срьбскаго. Въ дни, благочьстиваго стефана деспота господина срьблемь[5]). За жалость, това съкращение, което е по-старо отъ други подобни, и до днесъ стои ненапечатано. Че и то се е срѣщало рѣдко, виждаме отъ писмото на единъ светогорски дяконъ Григорий отъ XVI в., въ което той, като изпраща въпросното съкращение на единъ свещеникъ, изповѣдва, че старецътъ, отъ когото изучилъ правописа, билъ го усвоилъ практически по една търновска книга[6]).

Задоволяване на голѣмата нужда отъ граматически знания нашитѣ дѣди не можели да чакатъ отъ мѣстни граматици. То можело да дойде отъ по-просвѣтени хора. Такива въ XVI—XVII в. имало между западнитѣ руси въ Литва, която въ 1569 г. се обединила въ една държава съ Полша. Примѣрътъ на по-просвѣтенитѣ католици и униати въ последната въздействувалъ върху православнитѣ, нѣкои отъ които се учили въ тѣхнитѣ училища. На православнитѣ тамъ били потрѣбни хора съ граматически познания, между друго, за печатари и коректори на църковно-славянски книги. Съ задоволяване на голѣмата нужда отъ славянска граматика се заловилъ единъ ученъ за времето си литовски русинъ — Мелетий Смотрицки, който се училъ най-напредъ въ иезуитската колегия въ Вилно, а следъ това въ нѣмскитѣ университети въ Лайпцигъ и Витенбергъ. Въ 1618 г. той напечаталъ голѣма граматика подъ заглавие: **Грамматіки словéнскіѧ прáвилное сv́нтагма по тщáнїемъ многогрѣшнагѡ мниха Мелéтіѧ Смотрíскагѡ, въ Вилни.** Още на следната година тази граматика излѣзла въ второ издание, а следъ това била препечатвана много пжти и се разпространила по цѣла Русия, гдето сжщо я препечатвали и съкращавали Оттамъ тя преминала и въ Влашко и Молдава, гдето нуждата отъ хора съ граматически познания за писари, словослагатели, коректори и др. била не по-малка отъ онази въ Русия. Тогава ромънскитѣ княжества си служели съ славянски църковни книги, и нѣкои отъ словослагателитѣ и коректоритѣ били българи. Дори въ 1687 г. игуменътъ на мънастира Говора (близо при Римникъ), който се грижелъ за печатането на славянски книги въ този мънастиръ, билъ македонски българинъ и се подписвалъ Мелетий Македонски.[1]) Книгата на Смотрицки напълно задоволявала потрѣбата отъ граматически знания, защото тя, като днешнитѣ граматики, състояла отъ правлиа за правописъ, етимология и синтаксисъ, а, освенъ това, съдържала и сведения отъ риторика и поетика. Въ нея има образци за склонения и спрежения. Членътъ, който не се намира въ църковно-славянския езикъ, е изхвърленъ, а вмѣсто него е прибавено междуметието, което липсва въ гръцкитѣ граматики. Въ синтаксиса има примѣри и изъ гръцкия езикъ, който е билъ познатъ на мнозина отъ българскитѣ граматици. Отъ Влашко граматиката на Смотрицки била пренесена и въ България и то не съ печатанъ екземпляръ, а съ преписъ. Такъвъ преписъ (отъ второто издание въ 1619 г.) извършилъ за своя потрѣба ловчанскиятъ иеромонахъ Стефанъ, който въ 1655 г. училъ граматика въ Търговишката митрополия (Влашко) при свещеника учитель Даниилъ. За това съобщава самиятъ той въ една своя бележка. Последната била подновена отъ другъ преписвачъ на часть отъ граматиката (28 листа), нѣкой си Михаилъ, който въ 1666 г. преписалъ тази часть въ с. Врачешъ (Орханийско) и съобщилъ за това въ втора бележка. Въпроснитѣ бележки сѫ следнитѣ[2]):

---

[1]) „Ловечъ и Ловчанско", II, 88—89.

[2]) Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската Нар. библиотека, II, стр. 27.

[3]) Опись на ржкописитѣ въ библ-та при Рилския монастиръ, стр. 32—3.

[4]) Љуб. Стојановић. Стари српски записи и натписи, I, № 586.

[5]) Извѣстия на Истор. друж., кн. IV, стр. 216.

[6]) Съчинението на дякона Григорий е помѣстено въ единъ сборникъ, който сега се пази въ Нар. библиотека въ София подъ № 308.

Прѣписа́же сѧ многогрѣ́шнагѡ стефана і҆еромона́ха ло́вечкагѡ: Лѣ́то ѡтъ воплощенї́ѧ христова ‚а҃х҃н҃е (=1655): Поча́сѧ писа́ти і҆ѹлї́а, к҃г: а соверши́сѧ м҃ца септе́мврїа д҃(?). Въ д҃ни благочести́ваго господа́рѧ і҆ѡ константи́нъ воево́да. И преосвеще́нагѡ Митрополи́та кѵ́ръ Ігна́тїѧ. Во митропо́лїи тръго́вищкой. При с҃ще́ннаго Да́скала Данїи́ла. И тогда̀ нача́вшѹ ми оѹчи́тисѧ грамма́тїки, ѡтъ то́гѡ вы́ше рече́нагѡ Да́скала.

Преписа́же сѧ па́ки Многогрѣ́шнагѡ Миха́йла, Въ село̀ Врѣчѣ́жъ. Лѣ́та ѡтъ созда́нїѧ мі́рѹ, ‚з҃р҃о҃д: а ѡтъ рождество̀ х҃во лѣ́та а҃х҃ѯ҃ѕ (=1666): Поча́сѧ писа́ти м҃ца і҆ѹлї́а, еі҃: а соверши́сѧ м҃ца септе́мврїа, еі҃.

Сла́ва бг҃ѹ нача́ти и соверши́ти да́вшемѹ, во вѣ́ки, ами́нь. Крѹ́гъ лѹны́, к҃а: а слн҃цѹ, ѕ҃: вр҃та ѕ҃.

Преписаната отъ иеромонаха Стефана Ловечки граматика на Смотрицки, която съставя цѣлъ томъ отъ 480 стр, сега се пази въ библиотеката на Ломската гимназия. Доколко тя е могла да се разпространи изъ България, не се знае; но и да не е била преписвана изцѣло, нѣкои нейни части, особно склоненията, спреженията и правописътъ, ще да сѫ били използувани отъ тогавашнитѣ даскали и граматици.

---

[1]) Годишњица Николе Чупића, кн. 17, стр. 337.

[2]) Бележкитѣ заемаме отъ статийката на Сп. Ганевъ „Единъ бълг. преписъ на граматиката на Мел. Смотрицки", въ „Българска сбирка" (ред. С. С. Бобчевъ), год. XII (1905), стр. 376—7. Въ тази статийка сѫ дадени сведения и за двата почерка на рѫкописа, който авторътъ (Ганевъ) намѣрилъ въ библиотеката на Ломското педаг. училище.

Наедно съ рускитѣ печатни книги, които почнали да се пренасятъ въ България, граматиката на Смотрицки помогнала да се изхвърли старобългарската буква ѫ и въ Ловчанско, и въ други мѣста, гдето още не била изтласкана отъ сръбската редакция. Сѫщитѣ, обаче, направили да се възстанови изчезналата въ последната редакция буква ѧ, но съ нейния руски изговоръ я: мѧсо (= мясо), рѧдъ (= рядъ), пѧть (= пять) и пр. Този начинъ на писане стигналъ и до времето на възраждането.

Ю. Трифоновъ.

ПРИПИСКИ.

Даскалъ Манолъ се съгласява да учителствува въ Ловечъ и следъ 1856 година.

Въ писмо отъ Ловечъ съ дата 16 юний 1856 г. се изказва радость, гдето даскалъ Манолъ се съгласилъ да остане и за напредъ учитель. Той билъ вече седемъ години въ Ловечъ; изкаралъ добри ученици и учители; „едни отидоха въ Букурещъ" [Цариградски Вѣстникъ, № 283].

Тетевене преминава въ Ловчанската каза.

Гр. Тетевене билъ по-рано подъ Златица; епископъ Иларионъ спомогналъ да премине въ Ловчанска каза [Цариградски Вѣстникъ, 1856, № 287].

Въ 1860 година за Демитровъ день даскалъ Янко не билъ още цененъ.

Въ една дописка отъ Ловечъ до в. „България" год. II (1860), брой 64, стр. 178 е писано, какво даскалъ Янко по Демитровъ день тая година още не е цененъ. Отъ шесть месеца насамъ сѫ заговорили да го уволнатъ.

А. И.

СПОМЕНИ ЗА Д-РЪ ВАСИЛЪ ХР. РАДОСЛАВОВЪ.

Покойниятъ бележитъ нашъ съгражданинъ Д-ръ Василъ Христо Радославовъ принадлежи вече на историята, и споредъ заслугитѣ му къмъ България ще му се отреди подобаващето мѣсто, затова азъ тукъ ще дамъ, като неговъ съвременникъ, нѣкои кратки сведения изъ детския и юношеския му животъ до освобождението на България.

Образъ 38. Д-ръ В. Хр. Радославовъ на младини.

Покойниятъ Д-ръ Василъ Христо Радославовъ е роденъ на 15 юлий 1854 год. въ гр. Ловечъ. Баща му Христо Поповичъ билъ имотенъ търговецъ — манифактуристъ (кафтанджия), женилъ се два пжти; първата му жена била отъ с. Арбанаси при В.-Търново отъ знатна фамилия и минавала за образована и благовъзпитана жена за онова време. Втората му жена била ловчанка. Отъ първия бракъ Христо Поповичъ ималъ три дъщери, а отъ втория — двама сина, Михалъ, Василъ и една дъщеря Юрдана, която е още жива. Бащата на Радославовъ въ онова време минавалъ за ученъ човѣкъ, говорилъ отлично гръцки езикъ — мѣрило за ученость тогава. На тържествени праздници билъ и доброволенъ пѣвецъ въ Долнокрайската черква „Св. Богородица", до самата нея била и двуетажната му дървена кжща. По причина на многочленното му семейство и старость материалното положение на дѣдо Христо доста се влошило, та подкрепата му била само отъ голѣмия му синъ Михалъ, който отъ ранна възрасть започналъ да учителствува. Малкиятъ Василъ, преди да отиде на даскала (училище), отъ баща си и отъ брата си знаелъ вече да чете. Когато баща му го довелъ на училище, предалъ го на даскалъ Янко, поставилъ го на пѣсочницата, но следъ нѣколко дни даскалътъ забелязалъ, че Василъ може да чете и пише, и го поставилъ при таблица първа на полукржга. Въ училището Василъ билъ миренъ, послушенъ, тихъ и приленженъ ученикъ, и затова учительтъ му го отрежда за главенъ показвател на една отъ таблицитѣ. На младия Василъ повлияха многобройнитѣ му млади другари, приучиха го да скита като тѣхъ изъ града, околноститѣ, лѣте да се кжпе въ р. Осъмъ, да се катери по непристжпнитѣ ловчански скали, да ходи по лозята и градинитѣ за овощия. Най-рано на пролѣть Василъ съ другаритѣ си ще донесе най-напредъ цъвнало кокиче, минзухаръ, кукурякъ и др. Тѣ всички още презъ мартъ месецъ бързаха да се освободятъ отъ тежкото зимно облѣкло и да навлѣкатъ лекитѣ караванки, елечета и папукчийскитѣ пантофки. Зимно време всички деца носѣха потури, памучна антерия, кжсо или дълго джубе, подплатено съ овча кожа, поясъ, фесъ, калцуни отъ бѣла аба, катъри (зимни обуща) отъ груба кожа, отзадъ съ дебела дървена кора и подковани съ широки цигански петала. Василъ, макаръ че не се отдѣляше отъ другаритѣ, това обаче не му прѣчеше да бжде винаги готовъ съ уроцитѣ си, и пръвъ между всички. Начесто даскалъ Янко му повѣряваше нѣкой чинъ отъ взаимното училище да го ржководи, понеже учительтъ не успѣваше да препита всички ученици. Василъ редовно ходѣше на черква. Усвоилъ всички черковни наредби, той канерваше на псалтоветѣ, четѣше Отче Нашъ, Вѣруюто и Апостола, знаеше всички черковни напѣви. Той много начесто въ странство, особено недѣленъ день, пѣеше черковнитѣ пѣсни, та увличаше и менъ.

Василъ вземаше най-активно участие въ всички спортни игри споредъ сезона, безъ ничие ржководство и надзоръ. Рано на пролѣть игритѣ почваха: на роби, топка, чиликъ, избия, гуси, а лѣте — кжпане въ р. Осъмъ, ровене изъ горещия пѣсъкъ (плажъ!..), най-сетне ядене на плодове до падане снѣгъ. Следъ даскалъ Янко дойде за учител младиятъ Никола Ковачевъ, свършилъ Пловдивското училище, който въведе нѣкои модерни предмети, не преподавани до тогава въ Ловечъ, особено френски езикъ. Василъ свършилъ съ успѣхъ наукитѣ си при даскалъ Никола, обаче пакъ продължаваше да посещава училището. Единъ день даскалъ Никола му казалъ: „Василе, за тебе наука въ Ловечъ вече нѣма, затова ще трѣбва да отидешъ другаде или при брата си Михаля, който сега е по-ученъ отъ менъ".

Презъ учебната 1868/69 год. Михалъ Радославовъ билъ условенъ за главенъ учитель въ Тетевене, а Василъ за неговъ помощникъ, като въ сжщото време изучавалъ при брата си френски и турски езици. Следъ Тетевене двамата братя учителствуваха въ Габрово и Ловечъ, и тукъ Василъ продължаваше учението си при брата си и сжщевременно и даскалуваше. Колко време Василъ е отсжтствувалъ отъ Ловечъ, това не помня; но когато си дойде и се яви въ училището, като учитель, той не бѣше вече съ синитѣ платнени караванки и тежкитѣ катъри, а съ шаечени френски дрехи и чепици. Ние, неговитѣ бивши другари, сега се свѣнѣхме отъ него и съ завистливо око гледахме къмъ него. Гордость у него нѣмаше, и при случаи той разговаряше съ бившитѣ си другари и ги напжтствуваще съ полезни съвети. Освенъ училищната работа, тѣ заедно съ брата си Михаля бѣха най-ревностнитѣ и деятелни читалищни членове: начесто държеха сказки, четѣха отъ цариградскитѣ вестници новини на посетителитѣ, което нѣщо най-често извършваше Василъ.

Младиятъ даскалъ Василъ поради коректното си и безукоризнено държане спрямо гражданитѣ и поради неговата способность и работливость спечели симпатиитѣ на цѣлото гражданство.

По разпоредба на Василъ Левски до Ловчанския революционенъ комитетъ—

да съберать парична помощь отъ ловчанскитѣ граждани, на своя редъ билъ поканенъ и заможниятъ съгражданинъ Димитъръ Дойчиновъ. Той заявилъ на комитета, че вмѣсто пари съгласенъ билъ да му посочатъ нѣкой надежденъ и способенъ момъкъ — на свои срѣдства да го издържа въ странство да свърши гимназия. Комитетътъ на радо сърдце приелъ това предложение, и за такъвъ билъ посоченъ способниятъ и обичниятъ имъ даскалъ Василъ Хр. Радославовъ. И тъй, на 1 августъ 1872 год. той замина за гр. Писекъ (Чехия). Той бѣ изпратенъ тържествено отъ цѣлата интелигенция и гражданството, като при раздѣлата всѣки му даваше по нѣкоя жълтица за изпроводякъ. Като силенъ и добре подготвенъ, той постѫпи направо въ пети класъ на гимназията и въ кратко време сносно изучи чехския езикъ. Въ Писекъ бѣхме 10 души българи, отъ които 6 отъ Ловечъ. И тукъ Радославовъ спечели симпатиитѣ на всички ученици, групира ги около себе си, и всички търсѣха неговитѣ съвети, макаръ че имаше ученици по-стари отъ него. На едно събрание, въ присѫтствието на всички учащи се българи въ Писекъ, Радославовъ надълго говори по размирицитѣ въ България и бѫдещето на нашия народъ. Следъ свръшване на речьта Стефанъ Кръстевъ се обърна къмъ Радославова и каза: „Василе, казвамъ ти, че ти ще станешъ единъ день голѣмъ човѣкъ“. Радославовъ имаше влѣчение къмъ природнитѣ науки, особено къмъ химията. Единъ день Радославовъ се наговаря съ Кръстевъ и Генишевъ да се опитатъ да направятъ кибритъ. Донесоха нужднитѣ материали у дома (азъ живѣехъ въ една стая съ Радославовъ) и се започна фабрикацията. Като се свърши всичко, накараха мене — асистента!! — да измия сѫдоветѣ. Сторихъ тая работа задъ кѫщата, кѫдето хазяинътъ — гостилничарь — държеше кокошкитѣ си. Кокошкитѣ си хапнали отъ останкитѣ на нашата фабрикация, обаче на заранька всички кокошки бѣха мъртви. Горчивъ бѣ плачътъ, тюхкането на беднитѣ хазяи, които не можаха да отгадаятъ, кой имъ е причинилъ тая щета.

Образъ 39. Д-ръ В. Хр. Радославовъ на старини.

Когато се учехме въ Чехия, тогава се засилваше омразата на чехитѣ противъ нѣмския езикъ. Презъ една ваканция дошлитѣ отъ Прага студенти, по подражание на Прага, свикаха едно събрание, вземаха решение да порицаватъ всѣкиго, който говори нѣмски езикъ. Въ това събрание Радославовъ направи едно сравнение между чехи и българи, че славянскиятъ езикъ еднакво се гони и преследва отъ нѣмци и гърци. За тая му патриотична речь бурно бѣше акламиранъ отъ буйнитѣ студенти. Презъ 1874 год. стана откриването паметника на знаменития историкъ Юнгманъ въ градчето Тине надъ Вълтава. На това тържество взехме участие и ние българитѣ отъ цѣла Чехия. Презъ време на тържеството отъ страна на българската учаща се младежь държаха патриотични речи за славянството Радославовъ и Михалаки Георгиевъ. На банкета, който се даде, при Радославова седѣше единъ кореспондентъ на нѣкои отъ Пражкитѣ вестници, поздравилъ го за патриотичната му речь, като го запиталъ, не би ли можалъ да напише нѣщо за тѣхния вестникъ, напр. по турското управление въ България. Бащата на Д-ръ Д. Вачовъ бѣше дългогодишенъ турски чиновникъ, комуто Радославовъ пишеше да му дава нѣкои сведения, които Радославовъ нагаждаше за Пражкитѣ вестници. Съ тѣзи си кореспонденции той високо се издигна въ очитѣ на гражданството, както и предъ самитѣ професори. Радославовъ много рано схваналъ и разбралъ, че осѫдната чехска литература не ще може съ време да ни задоволи, затова почнахме ние, ловченетѣ, да учимъ нѣмски езикъ. Като видѣхме, че тукъ не ще можемъ да научимъ нѣмски езикъ, Радославовъ предложи презъ ваканцията да отидемъ въ Линцъ да учимъ нѣмски езикъ. Единъ день решихме да останемъ тамъ да следваме въ гимназията. Тогава Радославовъ и Драсовъ се явиха при директора на гимназията въ Линцъ, заявиха, че желаятъ да постѫпятъ за ученици въ повѣрената му гимназия. Неучтивиятъ директоръ троснато имъ казалъ да отидатъ въ отдѣленията при децата да научатъ добре нѣмски езикъ, че тогава щѣлъ да ги приеме. Следъ тоя неуспѣхъ върнахме се пакъ въ малкия Писекъ, но Радославовъ мислѣше, какъ да напусне Писекъ, който вече не задоволяваше жадната му душа, а дирѣше по-просвѣтенъ и културенъ центъръ. За такъвъ той избра Прага, и презъ 1874 год. заедно съ Фиковъ и Драсовъ замина за тамъ.

Радославовъ бѣше винаги засмѣнъ и приветливъ, красивъ и симпатиченъ момъкъ, та и госпожицитѣ дирѣха неговото познанство. Безъ всѣкакъвъ поводъ отъ негова страна най-красивата и богата мома бѣше се увлѣкла по него, но на заминаване отъ Писекъ той ѝ каза, че за женитба и дума не може да става, тъй като въ България сега никой не е сигуренъ за живота си.

Ловчанското гражданство съ голѣма радость посрещна своя бившъ любимъ и уважаванъ учитель Василъ Радославовъ. Той заедно съ Ф. Фиковъ бѣха условени за учители презъ учебната 1875/76 год., Радославовъ се завзе да състави програма за 4-о класно мѫжко и девическо училище. Условени бѣха още и Илия Лукановъ, Начо Начовъ, Ана Радославова и др. Това училище, благодарение на Радославова, имà голѣмъ успѣхъ. За примѣръ ще посоча на Беню Цоневъ, Д-ръ Ст. Ватевъ, Луканъ Хашновъ и др., свършили Ловчанското 4-то класно училище, постѫпиха на Западъ въ 5-и класъ, като силни ученици, защото програмата му бѣше копирана отъ чехскитѣ гимназии. Както преди, тъй и сега Радославовъ работѣше усилено за просвѣта на родния градъ, деятеленъ членъ на Революционния комитетъ, редѣше читалището, театъра и др. Ловчанскиятъ митрополитъ Йосифъ — после български екзархъ — по всички обществени работи искаше мнението на Радославова. Радославовъ бѣше смѣлъ и дързостенъ човѣкъ. Въ размирнитѣ времена на 1876 год., когато бѣха разбити сърбитѣ при Зайчеръ и изъ цѣла България кръстосваха кръвожаднитѣ черкези и башибозуци, необуздани отъ властьта, Радославовъ имà смѣлостьта да събере ловчанскитѣ граждани и ги поведе къмъ хюкюмата да изкажатъ своята благодарность на султана за правата, които имъ се даваха съгласно съ Митхатъ-пашовитѣ реформи. Като нахлули гражданитѣ въ двора на конака, каймакаминътъ билъ страшно изплашенъ, но по даденъ знакъ отъ Радославовъ всички граждани извикали: „Да живѣе Султана“! — следъ което каймакаминътъ се успокоилъ. Радославовъ стѫпилъ на столъ, казалъ на каймакамина да предаде благодарностьта имъ на султана за благоволението му да се診 вематъ българитѣ за войници за запазване общото отечество, — както и назначаването имъ за чиновници.

Следъ разбиване четата на Дюстабановъ въ Новоселския Балканъ, село Ново-село бѣше опожарено отъ башибозуцитѣ. Ловчанскитѣ граждани събраха дрехи и храна за пострадалитѣ. Поканени нѣколко граждани да занесатъ събранитѣ вещи, всѣки отказваше. Радославовъ поведе кервана за с. Ново-село, като за пазачъ му наеха единъ циганинъ. Близу до селото Доброданъ ги пресрѣщатъ тълпа турци, въоржжени, хващатъ Радославова, за да го отведатъ настрана, вѣроятно за да го убиятъ. Циганинътъ падналъ за молба, като казалъ, че ефендито е пратенъ отъ хюкюмата да занесе вещитѣ въ Ново-село. По чудо били освободени, и Радославовъ щастливо пристигналъ въ Ново-село. Новоизбрания български Екзархъ Йосифъ Радославовъ придружи и изпрати презъ Балкана до Карлово.

Въ първитѣ дни на месецъ юлий 1877 год. 200 души казаци превзеха Ловечъ, обаче на 15 с. м. Османъ паша превзе наново града; черкезитѣ и башибозуцитѣ избиха много граждани, по-голѣмата часть избѣгаха въ Севлиево, между които бѣше и Радославовъ. Той нареди разузнавателна служба до Ловечъ. Отъ всички най-сполучливо я извърши Гечо Сирковъ; той донесе сведения за численостьта на турскитѣ войски и разположението имъ. Тия сведения Радославовъ съобщаваше на командующия войскитѣ въ Севлиево.

На 23 августъ ст. ст. 1877 г. Ловечъ е вече освободенъ. Руситѣ редѣха чиновнишкия персоналъ. Макаръ че презъ това време ние, нѣколко души, бѣхме следвали на Западъ, рускитѣ управници отказваха да ни повѣрятъ каква годе служба, подъ претекстъ, че сме нѣмски пропагандисти!!!

Станаха избори за градския съветъ. Драсовъ бѣ избранъ за кметъ, а Радославовъ за секретарь.

Въ първитѣ законодателни избори Радославовъ бѣ избранъ за депутатъ, много отъ речитѣ му бѣха публикувани въ Виенскитѣ вестници. Либералното министерство му отпусна стипендия по правото. Той замина за Виена, а после за Хайделбергъ, кѫдето и свърши наукитѣ си.

Василъ Радославовъ се помина въ Берлинъ, далеко отъ България, която много обичаше, на 21. X. 1929 год.

София, 6 II. 1931 год. **Ив. К. Урумовъ.**

СПОМЕНИ ЗА МАРИНЪ ПОПЪ ЛУКАНОВЪ[1]

Маринъ попъ Лукановъ, който изначално се казвалъ Маринъ Поповъ е роденъ на 25 май 1845 г. въ гр. Ловечъ. Баща му Луканъ Лиловъ се преселилъ отъ Тетевенъ въ Ловечъ като папукчия и заради неговата ученость и интелигентность билъ условенъ за учитель, а следъ 1—2 г. билъ и запопенъ. За тоя бележитъ за времето си учитель и попъ при други случаи ще се напише обстойна студия, затова тукъ не ще излагамъ споменитѣ си за него.

Маринъ попъ Лукановъ билъ най-голѣмиятъ синъ на попъ Лукана. Образованието си получилъ въ ловчанскитѣ училища, при даскалъ Янко и Никола Ковачевъ. Познанията, които Лукановъ придобилъ при своитѣ учители, далечъ не задоволявали жадния за по-висша наука младежъ. Той бѣ природно развитъ, интелигентенъ, лесно схватливъ, — качества, види се, онаследени отъ баща му. Лукановъ винаги търсѣлъ срѣдата на учителитѣ, другарувалъ съ тѣхъ и следъ време той по познания не стоялъ по-долу, затова и тѣ го търсѣли и за обществени работи и искали неговото мнение.

Маринъ Лукановъ усвоилъ турски и френски езици отъ своитѣ учители; той четѣлъ всички български вестници и книги, колкото ги е имало по онова време. Маринъ п. Лукановъ заминава за В.-Търново да изучи кундураджилъка, занаятъ новъ за Ловечъ. Въ Търново освенъ занаята, той се записва като ученикъ въ тамошното класно училище за изучване френски езикъ. Маринъ Лукановъ донесълъ за първи пѫть въ Ловечъ шевна машина, и той е билъ първиятъ майсторъ, който започналъ да работи обуща по мѣрка, поради което дюкянътъ му заработилъ много добре.

---

[1] Маринъ попъ Лукановъ е единъ отъ многозаслужилитѣ на българското отечество и на родния си градъ Ловечъ. Поради тѣснитѣ рамки на нашето списание ще се огранича да дамъ накратко най-важнитѣ спомени изъ неговия животъ, а по-подробно вѣрвамъ другаде да му се даде подобаваще мѣсто.

Нѣкои отъ споменитѣ съмъ запазилъ като съвременникъ на Маринъ попъ Лукановъ, а най-голѣмата часть ми сѫ доставени отъ достойния му синъ г. Лука Маринъ Лукановъ, членъ на Върховния административенъ сѫдъ въ София, който ги е слушалъ отъ покойния си баща.

На Маринъ Лукановъ се дължи съвмѣстно съ революционера Ангелъ Кънчевъ организирането на първото театрално представление въ Ловечъ — драмата „Райна Княгиня“. Маринъ попъ Лукановъ който начесто е ходилъ въ Букурещъ и виждалъ театрално представление, енергично се заззелъ съ Ангелъ Кънчевъ и по-интелигентнитѣ граждани да представятъ горната драма презъ 1872 година. Въ архивата на Габровското читалищно настоятелство се пази едно писмо отъ ловчанската община, съ което изпраща съгражданина си Маринъ Поповъ (Лукановъ) да вземе отъ Габрово потрѣбнитѣ нѣща за представлението на „Райна Княгиня“ подъ наемъ, като се молятъ наема да не е голѣмъ, тъй като общината е бедна.

Всички по-събудени младежи се групирали около Луканова, черпѣли новини и размѣнявали мисли по народнитѣ работи. Така се образувалъ около Маринъ попъ Лукановъ единъ кржжокъ, въ който се събра по-събудената и мислеща младежь, по-сетнешни комитетски членове. Лукановъ заедно съ тогавашнитѣ учители билъ най-активниятъ деецъ по черковния въпросъ; той създаде настроение въ гражданството и поведе открито борбата противъ владиката Илариона, увѣнчана съ успѣхъ. Следъ тоя му успѣхъ, облада го мисъльта за освобождението на народа отъ турцитѣ.

Образъ 40. Маринъ п. Лукановъ, на младини.

Маринъ Попъ Лукановъ вече възмжжалъ и каленъ въ народнитѣ борби, къмъ 1868 година за първъ пжть се срещналъ съ Василъ Левски, който се явилъ въ Ловечъ при него, вѣроятно по препоржка отъ плѣвенци. Лукановъ въвелъ апостола въ бащината си кжща, кждето Василъ Левски начесто гостувалъ презъ всичкото време на своята дейность. Като мѣстенъ деецъ за великата борба, Левски избралъ Маринъ попъ Лукановъ, който пъкъ привлѣкълъ другаритѣ си Иванъ Драсовъ, Димитъръ Пъшковъ, Попъ Кръстю, Анастасъ Хитровъ, Никола Сирковъ, Пано Бояджи Драгновъ, Василъ Ионковъ, Михаилъ и Цвѣтко х. Павлови, Христо Ивановъ, Тодоръ и Димо Драсови, Денчо х. Диновъ и др.

Въ края на 1869 година Левски дошелъ въ Ловечъ идещъ отъ Букурещъ, и съобщилъ на Луканова, че въ Букурещъ билъ основалъ централенъ революционенъ комитетъ, та трѣбвало и въ България да се основатъ такива комитети. Предложението било прието, но пакъ ловчанци решили да изпратятъ Маринъ попъ Лукановъ и Иванъ Драсовъ въ Букурещъ, за да изучатъ по-здраво работата и като се върнали тѣ въ Ловечъ, билъ образуванъ презъ 1870 год. отъ горепоменатитѣ вече лица първиятъ революционенъ комитетъ.

Следъ основаването на Ловчанския комитетъ Левски и Маринъ попъ Лукановъ заминали за Търново, Тетевенъ, Гложене, ходили до Видинъ да ревизиратъ комитетитѣ — да образуватъ нови такива, да събиратъ пари за купуване оржжие. Решено било да се поржчатъ пушки система Ремингтонъ, образецъ отъ която Левски получилъ въ Ловечъ, и тая пушка и до днесъ се

пази отъ Христо попъ Лукановъ, братъ на М. п. Лукановъ — сега 75 год., покъсно билъ и той членъ на комитета.

Съ влизането си въ революционния комитетъ Маринъ попъ Лукановъ напусналъ дюкяна и занаята си — обущарството, за да бжде свободенъ да отива по обиколки и до Букурещъ. За да бждатъ срещитѣ на съзаклятницитѣ незабелязани както и размѣната на тѣхната кореспонденция, М. Лукановъ наелъ кафенето на Никифоровъ. Това кафене Лукановъ държалъ около 1 и пол. год., но понеже властьта започнала да подозира, че тамъ се събиратъ комитетски хора, вмѣсто кафенето Лукановъ наелъ хана на Арифъ Ефенди, личенъ неговъ приятель, като смѣталъ, че тукъ по-свободно хората отъ комитета ще се срѣщатъ, а и куриеритѣ отъ championнитѣ краища ще бждатъ незабелязани.

Въ началото на 1871 год. Левски и Ангелъ Кънчевъ пристигнали въ Ловечъ и съвмѣстно съ Маринъ попъ Лукановъ, Д. Пъшковъ, Ив. Драсовъ и попъ Кръстю основали „Привременно Правителство“, за която цель билъ изработенъ и проекто-уставъ.

На 20 септемврий 1872 год. се обра пощата при Араба-конакъ отъ Дим. Общи, който разкрилъ на турцитѣ всички комитски хора отъ Тетевенъ и Орхание. На 30 октомврий, по показанията на сжщия Д. Общи, въ Ловечъ били арестувани Маринъ попъ Лукановъ и Д. Пъшковъ, които били разпитвани и увещавани да кажатъ, где е Левски, като за награждение имъ се обещавало, че ще бждатъ освободени. На 17 ноемврий при очна ставка съ Общия, последниятъ посочилъ Лукановъ и Пъшковъ като членове на комитета и казалъ, че имало още и единъ попъ, та докарали въ София и бащата на Лукановъ, стареца попъ Луканъ, за когото Общи казалъ, че не е този попътъ, а другъ, който е по-младъ, поради което попъ Луканъ билъ освободенъ.

Маринъ попъ Лукановъ престоялъ въ софийския затворъ до 18 януарий 1873 год., на която дата съ Д. Пъшковъ и други 16 души отъ Орхание и др. мѣста оковани съ желѣзни белегчета на ржцетѣ потеглили на пжть за Цариградъ, кждето пристигнали на 30 януарий с. г. Охраната на затворницитѣ била строга и сурова. Омразата на турцитѣ спроти затворницитѣ е била голѣма, затова на много мѣста били натиквани въ най-лошитѣ помѣщения на затвора, като нѣкжде имъ било отказвано да си доставятъ и нуждната храна. Въ Цариградъ Маринъ попъ Лукановъ престоялъ до 4 мартъ и съ парахода „Туна“ е откаранъ за Самсунъ. Отъ Самсунъ съ другитѣ затворници пжтувалъ презъ кюрдски и арменски села, яздейки на катъри, заобиколени отъ войници. Въ града Сивасъ Лукановъ билъ поставенъ въ една тѣсна вонеща и безъ прозорци хапсана, съ една само дупка на тавана. По-нататъкъ той билъ прекаранъ презъ планината Теунеръ, покрита съ снѣгъ, та теглилъ много отъ студъ. Въ Мала Азия теглото му било голѣмо: отъ една страна, отъ лошото турско население, а отъ друга, по липса на хлѣбъ. Тамошното население употрѣбявало за храна нѣкакви тѣстени питки, слабо запечени и неприятни за ядене. Въ с. Асанъ Челеби затворницитѣ си купили ечмично брашно, та си замѣсили хлѣбъ и яли съ голѣма охота. Въ това село заточеницитѣ узнали отъ придружаващия ги офицеръ присждата по Араба-конашкото приключение, като дали на офицера 50 гроша за тая услуга. Христо Ковачевъ прочелъ гласно присждата. Маринъ п. Лукановъ и Д. Пъшковъ били осждени на заточение до животъ, та заповѣдьта била строго да ги пазятъ. На Великдень Маринъ п. Лукановъ билъ въ Казълбашкото село Конакъ и отъ тамъ преминалъ рѣката Ефратъ на лодка, после миналъ презъ градъ Гюмюшъ Маданъ, стигналъ арменското село Арпаудъ и отъ тамъ въ Диарбекиръ. Тукъ затворътъ билъ много влаженъ, препълненъ съ дървеници и скорпиони, та ноще не било възможно да се спи спокойно. Арабската християнска община въ Диарбекиръ се застжпила и поржчителствувала предъ мѣстнитѣ власти, та Лукановъ и Пъшковъ на 1 май 1873 год. били освободени отъ затвора съ условие, всѣки день да се явяватъ на полицията. Заточеницитѣ получавали по 2 гроша на день, които имъ стигали за преживяване.

Въ Диарбекиръ Маринъ попъ Лукановъ започналъ да работи стария си занаятъ обущарство; често кореспондиралъ съ домашнитѣ си, които му пращали книги и др.

На 13 декемврий 1874 година Стоянъ Заимовъ избѣгалъ отъ Диарбекиръ. Маринъ попъ Лукановъ отбелязалъ въ дневника си като най-страшната недѣля за българитѣ въ Диарбекиръ настжпилото следъ това бѣгство време. Всички освободени заточеници наново били затворени въ крепостьта и подложени на много тежъкъ режимъ, та когато презъ юлий 1875 год. имъ било позволено денемъ да се разхождатъ по двора, това Маринъ п. Лукановъ отбелязалъ въ дневника си, какъвто той си държалъ въ Диарбекиръ, като водилъ списъкъ на всички живи заточеници, както и за починалитѣ. За съжаление, бележникътъ е запазенъ само отчасти въ музея на възраждането.

Въ Диарбекиръ Маринъ Лукановъ училъ и кюрдски езикъ и въ бележника му сж отбележени кюрдски думи, сходни съ българскитѣ.

Така, тамъ четемъ бра — братъ, мигъ — мишка, бука — булка, мака — майка, куникъ — куче, челъ — чело, куда — кжде, ту — ти, езъ — азъ, жени — жена, те ну зани — ти не знаешъ, не дае — не дава и др.

Презъ 1876 год. Маринъ п. Лукановъ, Д. Пъшковъ и Георги Минчевъ — заточеникъ отъ Хасково, се наговорили да избѣгатъ отъ Диарберикъ. Тѣ разчитали на съдействието на кюрдитѣ, които много съчувствували на българитѣ заточеници, тъй като и тѣ били подтискани отъ турцитѣ. Тримата другари се снабдили съ необходимото облѣкло, оржжие и най-главното съ персийски паспорти подъ чуждо име. Маринъ попъ Лукановъ носилъ името Томасъ Богосъ.

Бѣгълцитѣ въ началото на юлий 1876 година били причакани отъ вѣрния водачъ, съ три коня, вънъ отъ града. Облѣчени като кюрди, тѣ преминали пжтя отъ Диарбекиръ до пристанището Александрета, държейки пжтищата презъ кюрдскитѣ села, гдето пжтуването било сравнително по-безопасно.

За намаление опасностьта да бждатъ заловени, бѣгълцитѣ се отдѣлѣли често единъ отъ други и се присъединявали къмъ други пжтуващи. Най-после бѣгълцитѣ благополучно пристигнали въ Александрета и се качили на австрийски параходъ, съ който пристигнали въ Триестъ. Маринъ попъ Лукановъ и другаритѣ му свършили паритѣ още въ парахода, та въ Триестъ били снабдени отъ нѣкои славяни съ билетъ до Виена. Пишещиятъ тия спомени, по това време студентъ въ Виена, единъ день получавамъ едно отворено писмо отъ града съ български надписъ, безъ адресъ, подписано отъ Маринъ попъ Лукановъ и Д. Пъшковъ. Отидохъ въ показания хотелъ, влизамъ въ стаята и какво виждамъ: двама души лежатъ на креватитѣ си, обвити въ кюрдски дрехи, почернѣли, изнемощѣли до неузнаваемость. Тѣ и двамата станаха, прегърнаха ме и ме облѣха съ горещи сълзи, съ каквито и азъ имъ отвърнахъ. Понеже отъ три дни не бѣха нищо яли, заведохъ ги въ близкия ресторантъ да се нахранятъ. Следъ това цѣла една вечерь ми разказваха за несносния и тежъкъ животъ въ Диарбекиръ и за приключенията по време на бѣгството имъ. Двамата страдалци съграждани представихъ на Виенскитѣ българи търговци, които ги снабдиха съ срѣдства, за да стигнатъ Букурещъ. Презъ 1877 година се срещнахъ живо и здраво въ свободна България съ Маринъ попъ Лукановъ въ освободения вече нашъ роденъ градъ Ловечъ, гдето той бѣ назначенъ отъ руситѣ за квартириеръ.

Презъ 1879 год. Маринъ попъ Лукановъ бѣ избранъ за народенъ представитель въ учредителното народно събрание въ Търново. Следъ завръщането си отъ Търново Маринъ попъ Лукановъ постжпи на служба — надзиратель на окржжната болница въ Ловечъ, а презъ 1883 год. бѣ избранъ за градски кметъ.

Като помощникъ и кметъ на Ловечъ, Маринъ попъ Лукановъ е служилъ съ малко прекжсване — до срѣдата на 1890 год., и презъ това време той е полагалъ голѣми грижи за успѣшния вървежъ на учебното дѣло, за благоустройството на града, за повдигане поминъка на населението, та презъ всичкото време той е билъ въ центъра на всѣки починъ отъ общественъ интересъ. Учителството и интелигенцията го ценѣла като енергиченъ, прозорливъ и преданъ общественъ деецъ.

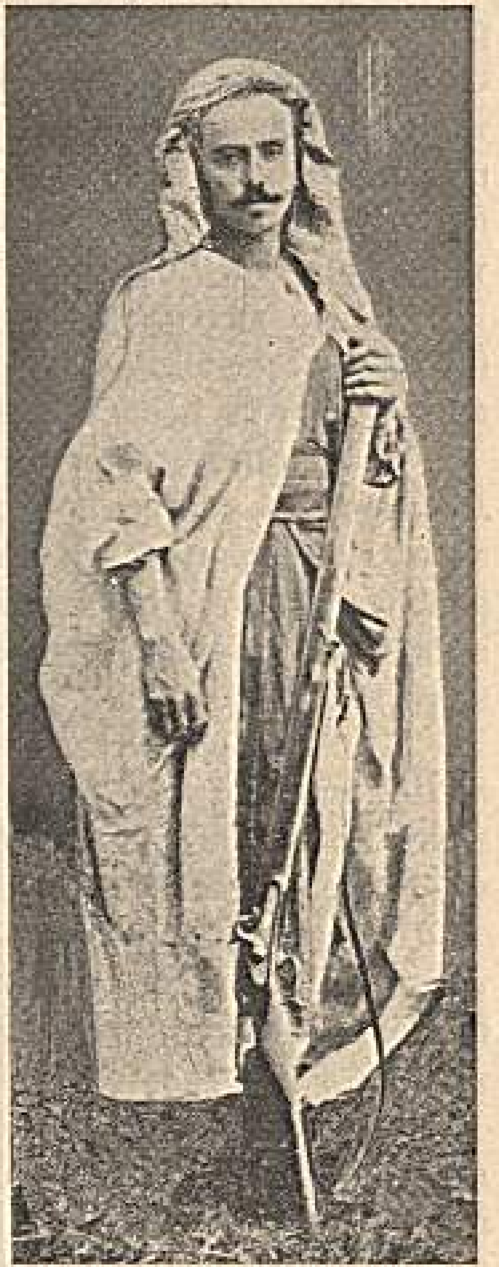

Образъ 41. Маринъ п. Лукановъ, въ кюрдска носия.

Другаритѣ на Маринъ попъ Лукановъ като Ст. Стамболовъ, Д. Петковъ и др., които знаеха заслугитѣ и способноститѣ му, не еднажъ сж настоявали да се пресели той въ София, за да завземе подходно мѣсто, обаче той винаги отказвалъ, като предпочете да остане въ родния си градъ, който той беззаветно обичаше, съ желание до края на живота си да остане между обичнитѣ си граждани и споредъ силитѣ си да имъ служи, както това бѣ правилъ и въ страшнитѣ времена, като революционеръ. Понеже Маринъ попъ Лукановъ остана непоколебимъ въ своето желание, то на 30 юний 1890 год. бѣ назначенъ за Ловчански окрѫж. управитель. Въ това време въ Ловчанския окрѫгъ, особно въ Троянска и Тетевенска околии, върлуваха най-жестокитѣ и кръвожадни разбойници — Яко и помакътъ Качамачко. Лукановъ се завзе да очисти окрѫга отъ тия разбойници; той организира всички власти — граждански и военни, и поведе най-енергична борба противъ разбойницитѣ, и тѣ въ едно непродължително време бѣха заловени и избесени въ София, та по този начинъ въ окрѫга зацари спокойствие.

Окрѫжниятъ съветъ, подъ вещото съдействие на Маринъ попъ Лукановъ разви най-усилена дейность. По неговъ починъ и съветъ Постоянната комисия се завзе и построи окрѫжната палата, на времето си единственото монументално здание въ Ловечъ, направиха се шосета, мостове, чешми, междуселски пѫтища, а най-главно голѣмата първокласна болница въ Ловечъ. Сѫщо така нему се дължи направата на голѣмия каменъ мостъ въ долната махала за табаханитѣ въ Ловечъ.

Както князъ Александъръ, тъй и царь Фердинандъ, ценейки заслугитѣ, на стария революционеръ Маринъ попъ Лукановъ, сѫ го удостоили съ два ордена за гражданска заслуга.

Следъ като напустна държавната служба презъ 1894 год., Маринъ попъ Лукановъ се пенсионира съ нищожна месечна пенсия, съвсемъ недостатъчна за проживяване съ тежкото му семейство. Но това не отчая стария каленъ революционеръ, който повече отъ живота си бѣ прекаралъ въ борба съ живота и въ мизерия; той се залови съ земедѣлие и лозарство, но безъ всѣкакъвъ капиталъ.

По това време, обаче, партизанскитѣ страсти, благодарение главно на лица дошли отъ другаде въ Ловечъ, бидоха разгорещени до размѣри непознати до тогава за Ловечъ, та не пощадиха и стария труженикъ, който отъ това биде дълбоко огорченъ.

Покрусата му е била толкова силна, че Маринъ попъ Лукановъ следъ това отбѣгваше да говори и разправя за революционната си дейность, въпрѣки многократнитѣ молби на свои близки и познати, като Стоянъ Заимовъ и други.

Трѣбва твърде много да се съжалява, за дето младото ловчанско поколѣние не се е възползувало въ случая да узнае за много работи отъ миналото на тоя нашъ заслужилъ гражданинъ, а оставиха много ценни спомени да отнесе Лукановъ въ вѣчностьта.

Следъ нѣколко години Маринъ попъ Лукановъ заболѣ тежко, болестьта му продължи до края на живота му.

Презъ балканската война двамата му синове бѣха въ редоветѣ на българскитѣ войски, и последната му радость бѣ превземането на Одринъ, като наскоро следъ това на 13 май 1913 година Маринъ попъ Лукановъ почина. Смъртьта тури край на страдалческия му земенъ животъ.

По разпореждането и желанието на ловчанскитѣ граждани, тленнитѣ останки на покойния Маринъ попъ Лукановъ почиватъ въ двора на катедралната църква „Св. Богородица“; съ това гражданството изказа своята почить къмъ многозаслужилия си съгражданинъ.

Презъ онова време общинскиятъ съветъ, вмѣсто да копира разни имена отъ софийскитѣ улици и да ги насажда въ Ловечъ, трѣбваше да наименува улицата на попъ Лукана на името на покойния, още повече че въ тая кѫща се е крилъ и приютявалъ великиятъ апостолъ — Василъ Левски.

Нека се надѣваме, че сегашниятъ младъ и енергиченъ кметъ ще поправи грѣшката на предходницитѣ си, като подновятъ името на старата попъ Луканова улица или пъкъ нѣкоя друга се наименува: улица „Маринъ попъ Лукановъ“, за споменъ и назидание.

София, 10 III. 1931 година. **Ив. К. Урумовъ.**

ПРИПИСКИ:

Архивни материали за историята на гр. Ловечъ.

Дневникътъ на Дамаскина монаха Хилендарецъ.

л. 69.^{б} На 1837 м'ца августа 1 число когато следува чумата у Плевенъ и у Враца и у Ѡреѡво и по сичкитѣ градове и села и у Ловичъ умираха на день по 60 души и бистъ великъ моръ и даржа 3 годинъ.

л. 70.$^{а\ и\ б}$ На 1842 м'ца марта въ день 9 (изгорѣлъ градъ Вратца, Изгорѣли 716 души). И друго чудо стана ꙋ това време ꙋ гратъ Ловичъ. На м'ца маіа удари гратъ отъ небето та вале и стана дебелъ на земята два педа, имаше ꙋ града натъ пазара единъ геранъ пусъ безводенъ. И тогава извре вода изъ него геранъ и фарчаше ѿ земята нагоре два човечки боя и стана потопъ големъ отъ този геранъ и потопи 580 бобици и заля многу домове.

Отъ статията на проф. прот. Ив. Гошевъ „Дневникътъ на Дамаскина монаха Хилендарецъ (1808—1870)“, който се печата въ кн. IV, год. III. на Българска историческа библиотека.

София, 15. V. 1930 г. Преписалъ Ст. Станимировъ.

ДИМИТЪРЪ НИКОЛОВЪ ПЪШКОВЪ.[1]

Роденъ въ малкото село Сопотъ, Ловчанска околия, скрито въ пазвитѣ на Ловчанскитѣ предпланини, той напуска бащината си кжща въ ранна възрасть и дохожда въ гр. Ловечъ, за да остане тамъ до края на живота си. Тукъ той добива образование, тукъ развива народополезна дейность както презъ революционната епоха преди освобождението, така и следъ освобождението — въ съзиждане и уреждане на току-що създадената за новъ животъ млада държава.

Димитъръ Н. Пъшковъ е роденъ презъ 1840 г. като първороденъ синъ на свещеника въ с. Сопотъ Никола Дичовъ и съпругата му Гена Н. Дичова, по баща Съева[2]). Димитъръ като поотрасналъ, бащата попъ Никола, му далъ първоначални познания по „четмо" и „писмо" въ своето килийно училище. Въжделената мечта на родителя била да подготви сина си Димитра за свещеникъ, който да поеме доста голѣмата енория на баща си; затова, следъ като му далъ първоначалната подготовка въ това направление, го изпратилъ въ Троянския монастиръ, за да може подъ надзора и ржководството на тамошнитѣ калугери да добие по-добри познания по богослужението.

Въ монастира обаче не му харесало: не му харесала както самата монастирска обстановка, така и начинътъ на обучението. Калугеритѣ го използували повечето като послушникъ да имъ слугува, отколкото да му даватъ познания по богослужението. Пъкъ сигуръ той не е ималъ меракъ да става свещеникъ, затова решава да напусне монастира и една нощь сполучва та избѣгва и съ помощьта на единъ Черноосъмчанинъ, бащинъ му приятель, се завръща въ с. Сопотъ.

Подъ непрестаннитѣ настоявания на сина бащата най-после се съгласява да го отведе на учение въ гр. Ловечъ. Въ 1856 г. той го завежда въ Ловечъ и го оставя при тогавашния учитель Янко Христовъ, отъ Дрѣново, свѣтило на Долнокрайското училище, който билъ въвелъ Ланкастерската метода на обучение. При него обаче остава само една година. Защото, по настояването на владиката Илариона Ловчански, баща му свещеникъ Никола го изважда отъ Даскалъ Янковото училище и го завежда та го записва при Даскалъ Манолъ Лазаровъ[3]) отъ Горнокрайското училище, дето имало по-добра

---

[1]) Понеже покойнитѣ М. п. Лукановъ и Димитъръ Пъшковъ сж преживѣли много месеци задружно, то при много случаи и животописанието имъ се съвпада, но сè пакъ има и много различи — Р.

[2]) Ималъ е братъ Съю и сестра Цона, първиятъ убитъ отъ турцитѣ на 14 априлъ 1876 година.

[3]) Баща на зап. генералъ Лазаровъ.

училищна наредба и дето Даскалъ Манолъ по настояване на дѣда Владика билъ въвелъ изучаването и на гръцкия езикъ.

Следъ като свършилъ курса на училището на Даскалъ Манола, въ 1859 год. Димитъръ Н. Пъшковъ се уславя за учитель въ гр. Тетевенъ. Тукъ учителствувалъ само една година. Понеже искалъ да придобие едно по-високо образование, той следъ привършване на изпититѣ въ училището, заминава за с. Сопотъ (Карловска околия) и постжпя въ училището на прочутия тогава Даскалъ Иорданъ Неновъ, отъ Т.-Пазарджикъ. Тукъ прекаралъ двегодишенъ курсъ на обучение. Следъ това се завръща въ родното си село Сопотъ при баща си, дето селянитѣ го условили за учитель на децата имъ за учебната 1862/63 год. Той е първиятъ учитель въ това село. Въ Сопотъ престоява само една учебна година. Поради несдържания си езикъ спрямо турцитѣ навлѣкълъ тѣхната ненависть върху си. По съвета на баща си и на свои близки, той напуща родното си село и отива въ Ловечъ, дето се „ценилъ" за учитель въ махалата „Хармането", жителитѣ на която били повече преселници отъ околнитѣ села, за учебната 1864/65 год.. Отъ учителитѣ на „градскитѣ" училища билъ гледанъ отъ високо и малко съ пренебрежение. Въ края на учебната година обаче се състоялъ изпитътъ на ученицитѣ му въ присжтствието на много граждани, начело съ тогавашния владика и учителитѣ отъ „градскитѣ училища". Ученицитѣ му били добре подготвени, отговаряли отлично на зададенитѣ отъ изпитната комисия въпроси. Дѣдо владика осталъ много доволенъ отъ младия учитель, похвалилъ го предъ цѣлото събрано общество и го удостоилъ съ едно парично възнаграждение отъ 20 гроша. Престижътъ на младия учитель порасналъ!

Следъ даване изпита Димитъръ Н. Пъшковъ се прощава за винаги съ учителското поприще и става търговецъ въ градъ Ловечъ. Поради своя природенъ умъ и доста солидно образование за онова време той, макаръ да билъ селянинъ-преселеникъ, си извоюва едно отъ първитѣ мѣста въ града, което обстоятелство му дава възможность да общува съ най-интелигентнитѣ сили и да вземе живо участие въ духовнитѣ прояви на сжщия. По онова време се турило начало и на Ловчанското читалище, единъ отъ основателитѣ на което е и Димитъръ Н. Пъшковъ[1]).

Естествено е, че при това положение той не е могълъ да остане далечъ отъ борбитѣ по църковния въпросъ.

По-късно обаче, когато българскиятъ народъ поде борбата за политическото си освобождение и започна да се организира въ комитети въ предѣлитѣ на самата турска империя и когато по едно стечение на обстоятелствата Ловечъ станалъ центърътъ на тази организирана дейность, Димитъръ Н. Пъшковъ, бидейки въ редоветѣ на младитѣ интелигентни сили на града, взема участие въ образуването на тайния революционенъ комитетъ, основанъ отъ самия апостолъ на българската свобода Василъ Левски, и става единъ отъ преданнитѣ членове на сжщия.

---

[1]) По-късно вземалъ участие и въ първото представление въ гр. Ловечъ, дадено въ Горнокрайското училище, подъ ржководството на Ангелъ Кънчевъ: давало се е „Райна княгиня". Актйори били: Иванъ Драсовъ — Светославъ; Димитъръ Пъшковъ — Сарсаулъ; Петъръ Горовъ — Райна; Янко Урумовъ — Неда; Михалъ Тончевъ — царь Петъръ; Димитъръ Мариновъ — пратеника; Анастасъ Цочевъ — Хитровъ и Димо Петровъ — стражари. На представлението присжтствувалъ и каймакаминътъ и други турци.

Защо Левски избра като центъръ на своята организаторска дейность града Ловечъ, тукъ не му е мѣстото да се занимаваме. Но не можемъ да не отбележимъ, че една отъ причинитѣ Левски да избере Ловечъ за своя столица е и обстоятелството, че тукъ той намѣри преданни и сигурни хора като Димитъръ Пъшковъ, Маринъ п. Лукановъ, Ив. Драсовъ, Никола Сирковъ и др.[1]).

Къмъ края на 1868 год. Левски пристига въ Ловечъ заедно съ Анастасъ п. Хиновъ отъ Плѣвенъ, като се срѣща най-напредъ съ Иванъ Драсовъ, Маринъ п. Лукановъ, Димитъръ Пъшковъ и др., на които открива своята мисия. Левски намира пълно съчувствие въ редоветѣ на Ловчанскитѣ интелигентни сили. Но понеже сѐ е останало едно съмнение, да не би въ случая да се касае до една измама, макаръ че Левски притежавалъ препоржчителни писма отъ нѣкои българи, живущи въ Ромъния, то затова Иванъ Драсовъ и Маринъ п. Лукановъ заминаватъ за Букурещъ при Любена Каравеловъ, за да се увѣрятъ[2]). Следъ като се завръщатъ въ Ловечъ презъ Никополъ съ пълното увѣрение, че действително Левски има за задача да организира българския народъ въ самитѣ предѣли на турската империя за бунтъ срещу турското господство, съобщаватъ това на приятелитѣ си, и следъ време се свиква събрание въ дома на Ивана Драсовъ. Ето какъ Димитъръ Пъшковъ описва станалото това събрание[3]). „На 1 Януари срещу Нова Година 1869 год. стана събрание. Въ това събрание присжтствуваха Маринъ п. Лукановъ, Иванъ Драсовъ, Димитъръ Пъшковъ, Попъ Кръстю, Анастасъ Цочовъ Хитровъ, Никола Сир[а]ковъ, Иванчо Колевъ, Пано . . . Бояджи Драгановъ, Василъ Ионковъ, Анастасъ п. Хиновъ, Михалъ и Цвѣтко Хаджи Павлови, Христо Йовковъ, Тодоръ и Димо Драсови, Денчо Хашовъ Диковъ и други, избра се комитетъ отъ Маринъ п. Лукановъ, Иванъ Драсовъ, п. Кръстю, Д. Пъшковъ и Анастасъ Цочовъ Хитровъ. Въ това събрание стана и клетвата отъ попъ Кръстя, съставена отъ Ангелъ Кънчевъ и В. Левски. Всѣки целуна на масата евангелието, револверъ и кжма поставени кръстомъ“. На това събрание Левски изложилъ задачата си, говорилъ надълго предъ събранието и въ резултатъ билъ образуванъ тайниятъ революционенъ комитетъ въ Ловечъ, за председатель на който билъ избранъ Маринъ п. Лукановъ.

Левски, придруженъ отъ Маринъ п. Лукановъ и Василя Ионковъ, заминава за Тетевене, дето се образува сжщо комитетъ, а така сжщо образува комитетъ и въ родното село на Василя Ионковъ — Гложене, следъ което се завръща пакъ въ Ловечъ. Отъ тукъ пакъ съ Марина п. Лукановъ заминава за Търново и други градове на България, като на 24 февруарий 1869 год. дохожда пакъ въ Никополъ и презъ Дунава се отзовава въ Ромъния.

По този начинъ е турнато началото на тайната революционна организация въ Ловечъ. Димитъръ Пъшковъ съ вѣрность и себеотрицание служилъ на комитетското дѣло. Левски избра Ловечъ за своя столица и центъръ на своята дейность. Пъшковъ билъ виденъ членъ на комитета, поради което ималъ непосрѣдно и близко общуване съ великия апостолъ.

---

[1]) Ловечъ и Ловчанско. Книга II, стр. 102.

[2]) Д-ръ П. Ив. Стояновъ „Градътъ Ловечъ“.

[3]) Д. Т. Страшимировъ „В. Левски“, т. I, стр. 636.

Д. Пъшковъ следъ като се установява въ Ловечъ, живѣлъ въ кжщата на Герганъ Ивановъ въ Хармането (кжщата стои и сега на ул. „Шишкова“, въ началото й). Търгувалъ съ кожи, пашкули и държалъ дюкянъ въ града. Поради професията си той ималъ възможность да пжтува често изъ Ловчанско, Тетевенско и Орханийско, като покрай търговията си се занимавалъ и съ комитетски работи: събиране парични срѣдства, организиране на населението и пр.

Обирътъ на орханийската поща, организиранъ отъ Димитъръ Общи, въпрѣки решението на централния революционенъ комитетъ въ Ловечъ, дава поводъ на турската власть да започне едно усилено издирване авторитѣ на смѣлия обиръ.

Обирътъ станалъ на 19 септемврий 1872 год. Месецъ следъ това турската власть успѣва да открие авторитѣ му, да разнищи цѣлата работа. Членоветѣ на Орханийския и Тетевенския революционни комитети му сж открити и арестувани. Общи е заловенъ на 25 октомврий с. г. въ с. Чериково. Орханийци и тетевенци, начело съ Димитъръ Общи биватъ изправени предъ Махзаръ-паша, Софийски вицегубернаторъ, дето тѣ правятъ пълни признания, решаватъ да кажатъ всичко, за да види Европа, каква мощна организация сж имали, че да тури българския въпросъ на дипломатическата маса. Общи, тръгналъ по пжтя на признаванията, издава отъ Ловчанския комитетъ само Маринъ п. Лукановъ, Димитъръ Пъшковъ и попъ Кръстя, името на когото не знае, но го е назовалъ само като попъ. Властьта прави своитѣ нареждания. На 27 октомврий Димитъръ Пъшковъ получава отъ Василя Йонковъ отъ Гложене по комитетски куриеръ тревожно писмо съ лоши известия за направенитѣ арести въ Тетевене и околията. Подирва още сжщия день Марина п. Лукановъ, за да му съобщи неприятната весть, обаче не го намира. На другия день 28 октомврий намира Луканова и му прочита писмото. Решаватъ да не бѣгатъ, увѣрени, че властьта не ще може да открие нищо въ Ловечъ. Въ всѣки случай Пъшковъ взема нѣкои предпазителни мѣрки: унищожава броеветѣ отъ в. „Свобода“, които ималъ, а другитѣ книги, дневника и револвера си скрива въ дувара на мазата.

Въпрѣки тѣхния оптимизъмъ на 30 октомврий 1872 год. Димитъръ Пъшковъ, Маринъ п. Лукановъ и попъ Луканъ, бащата на Марина, биватъ арестувани отъ властьта по нареждане отъ София. Ето какъ Димитъръ Пъшковъ описва въ Диарбекирския си дневникъ отъ 1873 год. това арестуване:[1])

„На 30-ы Октомврія 1872 година часа по два сутрѣнь-тж[2]), като излизахъ отъ кжщи (на Гергана Ивановъ отъ кжщжтж въ коіа-то живѣяхъ поднаемъ), у пжтихъ ся къмъ пазарьтъ и щомъ додохъ до чешмата (кладенецъ-тъ) Алтж-олукъ[3]), съгледахъ заптіето Юсинъ онъ Баши[4]), кой-то бѣ ся изправилъ до чешма-та, и, като го доближихъ поздравима съ едно необикновено сабахларъ хаиръ-олсунъ и ми каза: буюрунъ, юз-баши! чаріоръ сени. Попытахъ го, гдѣ е? на конака е, отговори. Азъ са упжтихъ къмъ конакъ-тъ, заедно съ рѣченно-то заптіе, придруженъ още съ едно заптіе, кое-то стоеше прѣдъ фурна-та, когато излизахъ отъ кжщи, и то нарочно изпратено за менъ.

---

[1]) Д. Т. Страшимировъ „Василъ Левски“ т. I стр. 647.

[2]) 8 часа сутриньта по европейски.

[3]) Чешмата при Американското училище.

[4]) Бошнакъ Юсинъ чаушъ.

Щомъ стигнжхме до конака юз-башиі-тъ ны присрѣщнж вънъ до портата и мя запыта веднаги: „бабанъ Бурдамжджръ? іокъ, отговорихъ му: бенъ она смарлжджмъ тере ягъ ичюнъ аджеба вакжтъ гюндереджекъ. — Хаберимъ іокъ, му казахъ".[1]

Поканилъ го да седне на миндеря въ стаята му и следъ известно време излиза; но на вратата на стаята се поставили вече часови. По този ничинъ билъ задържанъ подъ стража.

Следъ като стоялъ подъ стража около 2 часа въ стаята на Томрукъ агасж, изведенъ билъ предъ каймакамина въ идере-мезличката стая, който билъ самъ и го поканилъ да седне. Види се, за да го предразположи, каймакаминътъ му задалъ въпроси относно занятието му, печалбитѣ му, ходилъ ли е въ Търново, дето има хубави момичета и пр. Въ това време донисатъ сандъка му съ книжата и единъ човалъ съ книги за прочитъ, преводчикътъ турчинъ ги прегледалъ. Книгитѣ били търговски книги и писма, записи, разписки и др. Преводчикътъ, навѣрно потурченъ арменецъ или евреинъ, не намѣрилъ нищо подозрително въ книжата му, освенъ въ една квитанция, издадена му отъ касиера на дружеството „Постоянство", касиеръ на което билъ попъ Тодоръ Мишаковъ. Въпрѣки увѣренията на Пъшковъ, че това е квитанция, издадена срещу заплащане на членския вносъ къмъ дружеството, на което той билъ членъ, повиканъ билъ въ конака попъ Тодоръ Мишаковъ, за да потвърди казаното отъ него. Изобщо каймакаминътъ билъ много любезенъ: поканилъ го да седне, далъ му цигари, водили странични разговори, но нито дума за комитетскитѣ работи, отъ което Димитъръ Пъшковъ погрѣшно заключилъ, че той, каймакаминътъ, нищо не знае за станалото разкритие въ Тетевене, и се успокоилъ. Следъ тия разговори каймакаминътъ го предалъ на Бошнакъ Юсеинъ Чаушъ и му казалъ да не се безпокои и да не се стѣснява, за сега ще остане на гости при тѣхъ. Последниятъ го оставилъ въ „каве отджа" (стая, дето си варятъ ключаритѣ на затвора кафе).

Презъ нощьта обаче кжде 10 часа Пъшковъ билъ отведенъ предъ идаре мезлиси (окржжния съветъ), който билъ събранъ и председателствуванъ отъ каймакамина, дето се подлага на истинтакъ — разследване, което траяло два часа. Разследването се въртѣло все около комитета, и Левски, като Пъшковъ, билъ обвиненъ, че е замѣсенъ въ комитетскитѣ работи и познава Левски. Той отричалъ участието си въ подобенъ комитетъ въ Ловечъ и казалъ, че е наклеветенъ отъ негови неприятели. „Предъ Васъ бейоветѣ на града Ловечъ и негово превъзходителство каймакамина", казалъ той,[2] — „стоятъ на масата моитѣ тевтери, въ тѣхъ ще видите, че азъ се занимавамъ съ ярешки и агнешки кожи и коприна, при това още зелъ съмъ десятъка на две села Сопотъ и Микре и това е подигнало завистьта на мойте неприятели да ма сасипатъ и унищожатъ." Следъ като подписалъ протокола по разследването, написанъ отъ Мехмедъ бей Черибашиолу, бива отведенъ въ затвора „въ еднж вонещж влажнж и съ развалєнъ въздухъ стаіж, дѣто сичкжтж нощь стояхъ накрака, защото бѣ пълна съ затворници, та нѣмаше, дѣ да ся седне," както той разказва въ своя Диарбекирски дневникъ.

Отъ този разпитъ Димитъръ Пъшковъ разбира, че е издаденъ и че цѣлото комитетско дѣло е въ опасность. Настава за него голѣмо терзание, незнаейки какво поведение държи неговиятъ другарь Маринъ п. Лукановъ. За това той дирилъ случая да се срещне съ него. Това му се удава благодарение разположението на нѣкой си Реджебъ чаушъ, който срещу бакшишъ имъ далъ възможность да се срещнатъ въ тюрменския нуждникъ, граденъ съ двуметровъ дуваръ, тъй че като влѣзе човѣкъ вжтре, отвънъ не може да се вижда, Тукъ тѣ уговарватъ да отричатъ обвинението, да понесатъ всичко до край. но никого да не издаватъ, цѣлунали се и се раздѣлили.

На 13 ноемврий 1872 г. презъ нощьта въ стаята, дето билъ затворенъ Пъшковъ, дохожда Бошнакъ-Юсеинъ чаушъ и го отвежда при каймакамина въ частната му кжща (харема му), която била задъ конака въ самия дворъ. Тукъ се намиралъ освенъ каймакамина, още и Али бей, единъ отъ влиятелнитѣ първенци турци и членъ на идарето. Следъ като каймакаминътъ го поканилъ да седне и го почерпилъ съ кафе и цигари, а по-после и съ шербетъ, съ цель да го предразположи, тѣ и двамата — каймакаминътъ и Али бей — почнали да увещаватъ Пъшкова да имъ съобщи, кжде се крие Левски и какъ могатъ да го уловятъ. Срещу тази „услуга" той щѣлъ да получи опрощение, ще бжде пуснатъ на свобода да не гние по затворитѣ и ще му се даде парично възнаграждение, а каймакаминътъ щѣлъ да получи декорация и повишение. Каймакаминътъ употрѣбилъ всичкото си умение, за да увещае Пъшкова да направи признание, а главно да имъ съобщи нѣщо за Левски. На всичко той отговарялъ, че нищо не знае, не познава човѣкъ на име Василъ Левски и ако знаеше нѣщо, би имъ услужилъ.

Следъ тричасово разследване и следъ като нищо не можалъ да научи отъ Пъшковъ, каймакаминътъ ударилъ на стоещия на масата звънецъ, влѣзълъ Бошнакъ Юсеинъ и го отвелъ въ затвора, като на ухо последниятъ му казалъ, че днесъ заминаватъ за София. Следъ като престоялъ въ затвора да си поотпочине отъ умората вследствие на продължителния разпитъ и увещания на каймакамина, влиза при него Бошнакъ Юсеинъ Чаушъ и го извежда на двора. Тамъ били вече Маринъ и Лукановъ и баща му попъ Луканъ. Заповѣдали имъ да се качатъ на приготвенитѣ за тѣхъ коне, оковали ги съ желѣза о седлата на конетѣ и потеглили за София по пжтя Микре, Сопотъ, Турски Изворъ, Орхание, придружени и конвоирани отъ трима заптиета и милязимина Мехмеда. Вечерьта пристигатъ въ с. Турски Изворъ, дето биватъ затворени въ конака и пазени отъ селска стража.

Презъ нощьта пристигналъ отъ Сопотъ бащата на Пъшковъ — свещеникъ Никола, придруженъ отъ Вило Стояновъ отъ село Сопотъ, сродникъ тѣхенъ. „Баща ми, като мя видѭ въ укови", пише Пъшковъ въ своя Диарбекирски дневникъ, „заплака, и менъ дожаля, очитѣ ми ся налѣхѫ съ сълзи, нъ вътрешенъ гласъ ми каза̀: плачь-тъ е за женытѣ. . . ази ся въздържахъ отъ плачь-тъ, нъ буцѫ ми сѣднѫ на гѫрло-то и не можихъ да продумамъ нищо на баща си, само пріяхъ малко парици отъ него, и си отиде, безъ да можимъ да си рѣчемъ баре сбогомъ". А това е било последното имъ свиждане: презъ 1877 год. пролѣтьта свещеникъ Никола билъ убитъ по найзвѣрски начинъ, и то следъ дълги изтезания отъ турцитѣ въ родното му село Сопотъ.

---

[1] Свидетель на арестуването на Пъшковъ е билъ и Цано Карагьозовъ отъ Ловечъ, сега покойникъ, който описваше арестуването на първия по сжщия начинъ.

[2] Д. Страшимировъ „Василъ Левски" т. I, стр. 640.

На другия день, 15 ноемврий, продължили пѫтя презъ Орхание, Арабаконакъ и на 17 с. м. пристигнали въ София къмъ 7 часа вечерьта по турски и веднага били представени на Махзаръ паша. По нареждане на пашата, билъ доведенъ Димитъръ Общи, окованъ въ желѣза на дѣсния кракъ. Попиталъ го пашата, познава ли тия хора, на което Общи отговорилъ, че двамата били негови хора, а попътъ не е този, който той искалъ. Онзи попъ билъ младъ, въздебелъ и низъкъ. Пашата още тогава освобождава п. Лукана и заповѣдалъ да му се даде стражарь до Ловечъ съ писмо, че се освобождава.

По нареждане отъ София на 17 ноемврий 1872 год. билъ арестуванъ въ Ловечъ попъ Кръстю, за когото говорилъ Общи въ София. На другия день, 18 ноемврий с. г., той билъ освободенъ. Защо? Тукъ не му е мѣстото да разглеждаме тозъ въпросъ.

Двамата ловчене били затворени поотдѣлно: Димитъръ Пъшковъ въ четвърто отдѣление, а Маринъ и Лукановъ — въ III-о отдѣление. Въ отдѣлението, дето билъ затворенъ Пъшковъ, се намиралъ и Димитъръ Общи. Пъшковъ затворенъ въ горния етажъ, а Общи — въ долния. Започнало се разследването имъ. Въ противовесъ на орханийци и тетевенци, задържани по поводъ на Араба-конашкия обиръ на хазната и докарани въ София, които всичко разправяли и направили пълни признания, нашитѣ двама ловчене, вѣрни на клетвата, отричали всичко. Не само отричали, но въздействували и на другитѣ политически затворници да „свиятъ" езицитѣ си. Маринъ п. Лукановъ съ попски букви написалъ записка[1]). „Другари всичко отказвайте, никакви имена не споменавайте — спасението е въ отказването", която записка минавала отъ каушъ въ каушъ между арестантитѣ и указала влияние, ако не между всички, то поне между часть отъ тѣхъ.

На 25 ноемврий 1872 г. пристигналъ въ София извънредниятъ сѫдъ, за да сѫди задържанитѣ политически престѫпници, между които били и Маринъ п. Лукановъ и Димитъръ Пъшковъ. Съставътъ на този сѫдъ билъ: Али Саибъ паша, генералъ, свършилъ въ Парижъ, за председатель, Шакиръ Ефенди, началникъ на канцелария при генералния щабъ, и хаджи Иванчо хаджи Пенчовичъ отъ Русе, членъ въ Държавния съветъ въ Цариградъ, и единъ турчинъ следователь.

Два дена следъ това Пъшковъ и Лукановъ били изправени предъ чрезвичайния сѫдъ. Следъ обикновенитѣ въпроси относно самоличностьта имъ

---

[1]) Стоянъ Заимовъ, Миналото II-а книжка, 1898 год.

председательтъ имъ предявилъ обвинението: че сѫ членове отъ революционния комитетъ въ Ловечъ, организиранъ отъ дякона Василъ Левски. На Пъшковъ отправилъ въпроса, срѣщалъ ли се е съ Левски, кѫде живѣе този човѣкъ въ Ловечъ, въ коя кѫща и какво сѫ мислили да правятъ. Разбира се, Пъшковъ, а така сѫщо и Лукановъ отговорили отрицателно на тия въпроси и отрекли обвинението. По заповѣдь на председателя на сѫда бива доведенъ Димитъръ Общи, който свидетелствувалъ, че Пъшковъ е членъ на комитета въ Ловечъ, че се е срѣщалъ два пѫти съ него по комитетски работи: въ градината на Якимъ Шишковъ въ Ловечъ и въ кѫщата на Иванъ Драсовъ. Следъ това билъ докаранъ Василъ Бушарановъ, който твърдѣлъ, че Пъшковъ съ Левски е ходилъ въ Орхане и по селата да организиратъ комитети.

Най-после билъ доведенъ предъ сѫда Анастасъ п. Хиновъ отъ градъ Плѣвенъ, който сѫщо потвърдилъ, че Пъшковъ и Лукановъ сѫ членове на Ловчанския комитетъ, и се обърналъ къмъ тѣхъ, като имъ казалъ, защо не кажатъ самата истина. Въ своитѣ показания п. Хиновъ билъ доста обширенъ и дори злобно настроенъ къмъ Ловчанския комитетъ.

Хаджи Иванчо Пенчовичъ запиталъ между другото Пъшковъ, запозналъ ли се е съ Ангела Кънчева, който се подвизавалъ въ Ловечъ, и сключвалъ ли е договоръ съ него за доставка на ярешки кожи, който договоръ билъ намѣренъ у Ангела Кънчевъ следъ самоубийството му въ Русе. Пъшковъ отрекълъ каквото и да е познанство съ Ангела Кънчевъ.

Върпѣки всички доказателства Лукановъ и Пъшковъ и предъ чрезвичайния сѫдъ, предъ който били изваждани още единъ пѫть, не се признали за виновни. Отричатъ да сѫ членове на комитета, отричатъ да познаватъ Левски и да сѫ се срѣщали съ него. Благоприятно положение имъ създавало и обстоятелството, че обвинението срещу тѣхъ не се подкрепяло нито отъ единъ свидетель, а само отъ лица като Димитъръ Общи, Василъ Бушарановъ, Анастасъ п. Хиновъ — които сѫщо били подсѫдими като тѣхъ и обвинявани въ обира на Орханийската поща и въ революционна дейность.

До края на декемврий 1872 г. извънредниятъ сѫдъ привършилъ разпитванията на затворенитѣ въ София комитетски хора, опредѣлилъ наказанията имъ и приготвилъ присѫдитѣ. Споредъ старата турска сѫдебна процедура, подсѫдимитѣ само били разпитвани отъ сѫда. Присѫдата на сѫщия не се прочитала, а наложеното наказание, ако е затворъ, се съобщавало на осѫденитѣ отъ началника на затвора въ оня градъ, дето тѣ биватъ изпроводени да изтърпяватъ наказанието си[1]).

Между това на 27 декемврий 1872 г. презъ нощьта въ Какринското ханче билъ заловенъ дирениятъ подъ шумка апостолъ на българската свобода Василъ Левски. На 5 януарий 1873 г. той бива закаранъ въ София и затворенъ въ казармата.

Г-нъ Д-ръ Стояновъ въ книгата си „Градътъ Ловечъ" на стр. 43 пише, че Маринъ п. Лукановъ и Димитъръ Пъшковъ били затворени заедно съ Левски. Това не е вѣрно предадено, както не е вѣрно и твърдението на Д-ръ Стояновъ, че Левски ималъ очна ставка съ Пъшковъ и че последниятъ присѫтствувалъ при спора на Левски съ х. Иванчо Пенчовичъ, когато е хвалилъ султана, че далъ екзархия и училища[1]). Димитъръ Пъшковъ е ималъ разговори само съ заловения заедно съ Левски Никола Цвѣтковъ, който билъ докаранъ съ Левски въ София и затворенъ въ 4-то отдѣление на затвора при Димитъръ Пъшковъ и отъ когото слушалъ въ подробности, какъ билъ заловенъ Левски, и изобщо какво ставало въ Ловечъ следъ неговото и на Лукановъ арестуване.

---

[1]) Стоянъ Заимовъ, миналото т. II, 1898 г. стр. 255.

На 16 януарий 1873 г. биде обесенъ Димитъръ Общи.

На 18 с. м. 18 души отъ осѫденитѣ комитаджии, между които Димитъръ Пъшковъ и Маринъ п. Лукановъ отъ Ловечъ, Христо Ковачевъ отъ София, Василъ Ионковъ отъ Гложене и още нѣколцина Видрарчани и Изворчани биватъ извадени отъ Софийскитѣ тъмници, натоварени на брички и подъ най-строга охрана отправени презъ Т.-Пазарджикъ за Пловдивъ. Тукъ ги натоварватъ на влака и за 8 часа пристигатъ въ Одринъ, отъ дето пакъ съ брички презъ Хавса, Баба Ески, Силиврия достигатъ Чаталджа. Тукъ на 30 януарий 1873 год. тѣ научаватъ, че издадената отъ извънредния сѫдъ смъртна присѫда срещу Левски била потвърдена отъ султана. Въ Чаталджа ги натоварватъ на влака (Пъшковъ и Ковачевъ въ III-а класа, останалитѣ въ „хамбаря“) и часа на единъ по турски сѫщия день пристигнали въ Цариградъ на Сиркеджи скелеси. Отъ гарата подъ усиленъ конвой ги откарватъ пеша въ затвора Баба-Заптие (Централния затворъ) и биватъ затворени въ сѫщитѣ кауши, въ които били преди тѣхъ заточеници — тѣхни другари по участь.

Въ Цариградския затворъ били държани до 14 мартъ 1873 г., на която дата били натоварени на парахода „Туна“ и съ него параходъ биватъ откарани до черноморското пристанище Самсунъ, дето на 20 мартъ с. г. слизатъ отъ парахода. Отъ тукъ започва тежкиятъ пѫть по сухо презъ турски, кюрдски и арменски покрайнини, свързанъ съ мѫки и лишения На 31 мартъ били въ Сивасъ, а на 6 априлъ въ турското село Асанъ-Челеби. Въ това село заточеницитѣ събиратъ помежду си 50 гроша, които дали на офицера на конвоя, за да имъ даде писмото отъ Великия Везиръ до Диарбекирския валия. Христо п. Ковачевъ, който знаялъ писмения турски езикъ, прочелъ писмото, въ което били написани присѫдитѣ на всички осѫдени по Араба-конашкото приключение. За Пъшковъ и Лукановъ било писано въ писмото, че присѫди срещу тѣхъ чрезвичайниятъ сѫдъ не е произнасялъ, понеже тѣ не се признаватъ за съучастници въ комитета, и обвинението срещу тѣхъ не е подкрепено съ показания на свидетели подъ клетва, а се обвинявали отъ другитѣ съучастници Димитъръ Общи, Анастасъ п. Хиновъ, Бушарановъ и др. Тѣ се изпращатъ на заточение до животъ въ Диарбекирската крепость. Писано било на Дунавския валия да разследва отново за тѣхното участие въ тая организация и допълнително ще се съобщи наказанието имъ[2]).

---

[1]) Д. Т. Страшимировъ, Василъ Левски т. I, стр. 643.
[2]) Димитъръ Т. Страшимировъ, В. Левски, т. I, стр. 653.

На 13 априлъ пристигатъ въ Аргана-Мадени, дето били отдѣлени Василъ Ионковъ отъ с. Гложене и Цвѣтко Вълковъ отъ с. Правецъ и затворени въ „Терсена-та Маденска“. Въ сѫщата Терсена били затворени още 17 души българи, осѫдени по Араба-конашкото приключение. Най-после на 15 априлъ 1873 г. следъ голѣми мѫки и лишения по пѫтя, пристигатъ въ Диарбекиръ и затворени въ единъ влаженъ и пъленъ съ змии и скорпиони затворъ, дето прекарали 15 дена въ голѣмо отчаяние. „Но Богъ“, пише Пъшковъ въ своя дневникъ, „който никога не забравя оныя, кои-то страда-тъ правди ради, ето че праща тукашнѫ-тѫ православнѫ Арабскѫ общинѫ, коѭ то съ ходатайството и съ порачителство то си предъ мѣстно-то правителство, извади ны изъ прочютѫтѫ Діяр-бекырскѫ терсенѫ на 1 май 1873 година, и тъй ны ся видѣхмы вечъ свободни въ града Діяр-і-бекыръ, дѣто наши-тѣ вѣхти Бъларе, ны завѣдохѫ на черквѫ-тѫ св. Козма за да принощувамы“.

Настаняватъ се заточеницитѣ да живѣятъ въ частни кѫщи и имъ се позволява да получаватъ писма и пари отъ домашнитѣ си. Още отъ Цариградъ Димитъръ Пъшковъ влиза въ писмена връзка съ брата си Съя и устройватъ и уговарватъ пѫтя, по който да му се изпращатъ писмата, пари и други нѣща отъ семейството му до Диарбекиръ. Отъ запазената кореспонденция между братъ му Съя и него се вижда, че докато Пъшковъ билъ въ Диарбекиръ, писма и пари били изпращани чрезъ търговската фирма Тотю Михаиловъ и Симеоновъ, Цариградъ Зюмбюлъ-ханъ, която фирма имала представитель въ Ловечъ — Ангелъ Стояновъ Търновеца, съ която фирма работилъ и ловченинътъ Анастасъ Кунчевъ.

Въ едно свое писмо до брата си Съя отъ 4 май 1873 год, писано наскоро следъ пускането имъ на свобода, Пъшковъ изказва по единъ трогателенъ начинъ радостьта си, че сѫ ги пустнали на свобода — освободили ги отъ тъмничната мѫка. „Ние можемъ“, пише той, „свободно да се разхождаме изъ града, но да излизаме вънъ отъ града, не ни позволяватъ. Живѣя въ кѫща, хората на която сѫ много добри. Но… за насъ тукъ не е добро! Тукъ въ кѫщи-тѣ излизатъ нощемъ змiи, скорпiи и другы животинкы, дето и когато спи човѣкъ е изложенъ въ упасность, защо-то скорпiони-ты нощемъ излизѫтъ и чтомъ ся допрѣ до чилѣка, ужилва го съ жилото, что носе на упашкѫ-тѫ си и за 6 часа умирѫ, ако го непредвари съ церъ. Азъ щѫ ти опишѫ всичко за този градъ на пространо други пѫть“. Писмо, обаче, съ описание на града не се намира между тия, които сѫ запазени отъ неговъ братъ.

Диарбекирската крепость е построена въ 360 г. преди Христа. Градътъ е обиколенъ отъ една висока стена съ 73 кули до 22 м. високи, всички отъ дѣланъ камъкъ. Раздѣлялъ се е на две: вѫтрешенъ градъ — калето и вътшенъ. Условията за животъ на българскитѣ заточеници сѫ били много лоши и една часть отъ тѣхъ сѫ намѣрили смъртьта си. На всички пустнати на свобода е било позволено да упражняватъ нѣкое занятие. Пъшковъ се занимавалъ и съ търговия. Берковски, единъ отъ заточеницитѣ по хасковското приключение, свършилъ реалка въ Чехия, билъ назначенъ за „мендизинъ“, инженеръ, отъ валията.

И винаги обаче заточеницитѣ живѣли на свобода въ града. Било по каприза на началството, било че нѣкой отъ заточенилитѣ успѣвалъ да избѣга, тѣ биваха лишавани отъ свобода и повторно затваряни. Така напримѣръ, при избѣгването на Стояна Заимовъ на 13 декемврий 1874 год.[1]) всички заточеници били затворени и държани въ затвора почти цѣла година. Това тѣхно затваряне трѣбва да е било своеволие отъ мѣстната власть, срещу което заточеницитѣ протестирали. Въ едно свое писмо до своя братъ отъ 20 юлий 1875 г. Пъшковъ между другото пише: „На 3 юний пристигна яверина на В. Везиръ, да пригледа нѣкои градскы работи. Ній му подадохме прощеніе, като му разправихме подробно състояніе-то си; на 20 юніи дойде на затвора съ тукашный мезличъ и като ны приглѣда, каза на Мезлича, кой ви заповѣда да гы държите тукъ затворени, когато тѣ сѫ пратени тукъ съ царскы ферманъ, да бѫдятъ свободни изъ града". На другы день ны извадихѫ изъ затвора и ни дадоха нѣколко стаи въ вѫтрѣшното кале да живѣемъ, додѣто ни ся разгледѫ работата и тъй сега имаме малко свободица да ся разхождаме изъ вѫтрѣшно-то кале. Вѫтрѣшното кале е хепидже широко: има градини и води хубави и 3—4 воденици". Окончателно тѣ се сдобили съ първоначалната си свобода по-късно по благоволението на султановата майка — Валиде ханъмъ, къмъ която тѣ отправили молба.

Образъ 42. Димитъръ Пъшковъ, въ кюрдска носия.

Сдобили се съ правото да живѣятъ въ града, заточеницитѣ продължаватъ своя окаянъ животъ. Димитъръ Пъшковъ живѣе съ мисъльта, че той и неговитѣ другари могатъ да бѫдатъ помилвани отъ султана, — надежда подхранвана отъ домашнитѣ и негови приятели отъ България. Въ едно писмо отъ 20 януарий 1876 год. братъ му Съго му съобщава, че въ Ловечъ се събрали владишкитѣ избиратели отъ Ловчанска епархия, за да изберать владика за сѫщата епархия. Роднинитѣ на заточеницитѣ решили и изготвили прошения по окрѫзи: Ловчански, Орханийски, Плѣвенски и ги изпратили въ Цариградъ, за да бѫдатъ поднесени дето трѣбва, съ които прошения тѣ молятъ за милость за своитѣ близки — заточеници и разрешение да се върнатъ по домоветѣ си.

Въ сѫщото писмо той уведомява брата си, че за владика на Ловчанската епархия избрали Лазара Јовчевъ Калоферецъ. Тия надежди обаче не се сбѫднали. Ето защо нашитѣ ловчане Пъшковъ и Лукановъ решаватъ да бѣгатъ за да се отърватъ веднажъ за винаги отъ Диарбекирската крепость и отъ тежкото положение, въ което се намирали тамъ. Тѣхни другари по участь били и хасковчанитѣ Михалъ и Георги Минчеви, заточени поради покушението срещу Ставри Чорбаджи отъ Хасково. Следъ Срѣдногорското възстание, за което се научили отъ арменци-телеграфисти въ Диарбекиръ, избѣгватъ напредъ Михалъ Минчевъ и Берковски, а следъ тѣхъ и Димитъръ Пъшковъ, Маринъ п. Лукановъ и Георги Минчевъ, снабдени съ персийски паспорти, Пъшковъ подъ името Кеворкъ Гарабетъ Шекерджия отъ услужливъ и съчувствуващъ имъ арменецъ и който имъ намѣрилъ водачъ-кюрдъ, който да ги доведе до брѣга на Срѣдиземното море. Пѫтуването имъ до пристанището Скендерумъ — Александрета на Срѣдиземното море е траяло по-вече отъ месецъ, било свързано съ голѣми трудности и опасности. Облѣчени били съ мѫжка кюрдска носия, която имъ давала възможность по-безопасно да пѫтуватъ. Минавайки обаче презъ единъ малъкъ Малоазиятски градъ, който не могли да заобиколятъ, тъй като той се нимиралъ въ едно дефиле, Пъшковъ билъ задържанъ отъ властьта, която трѣбва вече да е била уведомена за бѣгтството имъ, задържали само него отъ тримата другари, понеже той билъ русъ съ сини очи и чувствително се отличавалъ по цвѣта на кожата си отъ тѣхъ. Явно било, че той не билъ тукашенъ. Благодарение на паспорта си, на хладнокръвието си, на глмавостьта на административния чиновникъ, който го разследвалъ, той билъ освободенъ съ едно извинение отъ страна на сѫщия. Настигналъ другаритѣ си, той продължилъ заедно съ тѣхъ бѣгството къмъ спасителното море. Достигнали пристанището Скендерумъ, тѣ се качватъ на първия параходъ, който ги отнася въ Александрия—Египетъ. Желанието имъ било да взематъ параходъ за Русия, но понеже такъвъ щѣлъ да мине следъ десетина дена, то тѣ решаватъ съ първия параходъ да напустнатъ предѣлитѣ на турската империя.

Пристигнали въ Александрия, тѣ се чувствуватъ вече вънъ отъ всѣкаква опасность. Но безпаричието започва да имъ създава нови грижи. Случайно открити копривщени абаджии и млѣкари имъ събиратъ помощи, и съ тѣзи парични срѣдства тѣ се качвватъ на параходъ и презъ августъ 1876 год. пристигатъ въ Триестъ. Георги Минчевъ остава въ града при познати отъ по-рано търговци, а Пъшковъ и Лукановъ продължаватъ пѫтя си презъ Виена за Букурещъ, дето пристигатъ презъ м. септемврий с. г., изтощени отъ дългото, мѫчително и свързано съ опасности бѣгство.

Въ Букурещъ с. г. дохожда майка му, придружена отъ Въло Стояновъ отъ с. Сопотъ, за да види загубения си синъ и да му донесе печалната весть, че негова нещастенъ братъ Съю станалъ жертва на турско отмъщение на 14 априлъ 1876 година.

Въ Букурещъ тѣ стоятъ до откриване на руско-турската война. Следъ каторуситѣ минали Дунава и тѣ се прехвърлили въ Свищовъ, дето оставатъ до превземането на Ловечъ отъ рускитѣ войски — 22 августъ (4 септемврий н. с.) 1877., следъ което се прибиратъ въ Ловечъ, радушно посрещнати отъ сподвижници и приятели. Въ Ловечъ Пъшковъ научилъ за убиването на баща му свещеникъ Никола отъ турцитѣ въ пролѣтьта на 1877 год. Въ новоосвободения градъ Пъшковъ и Лукановъ развиватъ нова дейность, целеща уредбата и устройството му.

---

[1]) Димитъръ Т. Страшимировъ. Василъ Левски т. I стр. 636.

Презъ Септемврий 1877 год. Пъшковъ билъ избранъ за членъ касиеръ въ градския общински съветъ, а въ 1878 година билъ избранъ за окрѫженъ съветникъ и председатель на постоянното му присѫтствие, който постъ заемалъ чакъ до 1894 год., редовно преизбиранъ при свършване на изборния мандатъ.

Димитъръ Пъшковъ билъ народенъ представителъ въ учредителното народно събрание въ Търново по изработване конституцията, а така сѫщо и въ великитѣ народни събрания въ 1879 година по избиране бившия князъ Александъръ Батембергъ, въ 1887 год, по избиране на князъ Фердинандъ за князъ на България, а така сѫщо и въ Великото народно събрание въ 1893 год. Избиранъ е билъ за народенъ представитель въ IV обикновено народно събрание отъ 1887 год. до 1894 год., а така сѫщо и въ XIII обикновено народно събрание отъ 1903 год. до 1908 год.

Още въ учредителното народно събрание той се оформилъ като привърженикъ на либералното точение и става членъ на либералната партия, а по-късно на едно отъ разклоненията й — народно либералната партия — водитель на която билъ покойниятъ Стефанъ Стамболовъ: въ тази партийна организация Пъшковъ остана до учредяването на нац. либералната партия въ 1920 год., въ която влиза заедно съ своитѣ политически приятели.

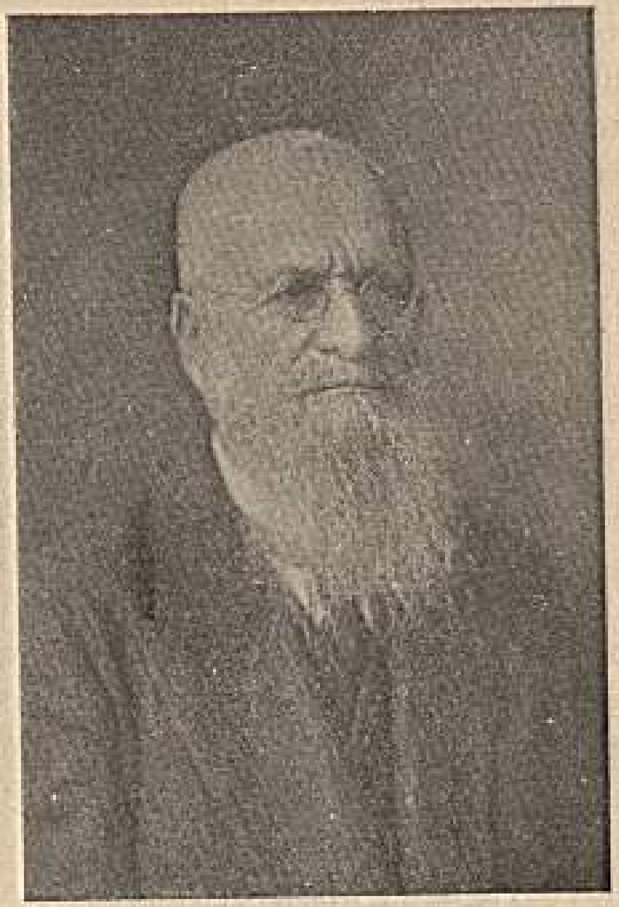
Образъ 43. Димитъръ Пъшковъ, на старини.

Като председатель на окрѫжната постоянна комисия Пъшковъ е развилъ творческа дейность. Ратувалъ за направата на съобщителнитѣ средства въ тогавашния Ловчански окрѫгъ, за създаване добри и хигиенични учебни здания. Нему и на покойния Д-ръ Ораховацъ се дължи направата съ срѣдства на окрѫга Ловчанската болница, която се разви до първостепенна лѣчебница въ Северна България и на болницата въ Троянъ за борба съ сифилиса, доста разпространенъ тогава въ Троянската околия.

Следъ завръщането си въ Ловечъ Димитъръ Пъшковъ встѫпилъ въ бракъ на 4 ноемврий 1879 год. съ Радка Цонкова отъ гр. Ловечъ, отъ който бракъ се родили и останали живи синове Аспарухъ, Иванъ и Никола, и дъщери Люба и Цана.

Отъ 1894 година Пъшковъ се отдаде на обработване землитѣ си и успѣ да устрои доста добро земедѣлско стопанство, въ което той първи въ околията въведе нови житни сортови, първи устроилъ образцови овощни градини и се снабди съ подбрани мѣстни искърски крави.

Презъ 1912 год. въпрѣки старинитѣ си, той тръгна следъ българскитѣ войски и достигна до Чаталджа. Искаше да остане да служи въ нѣкоя полска болница, но поради напредналата възрасть, не биде приетъ.

Почина на 10 Ноември 1926 год. при една автомобилна злополука на 86 годишна възрасть.

Иванъ Д. Пъшковъ.

ПРИПИСКИ.

Дописки противъ Н. Ковачевъ.

В. Македония, год. I, брой 22, (21 априлъ 1867 г.) е писано, че въ редакцията сѫ получили за втори пѫть дописки противъ учителя Н. Ковачевъ, че развръщавалъ младежьта — предъ учението стои нравственостьта. Редакцията съобщава че не печата дописскитѣ; желае да се поправи Н. Ковачевъ, но съветва противницитѣ му да не сѫ тъй злобно настроени къмъ него.

Мисельта за общо училище въ Ловечъ.

Въ 1869 година Ловченетѣ искали да построятъ въ срѣдата на града Главно Училище, въ което да приберать момчетата отъ цѣлата область, но нѣма пари; очакватъ отъ еснафитѣ помощь.

[В. Македония, год. III, 1869, брой 30 отъ 21 юний].

Въ ноември 1869 г. въ Ловечъ не е имало още Читалище. [Македония, год. III, брой 59].

Заселване на татари въ Ловчанско въ 1860 година.

Сава Филаретовъ въ писмо до Найденъ Геровъ отъ декември 1860 год. съобщава, че въ Ловчанско били заселени татари. Мѣстното население много страдало отъ тия неканени гости. То било задължено да имъ строи кѫщи, да имъ отстѫпя земя, да имъ дава храна и пр. пр. Това е ново нещастие за българитѣ. [Изъ архива на Найденъ Геровъ, кн. II, София 1914, стр. 572].

Залавянето на х. Атанаса въ Ловечъ въ 1867 година.

Н. В. Чалики въ писмо отъ 19/31 май 1867 година отъ Пловдивъ пише на Найденъ Геровъ, че въ България е размирно, че се търси нѣкой си х. Атанасъ, който търгувалъ съ Влашко. Той билъ уловенъ въ Ловечъ, билъ преданенъ отъ владиката и откаранъ въ Русе. [Изъ архива на Найденъ Геровъ, II, 738]. Сравни у Г. Ивановъ тая книга, стр. 24.

Стихотворение отъ Шондра, „Такыва сме“.

Както на вретъ, тъй сѫщо и въвъ Ловичь
Работытѣ общинарскы нехаѭтъ:
Читалище и Харманско Дружество,
Лежѫтъ мьртви, какво-й животъ незнаѭтъ.

[Шутошъ, I, бр. 26, с. 207, отъ 27/IV 1874].

А. И.

Записъ за осиновяване.

(Въ Ловчанския музей феликсъ Каницъ, № 193).

1865 їанȣарї 2 запи́съ за ȣси́новленїие

✝ сїие запи́съ давамъ ази́ дочовица стойновъ виловъ за увиренїие на Иванча ратковъ на рацете какво му давамъ дидето си минка двоегодишно за сина и́ така ѷверѫвамъ са при тези човеци що са намериха на този часъ и са потъ писȣватъ ѿ доло имената какво е по сега неговъ си́нъ и́ ази немамъ на него ни́каква власъ да мȣ заповѫдамъ ни́то по вриме да го поискамъ пакъ назатъ въ место си́на негово е́ по сега нито и́ма да и́ска ѿ мене нещо и́ за това мȣ давамъ този записъ за ȣверенїие и́ ѿ сарце мȣ го давамъ сасъ майка си́ барабаръ.

Петаръ Маркȣфъ		
свидетель	Свидѣтель асъ	Сведетал
пи́сецъ и́ сведетель	Марку Петрувъ	Філодеѫ
ни́кодимъ ї̈ромх	Свидѣтель асъ	ї҃ех ∙ ∙ ∙
сви́детелъ азъ	Стоику Іванувъ ххсжмчиту	
Коста Фи́липувъ	Пройгȣменъ Філодей	
Тодȣръ Станкȣфъ		

Преписалъ: **М. х. Недѣлчевъ.**

Най-важни забелязани грѣшки:

Страница 34 вмѣсто Границки чети Никола Ковачевъ
„ 35 „ Медхадъ „ Митхатъ
„ 38 „ 1928 „ 1828
„ 50 Първиятъ на долния редъ отлѣво въ образъ 8 е даскалъ Манолъ Лазаровъ (гледай стр. 111 въ тая книга).
Страница 115 образъ 21 да се чете 21ª (повтаря се номера).
„ 122 редъ 1 вмѣсто 1928 чети 1818
„ 123 „ слока „ слока
„ 129 „ Т. Г. въ образъ 29 чети Г. П.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.
1. Еленизъмътъ на Ловчанска епархия презъ време на турското владичество отъ Гено Ивановъ . . . . 5— 32
2. Ловчански църкви въ първата половина на 19 вѣкъ отъ Михалъ х. Недѣчевъ. . . . . 32— 39
3. Стари спомени отъ Ловечъ отъ † Митрополитъ Максимъ. . . . . 39— 42
4. Мирю и Д-ръ Коста Павлови отъ А. Ишírковъ. . . . . 43— 56
5. Важенъ новооткритъ документъ за църковно-просвѣтното състояние на Ловчанската епархия презъ 1875 година отъ Марко Ст. Петровъ . . 56— 60
6. Карстови езера по Деветашкого плато отъ инж. Павелъ Петровъ . . 60— 65
7. Народна медицина въ Ловечъ и Ловчанско отъ Ив. К. Урумовъ . . . 65— 80
8. Пѫтища въ Ловчанско до освобождението на България отъ инженеръ Тр. Хр. Трифоновъ . . . . 80— 95
9. Стари описания на градъ Ловечъ, превели Ст. Петковъ и А. Ишírковъ 95—100
10. Развой на учебното дѣло въ Ловечъ до освобождението отъ М. х. Недѣлчевъ . . . . 100—120
11. Учители и учителки въ Ловечъ преди освобождението на България отъ турското владичество отъ А. Ишírковъ, Ив. К. Урумовъ. Никола Т. Хаджиевъ и Д. М. . . . . 120—138
12. Ловчански граматици презъ XV—XVII в. отъ Ю. Трифоновъ . . . . . 138—144
13. Спомени за Д-ръ Василъ Хр. Радославовъ отъ Ив. К. Урумовъ. 144—149
14. Спомени за Маринъ попъ Лукановъ отъ Ив. К. Урумовъ. . . . . . . 149—156
15. Димитъръ Николовъ Пъшковъ отъ Ив. Д. Пъшковъ. . . . . 156—170
Приписки отъ А. Ишírковъ и М. х. Недѣлчевъ . 38, 42, 119, 143. 155, 169—170
16. Съдържание . . . . 170—171
17. Списъкъ на образитѣ въ книга III на съчинението „Ловечъ и Ловчанско“ 171—172

СПИСЪКЪ НА ОБРАЗИТѢ ВЪ КНИГА III НА СЪЧИНЕНИЕТО „ЛОВЕЧЪ И ЛОВЧАНСКО“

Стр.
1. Мирю Павловъ и Никола Ковачевъ 3
2. Гложенски монастиръ Св. Георги 5
3. Етрополскиятъ монастиръ Св. Троица. 11
4. Катавасии, писани отъ попъ Павелъ попъ Михаиловъ. 14
5. Троянскиятъ монастиръ Св. Богородица. 16
6. Св. Иванъ Кръститель, рисуванъ отъ попъ Павла попъ Михаиловъ 43

Стр.
7. Мирю Павловъ и жена му Рада 49
8. Приятелитѣ на Мирю Павловъ 50
9. Докторъ Коста Павловъ 51
10. Докторъ Коста Павловъ и жена му Кица 53
11. Митю попъ Костовъ и жена му Марийка 55
12. Статистика на градъ Ловечъ за 1875 година 58
13. Енорийски списъкъ 59
14. Карстови езера по Деветашкото плато 61
15. Старiятъ покритъ Осъмски мостъ въ Ловечъ 80
16. Остатъци отъ изгорѣлия Осъмски мостъ въ Ловечъ 86
17. Новиятъ желѣзобетоненъ Осъмски мостъ въ Ловечъ 94
18. Аеропланна снимка на гр. Ловечъ 99
19. Горнокрайското училище, рисувано отъ Петъръ Янковъ 102
20. Даскалъ Манолъ Лазаровъ 111
21. Сяйковото девическо училище 112
22. Първанъ Кочовъ Маневъ 113
22а. Начо и Хр. Начови 115
23. Димитъръ Пъшковъ на младини 116
24. Попъ Тодоръ Мишаковъ съ жена си 117
25. Попъ Луканъ Лиловъ 121
26. Г. П. Границки 125
27. Попъ Маринъ Софрониевъ 126
28. Михалъ Хр. Радославовъ 127
29. Г. п. Дацковъ 129
30. Илия п. Лукановъ 130
31. Рачо Димчовъ 130
32. Фико Хр. Фиковъ 131
33. Екатерина Александрова Сливкова 132
34. Анна Предичъ Радославова 133
35. Натя Кочова Абаджиева 134
36. Юрдана попъ Пенчова Радославова 135
37. Виктория (Витка) Пишуркова 136
38. Д-ръ Ввсилъ Хр. Радославовъ на младини 144
39. Д-ръ Василъ Хр. Радославовъ на старини 146
40. Маринъ попъ Лукановъ на младини 150
41. Маринъ попъ Лукановъ въ кюрдска носия 153
42. Димитъръ Пъшковъ въ кюрдска носия 166
43. Димитъръ Пъшковъ 163
Карта на Ловчанска епархия 8

РХІАТА ВЪ ЛѢТО 1875.

—	—	180	—	25	—	
—	—	20	—	5	—	Завеждано отъ п. Христо отъ Литаково
—	—	65	—	8	—	
—	—	60	—	8	—	
—	—	40	—	8	—	
—	—	80	—	25	—	
—	—	160	—	25	—	
—	—	140	—	10	—	
—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Найденъ и п. Иванъ отъ с. Ябланица
—	—	100	10	15	—	
—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Василъ отъ с. Литоково
—	—	60	4	12	—	
—	—	40	—	$4^{1},2$	—	
1	Цана Маринова	263	136	107	24	
1	Стояна аджи Цвѣткова	180	105	65	16	
—	—	60	—	15	—	Имало е и 1 машко главно училище съ 50 ученика, съ учитель 1 отъ изброенитѣ въ графата „учители“ безъ да е посочено кой, съ запл. 44 т. л.
1	Марія Джукева	220	120	35	25	
—	—	65	—	16	—	
—	—	—	—	—	—	
—	—	55	—	12	—	
—	—	35	—	9	—	
—	—	56	—	12	—	
—	—	45	—	6	—	
—	—	32	—	8	—	Завеждано отъ п. Харитонъ отъ с. Челопечъ
—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. . . . . . отъ Пирдопъ
—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Никола отъ . . . . .
9		4483		1070	196·5	

Съставилъ: Марко Ст. Петровъ

ТАБЛИЦА

СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНІЕ НА ГРАДОВЕ-ТѢ И СЕЛАТА НА ЛОВЧАНСКАТА ЕПАРХІА, ИЗВЪРШЕНО ПО ЗАПОВѢДЬ НА ЕКСАРХІАТА ВЪ ЛѢТО 1875.

	ЛОВЧАНСКА ЕПАРХЫЯ			Дата, на която сж броени кжщитѣ и вѣнчилата	ЦРЬКВЫ		СВЯЩЕНИЦИ		ЕНОРИИ			МОНАСТЫРИ			ОСНОВНЫ УЧИЛИЩА		УЧИТЕЛИ		УЧИТЕЛКЫ		УЧЕНИЦИ		ЗАПЛАТА ВЪ Т. ЛИРЫ		ЗАБЕЛЕЖКА
	Селище	Каза	Санджакъ		брой	Название	брой	Имена	Кжщы	Вѣнчила	Вдовици	Названия	Име на игумена	Брой на братята (сестритѣ)	Мжжскы	Дѣвическы	Брой	Имена	Брой	Имена	Момчета	Момичета	на учите-ли-ты	на учител-кы-ты	
1	Ловечь	Ловчанска	1875 Търновскы 1875	II.18 I 22 I.17 II.14 II.11 I.25 I.15	3	Св. Недѣля „ Богородица. „ Тройца	7	Икономъ п. Захарія Сакел. п. Павли п. Стефанъ попъ Лука п. Крьстю подъ Тодоръ п. Евстатія	70 50 49 129 153 102 101	66 51 52 113 166 122 122	6 2 10 34 12 4 4	—	—	—	2	2	3	Хино Ивановъ Станю Петровъ Петъръ Стояновъ	2	Іордана Христова Витка Пишюркова	220	105	96	45½	Имало е и 1 мжжко съ 60 ученика и друго девическо съ 50 ученички приготвителни училища, съ за мжжкото учители Начо Начевъ и Илія п. Лукановъ съ обща заплата 96 т. лири, а девическото съ учителка Анна съ заплата 36 т. лиры.
2	Нахия Троянска	„	„	— — — — — — — — — — —	2	Св. Пр. Параскева „ Возн. Христ.	11	Ик. попъ Коста п. Георгій х. п. Георгіи п. Найденъ п. Стефанъ п. Д. п. Ив. Неновъ п. Петъръ Мариновъ п. Ник. х. Найденовъ попъ Петко попъ Станчо п. Макарія (монастир).	574 182 314 300 312 130 за щатни 181 552 251	542 175 304 322 298 124 196 528 254	66 19 27 18 33 14 16 63 35	Усп. Пр. Богородици 1 метохъ за калугерици въ Орѣшакътъ. 1 метохъ за калугерици въ Колибето.	Арх. Макарія Иг. Екатсрина Иг. Софія	30 2 (с.) 2 (с.)	6	1	8	Стефанъ Цв. Златевъ Илія П. Бѣлковскій Цанко Найденовъ Ралчо Ивановъ Стефанъ Станювъ Ник. Хр. Гемиджийскій Дяк. Кирилъ Дановъ Стефанъ Ивановъ Димитъръ Цочовъ Минко п. Дрѣнски	2	Олга К. Златевъ Данка С. Хитровъ	607	120	102	36	Имало е и 1 мжжко съ 80 ученика пригтвително училище, съ двама учители, но не сж отбелезани кои сж отъ изброенитѣ въ графата „учители" за основ. у-ща, съ заплата обща 156 т. лиры.
3	село Гложене	„	„	— — II 25 —	1	Св. Никола	4	Протопопъ Іосифъ п. Михалъ п. Никола п. Стефанъ	75 76 69 71	89 88 74 86	6 6 8 4	Св. Георги	х. Евтимія	7	1	1	1	П. Матея	1	Теодосія Ковачева	150	70	34	20	
4	село Огарчинъ	„	„	II.5 — —	1	Св. Параскева	3	протопопъ Михалъ п. Петко п. Георги.	185 190 186	225 237 210	34 26 41	—	—	—	1	—	1	Иванъ Драгановъ	—	—	40	—	14	—	
5	село Торосъ	„	„	II 26 II 26	—	—	2	протопопъ Іосифъ п. Михалъ	65 70	72 71	3 3	—	—	—	1	—	1	Димитъръ Ковачевъ	—	—	70	—	22	—	
6	село Радовене.	„	„	II.26	—	—	—	—	261	387	2	—	—	—	1	—	—	Никола . . .	—	—	40	—	12	—	Завеждано отъ п. Тодоръ и п. Евстатія отъ Ловечъ
7	село Българина	„	„	I.20	—	—	—	—	221	233	20	—	—	—	1	—	1	Христо Пейнинъ	—	—	20	—	13	—	Завеждано отъ Сакеларія п. Павли отъ Ловечъ
8	село Лесидра	„	„	I.23 I 23	1	Св. Георги.	2	попъ Атанасъ попъ Михалъ	169 141	208 167	10 22	—	—	—	1	—	1	Петко Мариновъ	—	—	30	—	4	—	
9	село Слатина	„	„	I.23	—	—	—	—	88	152	2	—	—	—	1	—	1	Иванъ попъ Петровъ	—	—	30	—	8	—	Завеждано отъ п. Стефанъ отъ Ловечъ
10	село Сопотъ	„	„	II.5	—	—	1	п. Никола	246	305	12	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
11	с. Киричли Павликяне	„	„	II 2	—	—	1	п Петъръ	184	322	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
12	с. Малка Желѣзна	„	„	II.2	—	—	1	п. Петъръ	158	197	21	—	—	—	1	—	1	Никола попъ Петровъ	—	—	30	—	2½	—	
13	село Словчица	„	„	II.10	—	—	—	—	112	126	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Петъръ отъ М. Желѣзна
14	село Какрина	„	„	II.11	—	—	1	п. Иванъ	157	287	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
15	село Лисецъ	„	„	II.11	—	—	—	—	131	176	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ икономъ п. Захярія отъ Ловечъ
16	село Бахувица.	„	„	II.7	—	—	—	—	120	164	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ икономъ п. Захарія отъ Ловечъ
17	село Гол. Жилезна.	„	„	II.2 II.14	1	Всѣхъ Свѣтыхъ	2	п. Петъръ п. Иванъ	229 179	271 222	21 17	—	—	—	1	—	1	Матея Неновъ	—	—	50	—	10	—	
18	село Брестово.	„	„	II 14 II.14	1	Св. Георгій	2	п. Данаилъ п. Димитъръ	71 71	132 131	6 5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
19	село Хлевене	„	„	II.15	—	—	—	—	42	57	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ Сакеларія п. Павли отъ Ловечъ
20	село Диватаки.	„	„	II.12 II.12	1	Св. Илія.	2	п. Михалъ п. Стсфанъ	104 103	171 172	12 12	—	—	—	1	—	1	Петъръ Тодоровъ	—	—	25	—	8	—	
21	сало Смочянъ	„	„	II 12	—	—	—	—	43	69	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Михалъ и п. Стефанъ отъ Дивитаки
22	село Калеица	„	„	II.1 II.1	1	Вознесение	2	п. Христо п. Стефанъ	91 91	93 94	3 3	—	—	—	1	—	1	Стойно Мариновъ	—	—	40	—	10	—	
23	село Ломецъ	„	„	II 1	—	--	—	—	48	50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Христо и п. Стефанъ отъ Калейца
24	село Дълбокъ-долъ.	„	„	II.14	—	—	—	—	159	163	5	—	—	—	1	—	1	Минко Илювъ	—	—	30	—	6	—	Завеждано отъ п. Христо и п. Стефанъ отъ Калейца
25	село Гол. Бресница.	„	„	II.19		—	1	п. Димитъръ	133	135	13	—	—	—	1	—	1	Петко Тодоровъ	—	—	45	—	12	—	
26	село Микра	„	„	II.11	—	—	1	п. Стефанъ.	297	296	19	—	—	—	1	—	1	Димитъръ х. Василювъ	—	—	30	—	7	—	
27	село Агленъ	„	„	II.21	—	—	1	п. Василъ	229	309	9	—	—	—	1	—	1	Василъ Стойковъ	—	—	55	—	15	—	
28	село Катунецъ.	„	„	II.17	—	—	—	—	192	243	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано привремъ, отъ протопопъ Михалъ отъ с. Огарчинъ
29	село Араплій	„	„	II 20	—	—	—	—	92	120	2	—	—	—	1	—	1	Никола . . .	—	—	25	—	9	—	Завеждано отъ п. Лука отъ Ловечъ
30	село Голецъ	„	„	II 20	—	—	—	—	95	122	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Лука отъ Ловечъ
31	село Враца	„	„	I 24	—	—	1	Іовъ	175	215	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
32	село Мал. Бресница	„	„	I.16	—	—	1	п. Димитъръ	94	110	17	—	—	—	1	—	1	Вуто	—	—	30	—	—	—	
33	село Тепава	„	„	II.17	—	—	—	—	19	30	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Данаилъ и п. Димитъръ отъ село Брестово
34	село Устрецъ	„	„	II.17	—	—	—	—	52	86	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Данаилъ и п. Димит. отъ Брестово
35	село Баркачъ	Плѣвенска	Русчюшкы	III.6	—	—	—	—	56	82	—	—	—	—	1	—	1	Петко Стояновъ	—	—	25	—	13	—	Завеждано отъ п. Найденъ п. Параскевъ отъ с. Свинаръ
36	село Дарманци	Ловчанска	Търновскы	II.21 II.21	1	Св. Параскева	2	п. Георги п. Василъ	162 169	209 209	7 7	—	—	—	1	—	1	Атанасъ Бочовъ	—	—	90	—	30	—	
37	село Гозница	„	„	I 25	—	—	—	—	77	114	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Тодоръ и п. Евстатія отъ Ловечъ
38	село Дол. Павликене	„	„	I.29	—	—	—	—	51	75	5	—	—	—	1	—	1	Иванъ Стойчовъ	—	—	15	—	3	—	Завеждано отъ п. Стефанъ отъ Ловечъ
39	село Продимчецъ	„	„	II.13	—	—	—	—	46	61	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Стефанъ отъ Ловечъ
40	село Омарювци	„	„	II.14	—	—	—	—	25	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Кжнчо отъ с. Сотюво
41	село Сотюво	„	„	II.14	—	—	1	п. Кжнчо	62	96	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
42	село Присяка	„	„	II.14	—	—	—	—	28	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Кжнчо отъ Сотюво
43	село Чифлицы.	„	„	—	—	—	—	—	27	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Кънчо отъ с. Сотюво
44	село Доріенци.	„	„	II.26	—	—	1	п. Цвятко	126	201	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
45	село Залково	„	„	II.11	—	—	—	—	33	53	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Стефанъ отъ Ловечъ
46	село Іоглафъ	„	„	III.8	—	—	—	—	20	35	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Цвѣтко отъ с. Докиянци
47	село Свинарь	Плѣвенска	Русчюшкы	— —	—	—	2	п. Найденъ п. Параскева	63 63	100 101	5 6	—	—	—	1	—	1	Петко Вълчювъ	—	—	—	—	15	—	
48	село Бежаново	Ловчанска	Търновскы	—	—	—	—	—	78	102	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Найденъ и п. Параскева отъ село Свинаръ
49	село Метудово.	„	„	—	—	—	—	—	25	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	—	—	—	Завеждано отъ п. Тодоръ отъ Ловечъ
50	Орханіе	Орханска	Софійскіы	— —	1	Св.	2	п. Илія п Иванъ	163 164	182 184	10 11	—	—	—	1	1	2	Иванъ Каролевъ Ташо	1	Калугерица Никфіа	140	65	75	30	
51	село Ведрари	„	„	IV 22 IV.22 IV.22 IV 22	1	Св. Петка	4	Ик. п. Савво Сакел. п. Димитъръ п. Василъ п. Петъръ	176 146 173 162	194 213 224 220	26 18 10 17	—	—	—	1	—	2	Н. Груевъ Георгъ п. Саввовъ	—	—	220	40	45	—	
52	село Калугерово	„	„	IV.20 IV.20	1	Св. Вознесеніе	2	п. Иванъ п. Марко	75 75	111 112	2 1	Св. Архангелъ.	Арх. Іоаникія	2	1	—	1	Никола Велювъ	—	—	40	—	7½	—	
53	село Липница	„	„	IV.19 IV.20 IV.17	1	Св. Димитрій	3	п. Иванъ п Илія п. Димитъръ	90 88 106	115 108 134	5 2 8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
54	село Брусенъ	„	„	IV.19 IV.19	1	Св. Николая	2	п. Петъръ п. Христо.	172 172	217 217	7 6	—	—	—	1	—	1	Маринъ Марковъ	—	—	80	—	7	—	
55	село Малый Изворъ	„	„	IV.19 IV.19	1	Св. Кир. и Мет.	2	п. Иванъ п. Никола	75 76	106 107	6 5	—	—	—	1	—	1	Стойко Петковъ	—	—	50	—	8	—	
56	село Карашъ	„	„	IV.19	1	Св. Никола	2	п. Цоло п. Михаилъ	84 84	113 113	9 9	—	—	—	1	—	1	Атанасъ Райковъ	—	—	40	—	6½	—	
57	село Батолци	„	„	IV.18 IV.18	1	Св. Никола	2	п. Георги п. Петъръ	125 125	183 182	27 27	—	—	—	1	—	1	Ник. п Константиновъ	—	—	30	—	8	—	
58	село Курново	„	„	IV.19	1	Св. Архангелъ	1	п. Никола	124	150	15	—	—	—	1	—	1	Замфиръ Николовъ	—	—	25	—	6	—	
59	село Свода	„	„	IV.18	—	—	1	п. Петко	119	145	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
60	село Хубевене.	„	„	IV.11	1	Св. Пет. и Павелъ	1	п. Иванъ.	122	170	10	—	—	—	1	—	1	Велю Дончовъ	—	—	15	—	3	—	
61	село Чифлицытѣ	„	„	IV.27	—	—	—	—	12	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Иванъ отъ с. Хубавене.
62	село Осиковица	„	„	IV.20 IV.29 — —	1	Св. Архангелъ	4	Преп. Георгія п. Алексый п Найденъ п. Иованъ	125 153 155 97	172 200 215 117	15 14 2 4	—	—	—	1	—	1	Христо Ценевъ	—	—	160	20	28	—	
63	село Новачене.	„	„	IV.24 IV.26	1	Св	2	п. Василъ п. Ѳеодоръ	117 129	164 173	11 19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	--	—	
64	село Краево	„	„	—	—	—	—	—	42	55	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Тодоръ отъ с. Рашково
65	село Рашково	„	„	V.2	—	—	1	п. Тодоръ	89	142	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
66	село Голѣмый Изворъ	„	„	V.2 V.2 V 2	1	Вознесение	3	п. Димитъръ п Стефанъ п. Лазаръ	58 129 133	72 149 178	2 11 7	—	—	—	1	—	1	Христо Ценовъ	—	—	180	—	25	—	
67	село Радотинъ	„	„	IV.22	—	—	—	—	126	179	1	—	—	—	1	—	1	Рашо Коловъ	—	—	20	—	5	—	Завеждано отъ п. Христо отъ Литаково
68	село Боженица	„	„	IV 24 IV.24 IV 24	1	Пресв. Богород.	3	п. Иванъ п. Лазаръ п Захарія	73 72 67	109 106 113	2 12 9	—	—	—	1	—	1	Петко Іотовъ	—	—	65	—	8	—	
69	село Скравена.	„	„	IV.19 IV.19 IV.19	1	Св. Георгія	3	п. Василъ п. Никола п. Димитъръ	104 90 93	133 101 135	5 5 6	—	—	—	1	—	1	Драганъ Петковъ	—	—	60	—	8	—	
70	село Шюмнене	„	„	IV.15 IV 15	—	—	2	п. Георги. п. Филипъ	81 80	103 99	10 10	—	—	—	1	—	1	Тодоръ Вутювъ	—	—	40	—	8	—	
71	село Врачешъ.	„	„	IV.18 IV.18 —	1	Св. Димитрій.	3	п. Никола п Костантинъ п. Петко	114 100 100	138 119 120	9 2 5	—	—	—	1	—	1	Лука х. Симоновъ	—	—	80	—	25	—	
72	село Правецъ съ Лакавица	„	„	V.20 V.20 IV.17	1	Св. Атанасъ	3	п. Нино п. Никола п. Ненчо	159 164 151	173 194 182	24 24 7	Св. Теодоръ	Пахомія	2	2	—	2	Захарія п. Кириловъ въ Лакавица Петаръ п. Николовъ	—	—	160	—	25	—	
73	село Лжжеже	„	„	IV.17 IV.17 —	1	Св. Архангелъ	3	п. Илія. п. Иванъ	211 108	236 122	11 4	—	—	—	1	—	1	Михо Іотовъ	—	—	140	—	10	—	
74	село Добревци	„	„	IV.25	—	—	—	—	49	64	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Найденъ и п. Иванъ отъ с. Абланица
75	село Абланица	„	„	IV 20 IV.20	1	Св. Троица	2	п. Найденъ п. Иванъ	97 93	150 115	1 7	—	—	—	1	—	1	Иванъ Цоковъ	—	—	100	10	15	—	
76	село Уруцытѣ	„	„	IV.17	—	—	—	—	94	118	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Василъ отъ с. Литоково
77	село Лютаково	„	„	V.17 IV.17 IV.17	1	Св. Никола	3	п. Василъ п Иованъ п. Христо.	83 92 105	114 131 126	4 8 10	—	—	—	1	—	1	Илія Стояновъ	—	—	60	4	12	—	
78	село Лупянъ	„	„	IV.24 IV.24 IV.24	1	Ап. Пет. и Павелъ	3	п. Никола п. Георги п. Марко	96 97 97	123 113 124	20 20 20	—	—	—	1	—	1	Цано Цановъ	—	—	40	—	4½	—	
79	село Тетевене	„	„	VII 15 VII.15 VII.15 VII.15 VII.15 VII.15	1	Всехъ Светы	6	п. Георги п. Лазаръ п. Павелъ п. Димитъръ п. Маринъ п. Василъ	183 162 152 141 203 118	196 147 160 134 200 110	26 28 11 30 17 22	Св. Пр. Илія Храмъ успеніа С. Б.	Неофитъ Харитина	1 9 (с.)	1	1	3	П. Рогозаровъ Д. Іоанъ Іоанъ П. Даскаловъ	1	Цана Маринова	263	136	107	24	
80	Етрополе	„	„	VII.8 VII 8 VII.8 VII.8	2	Св. Арханг. М. Св. Георги	4	Ик. п. Кърскю п. Михалъ п. Симеонъ п. Цвѣтко	150 143 153 129	154 149 156 136	5 4 7 5	Св. Тройца	Хрисанда игум.	—	1	1	2	Петъръ П. Горовъ Иванчо Димитріевъ	1	Стояна аджи Цвѣткова	180	105	65	16	
81	Златица	Златишка	„	V.1	1	Св. Велик. Георгія	1	Икон п. Иванъ	89	98	8	—	—	—	1	—	1	Харалампе п. Петровъ	—	—	60	—	15	—	
82	Пирдобъ	„	„	VI,22 VI.22 VI.22	1	Усп. Пресв. Бог.	3	протопопъ Кирилъ п. Стефанъ п. Никола	177 169 140	191 177 158	24 27 8	—	—	—	1	1	2	Симонъ Алдевъ Иванъ Вотевъ Алипія Генчовъ	1	Марія Джукева	220	120	35	25	Имало е и 1 машко главно училище съ 50 ученика, съ учитель 1 отъ изброенитѣ въ графата „учители" безъ да е посочено кой, съ запл. 44 т. л.
83	село Мирково	„	„	VI.12 V.12 V.12 V.12	1	Св. Димитрія	4	п. Иванъ п. Захарія п. Стефанъ п. Петьо	33 75 68 57	35 88 82 58	2 3 4 5	—	—	—	1	—	1	Василъ Христовъ	—	—	65	—	16	—	
84	село Буново	„	„	V.7 V 7	1	Св. Теод. Тиронъ	2	п. Иванъ х. п. Петъръ.	66 67	83 82	— —	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
85	село Челопечъ	„	„	V.26	1	Св. Николай	2	п. Иванъ п. Хритонъ	76 77	92 94	1 2	—	—	—	1	—	1	Сава П. Стефанувъ	—	—	55	—	12	—	
86	село Стръгелъ	„	„	VI 23	1	Св. Николай	1	п. Никола	132	157	5	—	—	—	1	—	1	Никола Димитровъ	—	—	35	—	9	—	
87	село Смолско	„	„	VI.10 VI.10	1	Въвеж. Пр. Бог.	2	п. Петъръ п. Георгы	112 113	132 133	9 10	—	—	—	1	—	1	Стефанъ П. Ивановъ	—	—	56	—	12	—	
88	село Долны Камарцы	„	„	VI.10 VI.10	1	Св. Георгьй	3	п. Димитъръ п. Симеонъ	94 90	110 105	6 4	—	—	—	1	—	1	Иванъ Радевъ	—	—	45	—	6	—	
89	село Коланаре	„	„	VI.11	—	—	—	—	54	63	6	—	—	—	1	—	1	Павелъ Митевъ	—	—	32	—	8	—	Завеждано отъ п. Харитонъ отъ с. Челопечъ
90	село Душанци	„	„	VI.22	—	—	—	—	40	35	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. . . . . . отъ Пирдопъ
91	село Горны Камарцы	„	„	—	—	—	—	—	18	21	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Завеждано отъ п. Никола отъ . . . . .
					45		135		20152	24397	1787				62	8	70		9		4483		1070	196·5	

Съставилъ: Марко Ст. Петровъ